

Iuliu Moldovan — o victimă de la Sărmaş a horthyştilor

Doctorul Emil Mora, un supravieţuitor al acestor atrocităţi, ne spune că în 1945, în cursul anchetei, împreună cu un funcţionar al Ministerului Justiţiei şi dr. Hossu Traian, medic legist din Cluj, şi a unui delegat ministerial, profesorul Bányai László, cu şeful de post din Sărmaş, şi alţii, au deshumat cadavrele românilor, în număr de 39, din cimitirul reformat de pe dealul Sărmaşului. **„Am văzut cu ochii mei, ca şi toţi ceilalţi ce au fost de faţă, 39 de cadavre, printre care am recunoscut pe unii soldaţi şi ofiţeri români, ca şi unii civili".** La operaţia identificării, unul din scopurile acestei deshumări, s-a opus, din motive rămase obscure, delegatul Ministerului Justiţiei. Dubla crimă de la Sărmaş îi cuprinde pe cei 126 de evrei de la Scăldătoarea boilor, pe cei 39 de români din cimitirul reformat, pe cei 38 trimişi în lagărul din Austria, pentru a nu mai pune la socoteală pe cei omorîţi prin grădini, prin curţi, pe uliţe, fără nici o judecată. M-am documentat asupra ei ajutat de un prieten istoric, Vasile T. Suciu, pentru că acest eveniment a intrat în biografia mea, Iuliu Moldovan este tatăl meu. Importanţa cărţii despre **Teroarea horthysto-fascistă** este deci specială pentru mine. Existenţa ei îmi dă dreptul să-mi pomenesc aşa cum trebuie jertfa din familia mea. Sper, de altfel, ca apariţia cărţii să sprijine şi acţiunea de a ridica la Sărmaş un monument pentru românii ucişi acolo.

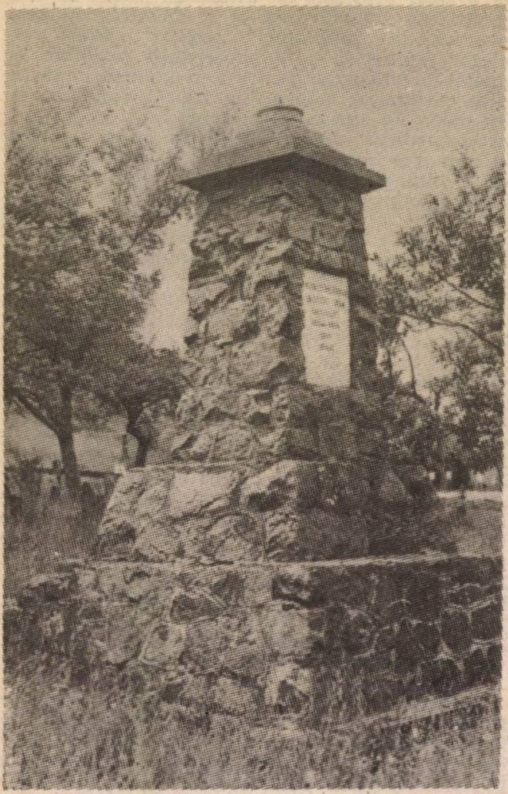
M. UNGHEANU : Episodul de la Sărmaşul de Cîmpie, evocat aici de un om al locurilor, actorul Ovidiu Iuliu Moldovan, mai este semnificativ şi din alt punct de vedere. Românii din Sărmaşul de Cîmpie erau oameni vechi ai cîmpiei, şi nu nişte „infiltraţi" conform ideologiei oficiale a Ungariei revizioniste propagată intens. Ceea ce bănuiesc că nu ştie Ovidiu Iuliu Moldovan, deşi locuitor al Sărmaşului, este că ungurii din Sărmaş sînt produsul unei colonizări; că apariţia lor în plin centru al Transilvaniei nu este urmarea vreunui proces firesc ci a unui program de colonizări menit să maghiarizeze Transilvania şi să falsifice în ochii eventualilor „judecători", „arbitri", „Moşi Crăciuni" politici la care guvernanţii maghiari au apelat întotdeauna pentru a-şi menţine anacronica dominaţie, adevăratul aspect românesc al locurilor. Se ştie ce importanţă au acordat apoi propagandiştii unguri diverselor tipuri de hărţi şi mai ales celor etnografice, în tentativele lor de a obţine ceea ce nu era în dreptul lor să aibă. Manipularea conştiinţei europene s-a făcut de multe ori cu ajutorul acestui program de tulburare a aspectului etnografic natural al Transilvaniei, prin colonizări implantate în mediile româneşti de densitate şi tradiţie, paralel cu expulzări sau maghiarizări ale românilor din zonă. Citez, relativ la Sărmaşul de Cîmpie, zis şi Sărmaşul Mare, din anuarele societăţii „Emke", scrise de deputatul ei Iosif Şandor : **«Deodată cu înfiinţarea societăţii „Emke" s-a pornit un curent pentru colonizări. La 12 mai s-a înfiinţat „Secţia colonizării secuilor" a societăţii „Emke", sub preşedinţia contelui Bánffy Béla şi a deputatului Horváth Gyula. Statul, în această privinţă, a şi stabilit principiul colonizării, designînd ca teren al acţiunii mijlocul Ardealului. Cîmpia, părţile mărginaşe secuimei şi a împrejurimilor de-a lungul rîurilor spre ţara mamă. Statul a organizat colonizări în 21 locuri, ceea ce constatăm cu mulţumire. Opt colonizări au avut loc în Ardeal, iar 13 în Caraş Severin în Banat. În judeţul Cojocna colonizarea din Sărmaşul Mare 1894)»** etc. (C. Codarcea, **Front antirevizionist,** 1933, Cluj).

NEAGU COZMA : „Cauza ultimă a naţionalismului unguresc şi chiar a imperialismului naţional unguresc este coşmarul numărului, teama de a pierde substanţa poporului, care se ştie puţin la număr şi aflat în descreştere a îndemnat la imperialismul naţional sub forma maghiarizării". L-am citat pe Ludwig Spohr. **Temeiurile spirituale ale naţionalismului în Ungaria,** Berlin, 1936.

Iredentismul ungar, încă de la naşterea sa, a fost alimentat şi întreţinut de obsesia patologică provocată de o realitate istorică : covîrşitoarea superioritate numerică a elementului românesc, în Transilvania. Toate măsurile luate de guvernanţii unguri după 1848, dar mai ales după formarea Imperiului Austro-Ungar, scot la iveală această teamă de a nu se „îneca în oceanul românesc".

Caravana coşciugelor. Cadavrele martirilor de la Sărmaş au fost reîngropate în cimitirul localităţii.

Așa arată monumentul din cimitirul eroilor români din lupta pentru reintregirea neamului, a cărui placă originală a fost distrusă și înlocuită cu cea din fotografie, ca și cum aici ar fi înmormîntați eroii unguri.

VANDALISMUL HORTHYST SAU DISTRUGEREA MONUMENTELOR

M. UNGHEANU : Înfiorătorul spectacol al atrocităților produse de trupele ungaro-fasciste de ocupație în Transilvania de nord a dus la estomparea altor aspecte ale terorii la fel de definitorii și programatice : jaful și exploatarea economică (antiromânească și antievreiască și mai ales teroarea culturală. Figurile marcante ale vieții culturale și spirituale românești au fost dacă nu expulzate, — terorizate, maltratate, deportate, etc. Cazurile de preoți și de învățători schingiuiți și uciși sînt extrem de numeroase. Prigoana, maltratarea, uciderea preoților a fost unul din cele mai stridente puncte ale programului de „civilizare" a teritoriului românesc ocupat. Alături de ei au fost supuși aceluiași tratament „civilizator" și învățătorii. Urmărirea și uciderea preoților și învățătorilor este un inegalabil capitol al răbufnirii fumurilor „milenare" ungare. E vorba de încercarea organizată de a distruge adevărul istoric al uneia din culturile milenare constituite ale Europei. În Transilvania nu e de apărat doar existența fizică a unui popor, ci și o tradiție culturală veche (de o vechime imemorabilă, zice G. Călinescu) al cărei purtător este poporul român. Campania de extirpare a acestei culturi europene de tradiție de la Carpați, dusă de guvernanții unguri, a luat forme crude. Limba română, care este una din importantele limbi ale culturii romanice din Europa (depozitară unică a unor elemente ale latinei orientale vorbite în Dacia romană) a fost supusă și ea unui tratament exterminatoriu. Alungată din școli, din instituții, din biserică, limba română a trăit un calvar unic între limbile romanice europene.

Ocupația ungaro-fascistă a maghiarizat școlile interzicînd limba română în instituțiile de stat. Sub ocupația ungaro-fascistă vorba românească auzită pe stradă a fost suficientă uneori să ducă la maltratarea fizică sau chiar la suprimarea vorbitorului. Atentatul fizic a fost dublat de unul cultural la fel de grav. Felul în care s-au purtat ocupanții unguri, atît în timpul administrației militare cît și civile a Transilvaniei de nord, cu monumentele românești aflate acolo este profund revelator. Nu este vorba numai de biserici, în primul rînd atacate, ci de simple monumente civile, firești în orice țară și-n orice civilizație. La liceul unde a învățat G. Coșbuc, bustul acestuia a fost spart cu toporul. Tribunalul ungar care-l incrimina pe Gheorghe Dăncuș și pe George Coșbuc pentru „Decebal către popor" n-a făcut altceva decît să parafrazeze acest vandalism. Edificii românești — cum sînt casele din Dej (unde românii n-au fost admiși în oraș pînă în 1800), ale lui Teodor Mihaly, memorandist și Guilem Șorban, n-au fost atunci vizate, deși reprezentau exact ceea ce ocupanții din '40—'44 vroiau să distrugă.

GABRIEL ȚEPELEA : Intelectualii refugiați din teritoriul ocupat de horthyști au replicat de multe ori semnificativ acțiunii lor distrugătoare. E suficient să reamintesc că unul din monumentele distruse a fost acela al poetului G. Coșbuc de la Năsăud și că, drept răspuns la această nelegiuire, un comitet al refugiaților a lansat un apel și o colectă publică. Au urmat serbări școlare, reprezentanții, donații individuale, care au permis să se ridice, în replică, actualul monument al poetului de la Bellu.

Monumentul, operă a sculptorului Ion Vlasiu, a fost inaugurat la 20 august 1944, în prezența a 7 membri ai Academiei Române și a peste 5 000 de refugiați și bucureșteni. Atunci s-a cerut deschis ieșirea României din Axă și întoarcerea armatelor în țară pentru eliberarea Transilvaniei de nord, fiind una din cele mai puternice manifestări publice antifasciste. O evocare pe larg a inaugurării acestui monument am făcut-o în volumul **Transilvania în istoria și conștiința românilor.**

Cele enunțate îndreptățesc, cred, propunerea de a se reconstitui documentar și memorialistic lupta împotriva diktatului de la Viena dusă atît de refugiați, cît și de cei rămași în Transilvania de nord pînă mai sînt încă în viață cîțiva din martorii și protagoniștii evenimentelor și acțiunilor legate de acea perioadă.

NEAGU COZMA : În cartea **Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României** sînt arătate faptele, cu totul reprobabile, ale acelora care se voiau stăpîni, cu orice chip în România de nord-vest. Pe lîngă curmarea unor vieți omenești, agenții horthyști au curmat și „viața"

unor monumente ale spiritualităţii noastre. Au căzut pradă vandalismului dirijat, simple troiţe sau biserici, ca şi monumente impunătoare.

În comuna Guruslău, pe dealul ce poartă numele gloriosului unificator de la 1601 al celor trei provincii româneşti a fost ridicat un monument şi nu departe de el, o troiţă cinstind memoria viteazului. Monumentul fusese ridicat în 1926 prin eforturile Asociaţiei Transilvane pentru cultura şi literatura poporului român, ASTRA, troiţa fusese ridicată în 1936. Comandamentul armatei ungare, cantonate în Zalău, a apreciat că monumentul „insultă sentimentele naţiunii maghiare şi falsifică istoria", înaintind în acest sens, la 26 sep. 1940, un raport al Comandamentului armatei maghiare regale din Cluj cu specificaţia că un alt exemplar al raportului era trimis la Budapesta, prin care se cerea aprobarea ca monumentul să fie distrus. Se-nţelege că aprobarea a venit cu promptitudine : la 20 nov. acelaşi an, o subunitate militară ungară ajutată de maghiarii Sütö Karol, fraţii Kondor Jiga şi Ludovic, Domokos Marton şi încă vreo cîţiva, au făcut ţăndări atît monumentul cît şi troiţa.

Un alt fapt care a jignit profund sentimentele românilor îl constituie distrugerea monumentului din satul Bobota-Sălaj, ridicat în memoria marelui patriot şi om de cultură Gheorghe Şincai. Monumentul fusese ridicat abia cu un an în urmă, 1939, pe locul în care se presupune că ar fi fost îngropat cărturarul român. Un grup de tineri români din Bobota, în frunte cu Victor Boroş, Ioan Buhaiu, Traian Albu, fraţii Alexa şi Dănil Pop au strîns ban cu ban, organizînd serbări, reuşind, şi cu concursul sătenilor şi al Escadronului 18 cavalerie comandat de căpitanul Gheorghe Rizescu, să înalţe monumentul amintit. Monumentul avea un postament sub forma unui trunchi de piramidă pe care se înălţa o cruce. Înscrisul de pe o faţă a piramidei era : „Gheorghe Şincai, 1754—1816. Precursorul redeşteptării naţionale, recunoştinţă. Ridicată Esc. 18 cav. cpt. Gheorghe Rizescu, ofiţerii, subofiţerii şi ostaşii, 1939". În toamna neagră a anului 1940, un grup de ostaşi horthyşti au ancorat crucea, au dat-o jos şi au distrus-o. Locul a fost nivelat, devenind teren de instrucţie, pentru „levenţi" sub denumirea de „Horthy Tér".

Şi un alt fapt : în cimitirul din oraşul Zalău, a fost ridicat monumentul eroilor, avînd în jur numeroasele morminte ale românilor căzuţi pe acele locuri în primul război mondial. Monumentul construit din piatră de granit, cu un postament în trepte înalt de 4 metri a fost dezvelit la 28 mai 1925. Pe o placă de marmură erau săpate versurile lui M. Rădulescu : „Şi astăzi cu simţire pe veci însîngerată / Spre voi, spre cei mai falnici, mai bravi şi mai iubiţi / Ne înălţăm mîndria şi lacrima curată / Spre voi, cei ce-aţi căzut şi totuşi, ştim bine că trăiţi". Vin agenţii civilizaţiei Ungariei revizioniste în 1940 şi fără pic de ezitare distrug placa şi montează alta pe care scrie : **Emlékezzünk azokra kik életüket adták hazájukért** (1914—1916, 1919, 1940), edică „Să ne amintim de aceia care şi-au dat viaţa pentru patrie 1914—1916, 1919, 1940". Aşa s-a metamorfozat un monument ridicat de români în amintirea eroilor români, într-un monument care glorifică pe duşmanii acestora. Aceasta e opera „misionarilor civilizaţiei europene în răsărit". Opera unor cinice substituiri.

CORNEL GRAD : Deşi ocupaţia a durat patru ani, ea s-a evidenţiat printr-o politică acerbă de distrugere îndreptată, în primul rînd, împotriva simbolurilor româneşti. Ocupaţia n-a urmărit numai distrugerea fizică, ci pulverizarea tuturor semnelor, mărturiilor culturale şi istorice româneşti. Nu mai vorbim de bisericile distruse pentru că despre ele s-au tipărit două cărţi, dar cu dărîmarea acestor simboluri spirituale s-a început „opera culturală" a ocupaţiei ungare. Horthyştii au provocat mari daune poporului român şi culturii sale.

Monumentul lui Coşbuc de la Bellu ridicat în 1944 din iniţiativa refugiaţilor ardeleni

OVIDIU IULIU MOLDOVAN : Am ridicat problema monumentului de la Sărmaş.

Mai există şi alte feluri de a pomeni acele momente cumplite pentru poporul român. Sînt om al scenei şi ecranului. Aş considera un eveniment pentru mine interpretarea unui rol despre acele cumplite zile. Este de datoria noastră să facem aceste filme antifasciste. După cum aştept de multă vreme un film Avram Iancu, unul despre Memorandişti, prea mult întîrziate. Sînt convins că şi publicul gîndeşte ca mine. Iată altfel de monumente care şi ele se cer create. Noi de aceea existăm, de aceea sîntem ai acestei culturi şi istorii.

„Anul nefast 1940 a urnit furiile destinului asupra neamului românesc. Istoria obiectivă va arăta cîndva pricinile ascunse sau adînci care au făcut ca România să se afle singură şi izolată, fără nici un ajutor în mijlocul unui cerc de duşmani de moarte, tocmai în zilele cele mai cruciale pentru viitorul Europei. E înspăimîntător de inexplicabil cum s-a putut să nu avem nici un prieten adevărat, adică prieten pe viaţă şi pe moarte, cînd s-a pus în cumpănă viaţa şi moartea popoarelor".

Liviu Rebreanu, 1941

DEFINIREA RESPONSABILITĂŢII

RAOUL ŞORBAN: Citind cartea **Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României** m-am văzut confruntat cu cîteva probleme. Una dintre ele este în legătură cu însuşi titlul cărţii.

După cum se ştie, amiralul austro-ungar Horthy a fost ales guvernator al Ungariei la 1 martie 1920. Apoi, în acelaşi an, la 19 august, el a fost investit cu prerogative quasi regale (legea XVIII), Ungaria rămînînd un regat, avînd în fruntea ţării, deocamdată, un regent, în persoana lui Horthy. Peste doi ani, la 18 septembrie 1922, Ungaria este primită, ca membră, în Societatea Naţiunilor. Domnia lui Horthy avea să se încheie în împrejurări bine cunoscute, abia prin octombrie 1944. Între limitele anilor 1920—1944, Ungaria dispune de un parlament (cameră şi senat), de partide politice — de la cel social-democrat pînă la partide de dreapta, mai tîrziu şi partide de tip naţional-socialist. În istoria Ungariei, epoca aceasta este privită, în general, ca o epocă dominată de idei şi practici reacţionare.

Prigoana dezlănţuită împotriva populaţiei româneşti, evreieşti, rutene, sîrbe, croate ca şi masacrarea a cîtorva sute de mii de oameni de naţionalitate nemaghiară au fost săvîrşite din ordinul şi cu ştirea unui guvern controlat de un parlament, de organele unui stat, care a acţionat prin instituţiile sale represive (armata, poliţia, jandarmeria) şi administrative (prefecturi, preturi, notariate), şi nu de către nişte

RAOUL ŞORBAN

Ruinele bisericii româneşti din com. Căpeni, jud. Trei Scaune, una din primele biserici româneşti dărîmate de ocupanţii horthyşti (octombrie, 1940)

terorişti dezorganizaţi, Horthy Miklos e desigur un mare vinovat, dar nu singurul.

De altfel, istoriografia marxistă din Republica Populară Ungară consemnează „spiritul şovin" al comandanţilor armatei regale ungare, armată care a comis, **„la intrarea ei în Transilvania (...) numeroase atrocităţi împotriva naţionalităţii" (române) (cf. Magyarország Törtenete 1918—1945 — Istoria Ungariei 1918—1945**, Ed. Academiei, Budapesta 1976, p. 1 020), împotriva cetăţenilor evrei şi sîrbi din Novisad: **„Razia de la Novisad în 1942, la sfîrşitul lunii ianuarie, a degenerat într-un masacru de amploare"** (op. cit. p. 1 072). Au fost atunci măcelăriţi de către unităţi speciale ale armatei peste 15 000 de oameni! Istoriografia marxistă maghiară cunoscută mie, nu justifică şi nu apără integrările de tip „imperialist" ale Ungariei revizioniste.

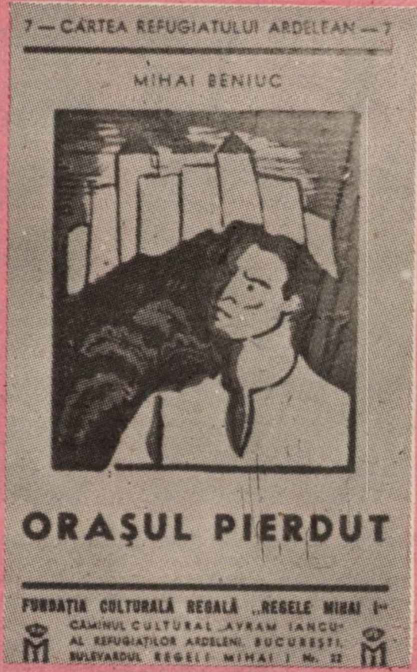
M. UNGHEANU: Variatele forme de fascism apărute în Europa după primul război mondial nu au fost tratate cu atenţia cuvenită. Între fascismul italian, cel german şi cel ungar există vizibile diferenţe. Adrian Riza a vorbit de un „protofascism", adică de o manifestare fascistă premergătoare, în orice caz cu puternice rădăcini proprii. Componenta antiromânească a fascismului ungar este de altfel una din notele lui definitorii, ca şi revizionismul. Există un fascism de aspect bine definit, născut pe ruinele imperiului habsburgic, ai cărui reprezentanţi de prim ordin sînt fasciştii horthyşti, care au promovat în Europa o formă de fascism care combină segregaţia cu revizionismul, amîndouă drapate istoric sub scutul unei presupuse misiuni civilizatorii.

RAOUL ŞORBAN: Prigoana dezlănţuită de statul ungar împotriva românilor şi — mai apoi — împotriva evreilor şi a altor neamuri, redeşteptase şi le întărise acestora tradiţia eroică de odinioară ca şi unitatea în sentimentul naţional din epoca Austro-Ungariei. Ura împotriva regimului ungar de sălbatecă opresiune s-a generalizat în rîndurile „naţionalităţilor", împotriva acelei Ungarii care — datorită alianţei cu Hitler şi cu fascismul italian, — prin acapararea unor teritorii locuite de alte neamuri, devenise din nou un stat de mare diversitate etnică, o ţară în care fiecare „naţionalitate" se simţea — şi era ameninţată în însăşi condiţia vitală naţională. **„Dacă eu spun maghiar** — a declarat la Satu Mare primul ministru, contele Teleky — **eu înţeleg prin asta fiecare locuitor al Ungariei, fiindcă la noi naţiunea niciodată nu înseamnă naţionalitate"** (cf. ziarul „Ellenzék", Cluj, 28 martie 1941). Iar evreilor li s-a preconizat o soartă şi mai tragică. Încă din anul 1942, „Partidul Ardealului", al cărui director, ideolog şi secretar politic fusese deputatul Imre Mikó, a elaborat **„programul său pentru rezolvarea definitivă a problemei evreieşti"** (cf. ziarului „Keleti Ujság", Cluj, 28 aprilie 1942).

ANII 1944—1946 SAU CAMELEONISMUL HORTHYST

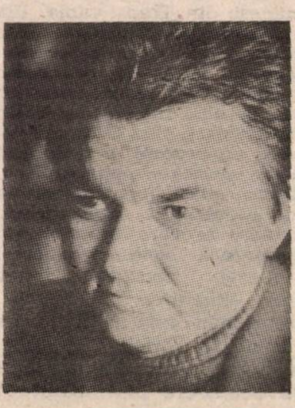
RAOUL ȘORBAN : Cartea care are meritul de a ne prezenta fapte și a înțelege epoca are și lacune : nu se amintește nimic despre personalitățile vieții culturale maghiare din Transilvania de nord care au fost exponente ale politicii de segregație. Kós Károly a ajuns în perioada 1940—1944 președintele Uniunii artiștilor plastici din Transilvania de Nord. A intervenit să nu ni se dea nici măcar o prăvălie pentru a organiza o expoziție. Kós Károly este cel care a tipărit, la un an după intrarea trupelor ungare de ocupație în Transilvania, un articol (11 sept. 1941, ziarul „Ellezék", Cluj), din care cităm : **„...și am văzut pe acei ultimi soldați români.... Împreună cu ei s-a cărăbănit din Cluj stăpînirea românească ; nimic altceva n-a rămas după ei, decît cîteva biserici românești noi și pustii"** etc. (Cei 1 500 000 de români rămași sub ocupația ungară, pentru Kós erau egali cu zero !) Voi releva și cîteva aspecte privitoare la „moștenirea" lui Mikó Imre. În ziarul „Ellenzék" din Cluj (22 dec. 1940) Mikó scria așa : **„După 22 de ani de stăpînire străină, ani în care maghiarimea a fost jefuită de bunurile sale materiale și spirituale, Ardealul adus de români la o stare colonială revine acum sub stăpînirea sfintei coroane ungare..."** etc. Același ziar relatează (15 noiembrie 1941) : **„În camera deputaților, deputatul Imre Mikó stăruie pentru anularea reformei agrare înfăptuită de români în 1918—1922".** Într-un articol al său despre „politica noastră față de naționalități" („Ellenzenék, Cluj, 23 august 1941), Mikó își dezvoltă principiile cu privire la locul naționalităților în Ungaria astfel : **„Sfîntul nostru rege Ștefan nu s-a gîndit ca străinilor colonizați să le creeze o unitate politică ori culturală distinctă... Politica Sfîntului rege Ștefan, edificatorul de țară, față de naționalități, nu viza supraviețuirea veneticilor, ca un corp străin în țară. Dimpotrivă, el pornise de la ideea ca străinii să fie subjugați în interesul ungurimii. În același timp, el a creat condițiile preliminare pentru ca veneticii să se poată asimila măcar în sentiment și prin muncă — dacă nu și prin limbă. Toți cei ce ne considerăm adepții principiului statal al Sfîntului rege Ștefan trebuie să ne întoarcem la acest izvor".** Agitator neobosit, chiar și la 23 august 1944 (!) Mikó agita în spirit revizionist (același ieri, ca și astăzi) problema acaparării definitive a Transilvaniei întregi : **„În procesul ce se află în curs pentru stăpînirea Transilvaniei a fost deocamdată numai o sentință parțială. Dar noi ne apropiem acum, din ce în ce mai mult de acea ultimă judecată cînd totul se mai poate cîștiga, ori totul se poate pierde... Nu trebuie să se uite vreodată că servind cauza Transilvaniei, noi servim Cauza Universală și Eternă a Ungariei"...** După numai 6 săptămîni, la începutul lunii octombrie 1944, cînd trupele române și sovietice și-au făcut intrarea în Clujul eliberat, în tribuna oficială se afla și deputatul Imre Mikó, avînd pe piept o mare cocardă roșie și pe braț o bransardă tot roșie.

CORNEL GRAD : Ținem să precizăm că aducînd în circuitul științific documentele referitoare la perioada ocupației fasciste horthyste asupra teritoriului vremelnic cedat, nu înțelegem nicidecum că urmările dezastruoase ale dictatului de la Viena s-ar fi limitat la durata ocupației efective (1 sept. 1940 — 25 oct. 1944). Dimpotrivă. Urmările diktatului de la Viena s-au extins sub alte forme, desigur, atenuat, pînă după Conferința de pace de la Pa-

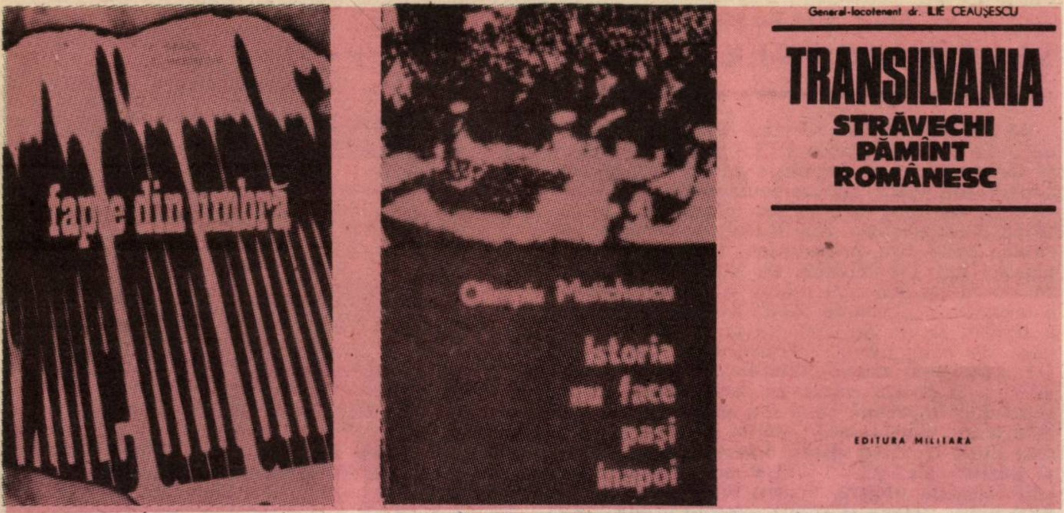

Îmi tot revine în minte
Orașul pierdut.
Zadarnic ați înfipt drapel străin
Pe turnuri puse-n matcă românească.
Zarea se-ntunecă,
Scapără ochii cerului.
Și graiul adînc al pădurii
Vestește furtuna cea mare !

Mihai Beniuc, 1940

ILIE BĂDESCU

ris. S-ar da dovadă de naivitate şi ocolire a adevărului istoric, dacă s-ar crede şi s-ar susţine că, odată cu eliberarea teritoriului românesc vremelnic cedat, consecinţele dezastruoase ale dictatului au fost lichidate pe loc.

Procesul acesta are o durată mai lungă decît chiar sîntem uneori dispuşi să acceptăm. Iar durata lui vine şi dintr-o dezvăluire întîrziată a faptelor. O asemenea neagră pagină din cronica relaţiilor dintre două popoare vecine nu se putea şterge printr-un simplu act — nici de forţă, nici de bunăvoinţă. Actul istoric de la 23 August 1944, se impune să subliniem aici, urmat de eliberarea teritoriului românesc al Transilvaniei de nord de sub ocupaţia horthystă, a deschis şi a impus calea rezolvării în spiritul echităţii istorice, a dreptului internaţional, a relaţiilor dintre cele două popoare. In pofida opoziţiei disperate a rămăşiţelor reacţiunii maghiare, lucrurile au evoluat spre normalizare fără spiritul revanşei.

RAOUL ŞORBAN : Întîrzierea prezentării adevărurilor din Transilvania de Nord vremelnic cedată n-au rămas însă fără urmări. In absenţa unei prezentări oficiale şi obiective a faptelor a început o recuperare istorică a acelei perioade dintr-un unghi care o ocolit esenţa evenimentelor şi a fenomenului istoric petrecut. Astfel, treptat, în anumite memorii şi lucrări, participanţii la evenimentele profund regretabile ale anilor 1940—1944 au fost prezentaţi în altă lumină decît cea reală. Totodată „arhiva" memoriei celor care au trăit acele momente a dispărut odată cu dispariţia lor din viaţă.

Nici unul dintre participanţii români la evenimentele din Transilvania intrată sub ocupaţia horthystă nu-şi-au publicat memoriile. Mă gîndesc la memoriile lui Tudor Bugnariu, dr. Aurel Socol, dr. Liviu Lazăr, ca şi la scrierile lui Emil Haţieganu, Theo Bondea, la memoriile lui Fancisc Păcurariu, Alexandru Anca, Mihai Pop, Valentin Rău, ca şi la arhiva încă de nimeni studiată aflată la Arhivele Statului din Bucureşti a lui Emil Haţieganu.

Spaţiul de rezonanţă în cuprinsul căruia mi-am luat permisiunea să fac aceste consideraţii a fost determinat de acele caracterizări ale stărilor din anii '40—'44 din Transilvania de Nord, ce se relevă atît din scrierile autobiografice menţionate, cît şi din alte cărţi publicate în ultimii ani de unele din editurile noastre foarte deschise, cărţi care, în evocarea ori rememorarea unor aspecte ale vieţii sociale, politice, culturale şi artistice din anii ocupaţiei ungare în Transilvania de nord, manifestă nu o dată tendinţa de a introduce în conştiinţa actuală a ţării, ca **fenomene pozitive din perspectiva zilelor noastre** o seamă de personalităţi politice şi culturale maghiare şi de a înfăţişa cu o anume atenţie, ori chiar ca exemple de urmat, instituţii, asociaţii de cultură, artistice şi literare, active în alţi ani, deşi acestea în mod evident şi indubital prin natura, orientarea şi finalitatea activităţii lor au servit fie fascismului, fie ideologia şovinismului şi revizionismului maghiar.

M. UNGHEANU : Problema semnelor schimbate în prezentarea unor momente de istorie naţională se pune foarte acut şi pe circuitele de mass-media. Cinematografia română a operat cu cîteva prefabricate propagandistice de împrumut care au alterat conţinutul şi mesajul politic al unor filme de audienţă la marele public. Este vorba în primul rînd de filmul **Ultima frontieră** în care armata germană comite o crimă de război într-un sat românesc din Transilvania. Placa comemorativă care apare pe ecran la sfîrşitul filmului nu mai lasă nici un dubiu : este vorba de Moisei. Dar acolo victimele n-au fost ucise de armata germană, ci de jandarmeria horthystă, aşa cum o ştiu ţăranii din partea locului şi cum o arată cartea **Moisei, 1982.** Milioane de spectatori, între care şi un procent de străini, au fost trimişi pe o pistă istorică şi politică falsă. Ce a făcut consultantul ştiinţific ? Cui serveşte să indicăm în locul adevăraţilor vinovaţi pe alţii ? Alt film românesc în care practica semnelor schimbate funcţionează este **Am fost şaisprezece**, unde ne este prezentată bătălia românilor pentru eliberarea Budapestei. Adversarul armatei române este în film armata hitleristă, deşi în principal forţele de care s-au lovit aici ostaşii români au fost ale armatei ungare, cele care ocupaseră mai înainte Transilvania de

nord. Rilmul a falsificat adevărul istoric fiind o hrană propagandistică adresată mai ales celor tineri. Chestiunea enunțată de Raoul Șorban rămîne reală și are multiple variante. Pentru că odată cu înfățișarea adevărului istoric, „așa cum a fost", asupra ocupației ungaro-horthyste în Transilvania de Nord, trebuie să dispară și alcătuirile istoriografice hibride și false care au intoxicat pînă acum spiritele. Iar ca să dispară ele trebuie numite.

CORNEL GRAD : Greutățile nu s-au încheiat pentru români și România odată cu eliberarea întregului teritoriu național în 1944, în spatele frontului, după cum o arată documentele militare, desfășurîndu-se o asiduă activitate de reorientare politică a foștilor ocupanți. Astfel, un mare număr de foști membri ai grupărilor fasciste teroriste s-au infiltrat în rîndurile organizației MADOSZ și apoi în „Uniunea Populară Maghiară", de unde subminau cu destul succes eforturile autorităților românești de lichidare a dureroaselor urme ale diktatului, nedîndu-se în lături de la folosirea „tradiționalelor" metode ale naționalismului iredentist : „falsificarea și denaturarea adevărului sub toate formele, corupția, demagogia și chiar violența". Instalarea administrației militare sovietice în Transilvania de Nord (11 nov. 1944), cauzată în bună parte de tulburările provocate de reacțiunea maghiară în spatele frontului, a realimentat speranțele într-o revenire la stările de dinainte de 23 oct. 1944. Foștii stăpîni se plimbau liberi, insinuînd în fața comandamentelor aliate că românii sînt intoleranți și răzbunători și că singura cale de sistare a retrosiunii din partea românilor, ar fi păstrarea vechii stări de după Diktat. Și pentru a arăta că timpurile rămîn neschimbate, vechea administrație maghiară, reinstalată în localitățile vremelnic ocupate de trupele horthysto-fasciste, continua persecuțiile contra românilor cu și mai mult zel : românii au fost arestați și întemnițați în închisoarea de la Sf. Gheorghe, autoritățile române în curs de evacuare au fost ultragiate și atacate cu armele ; tricolorul românesc a fost pîngărit ; limba română a fost interzisă în instituțiile publice din județele secuiești, iar școlile românești au fost închise ; fruntașii politici locali ai românilor au fost acuzați, cu reacredință, ca avînd idei fasciste și șovine, și au fost arestați. Lista acestor samavolnicii e lungă.

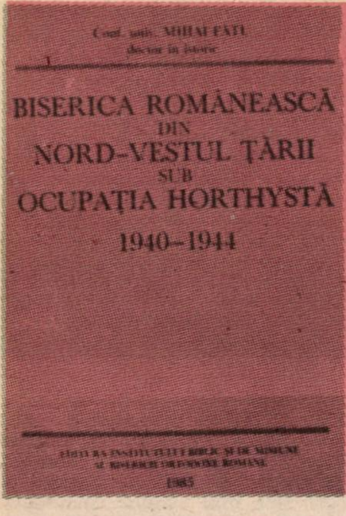

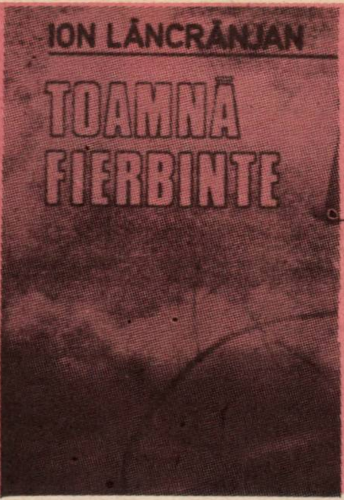
MIHAI UNGHEANU

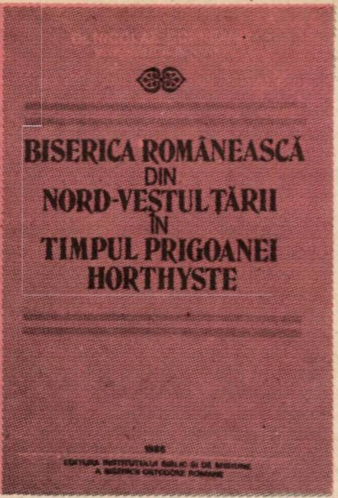
„Dreptatea românească e atît de evidentă, că noi n-am socotit necesar s-o demonstrăm, sau n-am vrut, s-au n-am știut. Numai cine n-are dreptate trebuie să se zbuciume, să mintă și să înșele pentru a crea aparențe împotriva evidenței. Toată propaganda revizionistă ungară ni s-a părut o echilibristică și un artificiu de vorbe goale care nu pot înșela pe oamenii serioși, care sînt menite să aibă soarta bășicilor de săpun la orice examinare atentă".

Liviu Rebreanu, 1941

M. UNGHEANU : Chiar în incompletele memorii ale lui Pavel Bojan, intitulate **În acțiune** (apărute în 1982 la Editura Albatros), memorii unde prea multe nume se dau cu inițiale și prea multe lucruri sînt mai mult insinuate decît afirmate, se pot găsi aspectele care ilustrează tendința cameleonică a horthysmului de a se deghiza în noile haine ale epocii, hainele democrației și comunismului, pentru a menține o stare de lucruri condamnată de istorie. Întors la Cluj, la sediul partidului comunist după eliberare, găsește aici o tăbliță în limba maghiară : **Eszakerdélyi Kommunista Párt** și foști tovarăși de activitate ilegală, reci, distanți care vor să-l elimine din munca de partid. Trași la răspundere pentru compoziția exclusivistă a Comitetului regional de partid de la Cluj, cei întrebați au răspuns „că nu sînt români care să îndeplinească condițiile politice pentru a fi membri în Comitetul regional". Timpul a arătat că tocmai cei ce dădeau aceste răspunsuri nu îndeplineau condițiile politice cerute. Semnificativă este împărțirea bocancilor veniți prin Frontul Plugarilor pentru ajutorarea românilor loviți de ocupația horthystă. „Nu peste mult timp m-a chemat Balázs Egon la el și mi-a pus în vedere că bocancii trebuie împărțiți cu Madoszul, organizație democratică a populației maghiare din România. Am ridicat obiecțiuni : că bocancii ne-au fost repartizați doar nouă și că Madoszul este o organizație independentă, nu este tutelată de Frontul Plugarilor. Am mai arătat că nevoile țăranilor romani sînt incomparabil mai mari decît cele ale țăranilor maghiari, deoarece timp de patru ani românii n-au avut posibilitatea să-și cumpere încălțăminte decît dacă se maghiarizau, așa că mulți dintre activiștii noștri umblă cu bocanci cu talpă de lemn sau în cel mai bun caz opinci din anvelope de cauciuc. Cunoșteam și cazuri unde, într-o familie cu patru bărbați, tatăl și trei băieți purtau în timp de iarnă, cu schimbul, o singură pereche de bocanci, și aceea cu talpă de lemn. Tovarășii au fost de acord cu argumentele mele, dar au susținut mai departe să le dau totuși o anumită cantitate din bocancii primiți, pentru a contribui la apropierea dintre români și maghiari. În cele din urmă am acceptat dar cu condiția ca noi să distribuim încălțămintea și pentru membrii Madoszului pe bază de tabel nominal. (...) Pentru a vedea cum se desfășoară acțiunea, am trecut și eu pe la magazie, în timp ce oamenii își alegeau încălțările care li se potriveau. Beneficiarii din partea organizației noastre aveau în picioare bocanci vechi. În cele mai multe cazuri cu talpă de lemn și

rupți, sau opinci ca vai de ele, iar beneficiarii **Madoszului** aveau cizme frumoase din piele de box, făcute la comandă. Cînd le trăgeau din picioare pentru a încerca bocancii, frontiștii noștri se uitau la ele, apoi la bocancii sau opincile lor și clătinau cu regret din cap. Oamenii erau însă înțelegători și nu spuneau nimic..." Am adus mărturia unui activist de partid, care a trăit „în direct" dura experiență a acelor ani de după '44, cînd principiile democrației și ale stîngii erau folosite cameleonic pentru a menține ceea ce nu era de menținut : o supremație politică discriminatorie.

CORNEL GRAD : După instaurarea guvernului Petru Groza și restabilirea administrației românești în Transilvania, fost sub ocupație ungară (martie 1945), s-a inaugurat o etapă fundamental nouă în relațiile dintre poporul român și minoritățile naționale, concretizată într-o serie de acte normative care aveau menirea să asigure înlăturarea oricăror piedici din calea bunei conviețuiri și respectului reciproc pentru toți cei ce locuiesc teritoriul patriei noastre. Ar fi fost de așteptat, ca la mîna întinsă de guvernul de largă concentrare democratică condus de dr. Petru Groza — în care P.C.R. constituia motorul transformărilor democratice ireversibile în viața României postbelice — să se răspundă fără rezerve de către toți cei care pînă atunci se legănaseră în iluziile întoarcerii unui timp revolut. Mulți au înțeles imperativul epocii și au aderat necondiționat la eforturile de înnoire democratică a țării. Alții s-au opus în continuare pînă după Conferința de pace de la Paris, uzînd de metoda reclamațiilor și insinuărilor mincinoase pe lîngă Comandamentul sovietic și reprezentanții Aliaților. Eforturile demne de o cauză mai bună au fost zadarnice. Adevărul nu poate fi ținut sub obroc. Cine n-a înțeles aceasta, în momentele de răscruce ale istoriei, a pierdut fără drept de apel. Am ținut să atrag atenția că problema terorii horthyste în Transilvania de nord nu ține doar de perioada 1940—1944 și că se ramifică sub înfățișări diverse pe care istoriografia română le mai are de studiat.

NEAGU COSMA

RAOUL ȘORBAN. După război am avut surpriza să asist la încercarea de a reintroduce în conștiința socială și culturală a României valuta compromisă a horthysmului. După ce a decedat Mikó Imre, revista „Utunk" din Cluj a făcut prima tentativă de a-l impune posterității pe acest dușman al democrației și bunei conviețuiri în Transilvania. Articolul tipărit se numea „Moștenirea lui Mikó". În 1982, editura **Kriterion** a tipărit un volum **Variații pe temă dată** de Mikó Imre. Dar între 1940—1944, nu-l pot vedea pe Mikó Imre decît ceea ce a fost : ideologul principal al „Partidului Ardelean", partid aliat cu guvernele Ungariei horthyste a acelor ani. Pe cei care cred în „valabilitatea moștenirii pe care ne-a lăsat-o" acest dușman al democrației și fraternității popoarelor, dacă nu sînt niște bieți naivi, sînt obligat să-i consider de acord cu actele lui comise împotriva românilor, evreilor și a țăranilor maghiari în anii celei mai virulente activități ai lui Mikó (1940—1944) ; comise mai ales împotriva unei condiții pe care o consider sfîntă : condiția conviețuirii frățești în Transilvania a celor cărora istoria le-a hărăzit-o de secole.

Mikó Imre a fost antiromân și i-a disprețuit pe români ; a fost antisemit și i-a urît pe evrei; a fost adeptul înfocat al lui Hitler și Mussolini și a respins democrația ; a susținut și votat în parlamentul de la Budapesta legile antievreiești, a colaborat, activ și pasiv, la deportarea evreilor din Transilvania, la deportarea, pentru

muncă forțată, a zeci de mii de tineri români, din județele Solnoc-Dobîca, Bistrița-Năsăud, Satu-Mare, Maramureș în Germania; a susținut și a votat legea pentru deposedarea de pămînt a țăranilor transilvăneni, români și maghiari, împroprietăriți prin reforma agrară din România în anul 1922 etc.

Dar faptul că Imre Mikó în nici una din scrierile lui ulterioare n-a revenit asupra opiniilor sale, cărora le-a dat expresie și publicitate între anii 1940—1944, anii săi de maximă desfășurare, nu poate fi apreciat altfel decît că și convingerile sale din acei ani rămîn cuprinse în „moștenirea pe care ne-a lăsat-o" și care ne-a fost propusă ca o moștenire de valoare.

Fără să vreau în acest moment îmi amintesc de o convorbire (pe care am și consemnat-o într-o carte) cu sculptorul Gheza Vida. Ne aminteam de mișcarea noastră de stinga, a cărei bază s-a concretizat în atitudinea de luptă și protest împotriva degradării politice, sociale și intelectuale provocată de ocupația ungaro-fascistă.

„Dacă astăzi — îmi spunea Vida — se respiră aerul unei lumi mai umane, mai calme, această lume s-a instaurat prin sacrificii. Au rămas amintirile și experiențele. Monstrul mai există: și-a renovat metodele, în vorbe, în imagini. Cîteodată acționează înarmat și asasinează...".

ADRIAN RIZA: M-aș opri pe linia exemplelor aduse de Raoul Șorban la un caz, la unul singur. Este vorba de istoricul Makkai László. Plecat în Ungaria, devine însă specialist în probleme românești și ocupă în această calitate un post în „subsecretariatul de stat pentru minorități" fiind legat de cercurile ultrașovine din jurul contelui Teleki Pál. El, împreună cu Gáldy, este autorul operei de propagandă fascistă antiromânească (și în ultimul ei capitol, tot atît de grosolan antisovietică), intitulată „Istoria românilor", apărută în anii ocupației horthyste. Memoria antifascistă a academicianului Iorgu Iordan a lucrat atunci mai bine decît memoria altora:

„La Ministerul Educației Naționale s-au discutat, povestește Iorgu Iordan, în cîteva ședințe, probleme legate de reorganizarea Universității din Cluj, după întoarcerea ei din refugiu. Am fost invitat și eu să fiu prezent la discuții... Catedra (de „Istoria Transilvaniei", n.n.) urma să fie ocupată de un maghiar. Profesorul propus era un istoric destul de cunoscut ca atare, cu numele Makkai... Văzînd că...

ADRIAN RIZA

Colo-n lungul văii către Dej
Lunecă o sanie-n vîrtej,
Da nu-i sanie ci arătare,
Voi mai face drumul ăsta oare ?

Au rămas acolo toți ai mei,
Pod de-argint întinde-aș pîn-la ei.
Emil Giurgiuca, 1943

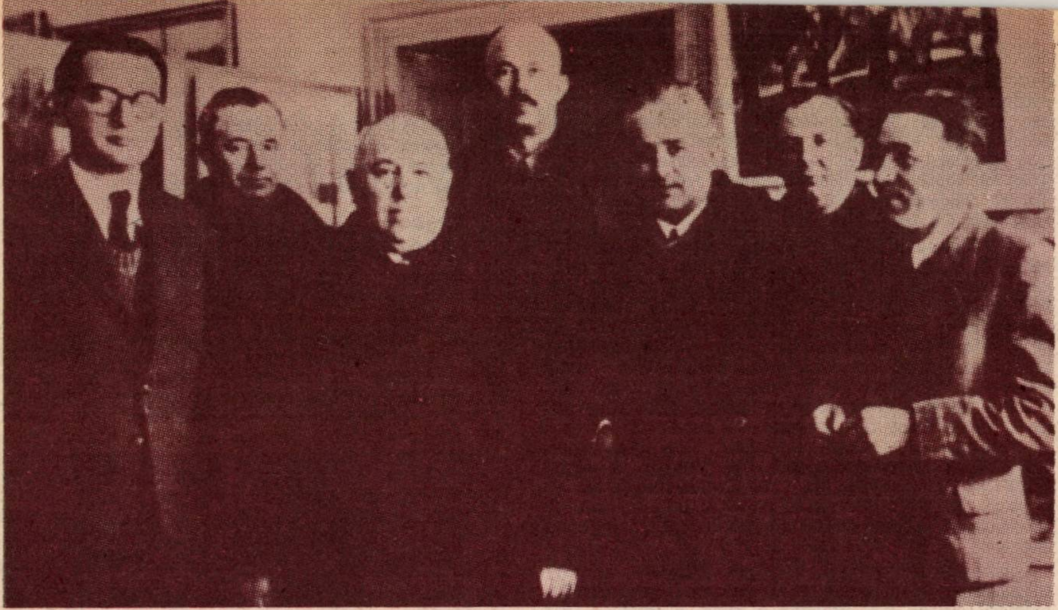
ceilalți, erau de acord cu numirea celui propus, i-am întrebat dacă au aflat de existența unei „Istorii a românilor" apărută foarte de curînd și în limba germană, lucrare colectivă, avînd coordonatori pe L. Gáldy și pe Makkai. Nu știau nimic. Mi-am exprimat mirarea... Această carte voluminoasă este tot ce s-a putut scrie mai injust, aș spune chiar mai injurios, la adresa poporului român. Voi da numai două exemple, ambele privitoare la epoca cea mai modernă a istoriei noastre. Mișcarea legionară este prezentată... în culorile cele mai frumoase, aproape poetice... Nici scribii sau simpatizanții cei mai entuziaști de la noi ai legionarilor n-au vorbit despre mișcarea acestora mai frumos decît se vorbește în paginile respective ale cărții".

În 1946, a reeditat, la Paris, o variantă „progresistă" de pe „poziții sociale" a „istoriei românilor", o „istorie a Transilvaniei" (pe care o avea, desigur, pregătită gata). Pentru atitudinea lui compromițătoare Makkai a fost îndepărtat un timp din viața politică a Ungariei. Dar, după ce a predat la Institutul teologic reformat din Debrețin, el s-a ocupat, din nou, de „istoria românilor" la Universitatea de stat din Budapesta.

DISOCIERI ȘI DELIMITĂRI NECESARE

RAOUL ȘORBAN: Nu aș vrea însă să vorbesc despre condițiile grele ale acelor vremuri, dintre care am evocat unele, fără să mă refer și la împrejurări, din care au decurs alte consecințe, datorită cărora experiențele noastre au cunoscut și aspectele umane ale înțelegerii și sprijinului unor personalități din lumea intelectuală a Ungariei.

În toamna anului 1942 i-am scris pictorului Aurel Bernáth din Budapesta (pe care nu l-am cunoscut personal), despre realitățile trăite de artiștii români (eu devenind „spontan" un fel de organizator al activităților literar-artistice românești). Speranțele ne erau îndreptate spre un confrate care în acei ani beneficia de cea mai mare autoritate în Ungaria. Un hiatus în veriga amintirilor mă împiedică să lămuresc cînd și cum ne-am văzut apoi la el acasă, în Budapesta, cînd și în ce împrejurări s-a legat apoi o constantă prietenie între noi, cimentată de aceeași atitudine față de hitlerism, ca și față de forțele reacționare din Ungaria. Firul prieteniei s-a înnodat repede, o prietenie cu oarecare riscuri pentru Bernáth și Alice Pátos, soția sa, care deveniseră nu numai susținătorii noștri, ai artiștilor plastici români din Transilvania de Nord, dar și simpatizanții românilor în general. Bernáth a intervenit în favoarea noastră, ca să ne organizăm o expoziție în sălile Salonului budapestan. Informați însă că oficialitatea de resort vrea să fructifice pe plan po-

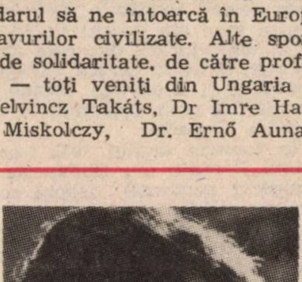

La vernisajul expoziţiei pictorilor români din Ardealul de nord (de la stînga la dreapta): Raoul Şorban, persoană neidentificată, Emil Haţieganu, Liviu Pop, Emil Cornea, Gheorghe Giurgiu, Petre Abrudan

litic expoziţia noastră, am renunţat la organizarea ei. În 1943, Aurel Bernáth, cu soţia şi fiica sa, au venit la Cluj ca să facă cunoştinţă cu artiştii români (după ce ne cunoscuse necazurile). Mi-am dat seama atunci că el pricepuse întreaga noastră istorie. Am înţeles prin prietenia din acei ani a lui Aurel Bernáth (1982), pentru tot restul vieţii, o problemă raportată la condiţia mea de român, **devenită esenţială după dictatul de la Viena, şi anume că oamenii pot să-şi poarte naţionalitatea fiecare altfel. Altfel, Károly Kós, Imre Mikó, altfel Aurel Bernáth.** Fiindcă un om ca Aurel Bernáth a avut darul să ne întoarcă în Europa şi la codul moravurilor civilizate. Alte spontane manifestări de solidaritate, de către profesorii universitari — toţi veniţi din Ungaria la Cluj — Zoltán Felvincz Takáts, Dr Imre Haynal, Dr. Desző Miskolczy, Dr. Ernő Aunau, László Baránszky Jób, dispuşi să răstoarne bleaga supunere la ordonanţele de asediu ale oficialităţii din Ungaria şi ale Partidului Ardelean — au fost şi ele asemenea unor repuneri în drepturi umane.

Expoziţia Artiştilor Români din Transilvania de Nord s-a deschis la 25 ianuarie 1942 în subsolul Căminului muncitorilor metalurgişti din Cluj.

În martie am fost arestat, apoi „vărsat“ în „Compania 7 de pedeapsă“ la Miskolc, împreună cu avocaţii Dr. A. Periş Capellaro, Dr. Victor Cosma şi Dr. Aurel Stănescu.

OVIDIU IULIU MOLDOVAN

ADRIAN RIZA : Sînt şi eu dintr-un sat care figurează pe lista satelor martire ardelene. Împreună cu generaţia mea, am fost convins, aşa cum a socotit şi generaţia din 1918, că e mai bine ca, trecînd de la noi, să facem un efort de uitare, un mare, un nesfîrşit de mare efort de uitare. Desigur, nu ne putem uita morţii, care au fost îngropaţi în noi mai adînc decît în cel mai adînc şi negru pămînt. Am încercat să uităm pe ucigaşii lor, pe cei care, cu nume, cu identitate precisă, continuau să trăiască, şi să trăiască bine. După 40 de ani, pot spune cu tot temeiul că efortul acesta (şi numai cine l-a trăit îi înţelege preţul de frămîntări şi de lacrimi), doliul nostru tăcut a fost speculat fără ruşine. Căpitanul Lancz, şeful bandei de la Sărmaş, a trăit, pînă nu de mult, netulburat. Şi nu e de mirare de îndată ce, din cei aproape 200 de acuzaţi din procesul de la Cluj al crimelor antisemite, în boxă se aflau doar 51, dintre cei mai măruntei. Cînd citesc astăzi literatura neorevizionistă de peste hotare, şi ea este extrem de bogată şi foarte nuanţată, nu mă pot opri să gîndesc că doliul nostru tăcut a fost speculat de două ori, şi de criminalii implicaţi direct în martirizarea Ardealului, dar şi de cei care îi moştenesc.

RAOUL ŞORBAN : De obicei omul îşi aminteşte de vremurile care au trecut cu acel calm pe care îl oferă întîmplările ce nu mai pot isca surprize. Trecutul, oricît fusese de accidentat ori chiar plin de pericole, odată depăşit apare pentru prezent sub o formă clară, stabilă, fără riscuri. De aceea îşi aminteşte de el, în general, ca de o întîmplare din care a ieşit nealterat — dacă nu chiar victorios — şi pe care

„La Oradea, cunoscutul scriitor maghiar Tabery Géza, ca un descreierat aleargă în fruntea teroriştilor şi pe baza indicaţiilor date de el, sînt arestate victimele nenorocite".

„La Cluj, Tamási Áron — care pînă mai ieri juca rolul de om cu simţăminte românofile — a ţinut un discurs despre cei 22 de ani de suferinţe (!) indurate de el, declarînd că în viitor numai literatura creştin naţională maghiară are dreptul la existenţă".

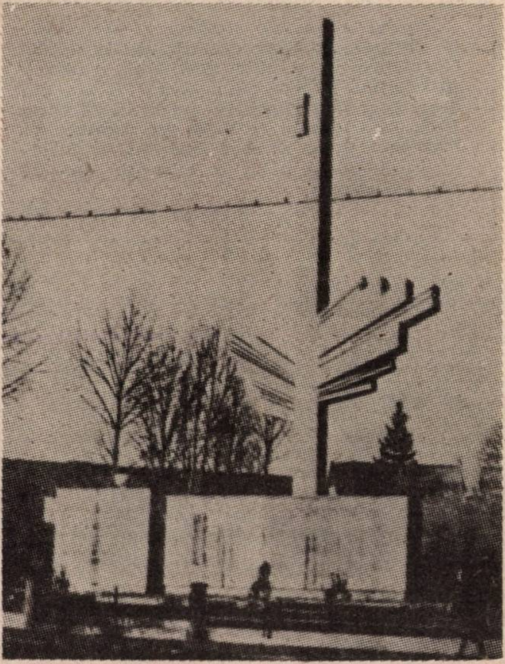
György Férénczi : „Golgota Transilvaniei", 1940

o poţi ataşa la capitolul socotelilor rezolvate ; la acele împrejurări ce nu mai tulbură sufletul, pentru că, fiind determinate deja ca lucruri fixe, nu mai au cum să iasă din ordinea lor proprie. Trecutul nu are dimensiuni mobile care să te oblige la compromis. Ca trăire personală. Pentru că atunci cînd devine istorie, trecutul poate fi altfel interpretat decît a fost, în nişte convenţii expuse unei pluralităţi de sensuri dacă nu chiar cu interpretări arbitrare ori false. Din acest motiv, imaginea trecutului, ca istorie, se află într-o strînsă dependenţă de moralitatea ori de interesele actuale ale celui care încearcă să-l interpreteze pentru a-l introduce în conştiinţa timpului de faţă. În lipsa unor documente acreditate — să nu uităm că întregul capitol din istoria românilor în cei patru ani de ocupaţie ungară a Transilvaniei nu a fost elaborat nici după 46 de ani, timp în care „arhiva" memoriei celor ce au trăit în acele vremuri a dispărut odată cu dispariţia lor din viaţă. Sondajul trecutului, dacă este călăuzit de dorinţa cunoaşterii adevărului, va contribui fără îndoială, la dezvoltarea capacităţii de distingere obiectivă a semnificaţiei evenimentelor.

RADU THEODORU : Se cuvine şi o concluzie. Din punct de vedere al cititorului cărţii, al participantului la discuţia care onorează tradiţia „Luceafărului", aceea de a se angaja ferm în problemele majore ale contemporaneităţii. Ca cititor — martor al epocii aceleia cumplite —, cartea mi-a motivat ştiinţific, cu documente, complexe, emoţionante, şi pe un spectru larg de probleme, mecanismul diabolic al deznaţionalizării, al terorii poliţiste, al dezintegrării unei etnii cu toate implicaţiile în spiritual. Mă cutremură, mă revoltă, mă întăreşte în convingeri ferme faţă de iredentism şi revizionism. Mai mult : îmi deschide perspective noi şi trage semnale grave de alarmă atunci cînd se încearcă ungerea acestui mecanism înecat în atîta sînge nevinovat, şi cînd se încearcă recalibrarea lui.

RADU THEODORU

Monumentul ridicat în memoria martirilor din comuna Ip, jud. Sălaj

Ca participant la discuţii am avut ocazia să ascult voci responsabile din perspectiva timpului şi în opera confraţilor mei ardeleni, care au dat romanele ce se cereau date, opere dramatice, ancorate în istorie, de multe ori anticipînd demersul omului de ştiinţă.

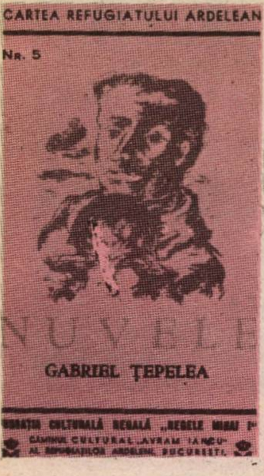
Dincolo de această discuţie, care e doar un început, oricît ar fi ea de substanţială, de concluziile ei, răspunsul care se cere dat acelui timp, şi acelor practici antiumaniste este cartea. Numai cartea de ştiinţă sau cartea de literatură poate fixa în conştiinţa românilor şi a umanităţii oroarea de iredentism şi şovinism, numai cartea poate aduce la judecata timpului genocidul, atrocitatea, programele absurde de întoarcere ale istoriei la epoci şi practici social-politice de mult defuncte.

SĂRMAŞUL DE FIECARE ZI

ADRIAN RIZA : Fascismul de tip horthyst a manevrat cît a putut o prejudecată, curentă în ţările occidentale, potrivit căreia fascismul ca ideologie rasială se confundă cu antisemitismul, Istoricii cei mai autorizaţi ai problemei ştiu astăzi că Horthy a fost de acord cu „planul Margareta".

Adevărul este că antisemitismul nu este sin-

> **„Dintre actele de cruzime și atrocitățile săvîrșite de unguri, menționăm că în Cosniciu de Jos, la 16 sept. 1940, o fată a fost legată de doi cai, cărora li s-a dat bice, și a fost ruptă în două. La 26 sept. 1940, șase români fruntași din Aghireș au fost purtați pe străzile Zalăului, cu tricolorul românesc bătut în cuie pe spatele gol, însîngerat".**
>
> „Telegraful român", 1936

gura fată a fascismului și rasismului. Legile horthyste care au dat expresie oficială unui **rasism antiromânesc** (ca și antislovac, antiucrainean, antisîrbesc) sînt tot atît de fasciste ca și legislația antisemită (pe care a început s-o elaboreze și s-o adopte cu neascuns entuziasm încă din 1920, **cu mult înainte de nașterea hitlerismului).** Regimul de ocupație, adevărat regim de ghetou, impus românilor din nord-vestul României, deportările și expulzările, crimele și schingiuirile, **Sărmașul de fiecare zi, Trăznea cotidiană** a sutelor de mii de țărani și intelectuali, de femei și bărbați și copii sînt fața mai puțin știută, dar la fel de hidoasă, a fascismului, pe care neohorthyștii, neorevizioniștii ar vrea s-o facă de tot uitată.

În realitate, dezlănțuirea antisemită din anii ocupației Transilvaniei, virulența deosebită pe care a avut-o represiunea din Ardeal, culminînd cu exterminarea din 1944, nu poate fi înțeleasă decît în contextul horthysmului, a formei locale de fascism, a „protofascismului" Ungariei revizioniste care a exacerbat șovinismul „Ungariei mari" pînă la cotele delirante ale urei de moarte.

Sărmașul nu este un episod oarecare. În timp ce „băieții" căpitanului Lancz omorau la Sărmaș, nu întîmplător, evrei și români, Eichman, venit în grabă la Arad, pregătea o represiune de masă și, în acest scop, punea la punct funcționarea primelor cuptoare care n-au mai apucat însă să-și înceapă sinistra misiune. În teritoriul românesc, la Sărmaș, cotropit pentru cîteva zile de detașamentele „de pedeapsă" germane și unguești, se aplica astfel **un plan elaborat cu mult înainte în eventualitatea unei „defecțiuni" românești.** Autoritatea regală maghiară venită la Sărmaș de peste granița vremelnică, odată cu detașamentul de criminali, își primise „investitura" cu mult înainte, figurînd pe lista lungă a miilor de „admiratori" pregătiți să „curețe" întreg Ardealul de „valahi și evrei". Fascismul ungar nu înseamnă numai antisemitism, cum încearcă cei ce vor să-l absolve măcar de o parte din crime si mai ales cei care, profitînd de confuzie, continuă să fie fasciști antiromâni, cultivînd (eventual) puțină „autocritică" in problema crimelor antisemite.

NEAGU COZMA : Teroarea horthystă este o carte valoroasă, valoarea ei fiind dată, în primul rînd, de bogata informație din care este alcătuită, din faptul că vine să împlinească, în parte, o lacună a istoriografiei noastre contemporane. Cartea te cutremură și te limpezește. „Cum a fost posibil să se petreacă asemenea fapte abominabile în plin secol XX ?", este întrebarea chinuitoare, pe care și-o pune cititorul. În oricare cod penal și în cel românesc și în cel unguresc și în oricare altul, **tăinuirea unei crime de către cel care a luat cunoștință de ea, se cheamă complicitate** și se sancționează ca atare. A tăinui crimele „horthyștilor", înseamnă a deveni complici la ele. Iată deci, că din victime, noi românii, tăcînd, am fi devenit complicii agresorilor. Nu putem fi complici la o crimă împotriva umanității. Avem obligația morală de a prezenta fățiș tot adevărul.

Popoarele Europei au dreptul să știe tot ce s-a petrecut pe un teritoriu vremelnic ocupat de armatele și administrația statului horthyst. Și nu o poate spune mai bine, mai deschis decît victimele opresiunii. Cartea are acest mare merit că arată deschis, fără patimă, comportamentul ieșit din tiparele general umane, admise nu numai de bunul simț dar și de regulile de conviețuire internațională.

M. UNGHEANU : Chestiunea clasificării juridice a faptelor din timpul terorii create de ocupația horthystă în Transilavnia de nord, este simplificată de experiența juridică a Tribunalului internațional de la Nürnberg, care a trecut genocidul printre crimele de război și cele comise împotriva umanității. Dicționarele juridice politologice curente ne dau definiția diferitelor tipuri de genocid. În codul penal al României socialiste se consideră genocid uciderea membrilor colectivității grupului supus, vătămarea gravă a integrității fizice sau mintale a membrilor acelorași colectivități sau grupuri, supunerea acestora la tratamente care să ducă la distrugerea lor fizică, împiedicarea naș-

GABRIEL ȚEPELEA

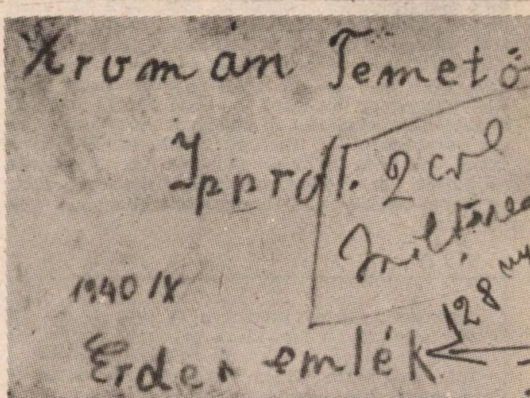

„Dacă noi ungurii vom reocupa țara, naționalitățile vor trebui să se acomodeze, și ele se vor acomoda chiar din primele 24 de ore. Nu vom mai repeta slăbiciunile Ungariei de altădată. Dacoromanii vor trebui să dispară de pe teritoriu".

„Pesti Hirlap",
Budapesta 15 aprilie 1932.

terilor în cadrul acelorași grupuri sau colectivități supuse „Genocidul, ne spune **Mica enciclopedie de politologie**, Editura științifică și enciclopedică, 1977, se pedepsește cu moartea". Crima de la Sărmaș este atît o crimă de război, cît și o crimă împotriva umanității, ca orice genocid tipic, dacă în rîndul crimelor împotriva umanității se înscriu măsurile antiromânești și antievreiești aplicate în Transilvania de nord de regimul de ocupație al Ungariei revizioniste. Potrivit dreptului internațional, ne informează orice dicționar de drept și de politologie, crimele internaționale sînt imprescriptibile. O lacună a acestor dicționare redactate la noi și aiurea este absența dintre exemplele de genocid a exterminării românilor și evreilor din teritoriul românesc ocupat de Ungaria horthystă.

NEAGU COZMA : Faptele abominabile petrecute mai ales în primele zile după intrarea trupelor ungurești în Transilvania, nu puteau fi decît vadul unui program de genocid elaborat în detaliu cu mult înainte. Nici Dücső Csaba prin îndemnul său : „Fără milă, crunta răzbunare !" și nici alți propovăduitori ai crimei nu ieșeau din consemnul acelui program demențial, pregătit din timp, metodic. Ceea ce rămîne limpede, la analiza minimală a acestor cazuri oribile culese de pe întreg teritoriul ocupat, este că ele prezintă trăsături comune evidente, că sînt fapte de repetiție, într-un timp dat și pe un perimetru specific, ceea ce exclude întîmplarea, reacția spontană. Este vizibilă acțiunea de distrugere fizică a locuitorilor români ai Transilvanei de nord. După cum este la fel de vizibilă și distrugerea resorturilor spirituale ale aceluiași popor român. Uciderea sălbatică a copiilor și femeilor, lichidarea pe orice cale a elementului bărbătesc, iată trăsături care străbat toate operațiunile care însoțesc ocupația mili-

În septembrie 1940, unul din autorii masacrului de la Ip s-a fotografiat lîngă mormîntul victimelor. Pe verso-ul fotografiei, in ungurește, e scris: „Cimitirul românesc din Ip. 1940. IX. Amintire din Ardeal"

Imagine a vandalismului horthyst. Distrugerea cimitirelor alături de dărimarea bisericilor românești a fost o practică folosită mereu în timpul ocupației.

tară întreprinsă de statul horthyst în Transilvania de Nord. Aceste acțiuni sînt prelungite și după etapa violentă de intimidare a primelor luni ale ocupației : bărbații sînt dacă nu uciși pe loc, schingiuiți, aruncați peste graniță, expulzați, introduși în detașamente de muncă, trimiși la muncă forțată în Germania, în companiile de front sau de pedeapsă, în linia întîi. Distrugerea se urmărea în mod foarte explicit și prin alte măsuri : 1. folosirea limbii române era considerată un ultragiu și aducea după sine cazne cumplite și chiar moartea ; 2. instituția religioasă și reprezentanții ei, preoți ortodocși și greco-catolici, au constituit obiective de

Trăznea : „După încetarea focului de arme, ungurii au pus mîna pe copiii de români și de vii îi aruncau în văpaia focului, arzînd de vii în chinuri groaznice și mare jale răsuna în tot locul de plînsetele lor".

„Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României", 1985

prim ordin ale terorii desfășurate de ocupația ungară în Transilvania de nord-vest, maltratările de preoți, schingiuirile cele mai barbare la care au fost supuși, asasinatele făcute cu cruzime au produs adevărați martiri ai cauzei românești din rîndul acestora ; 3. terorizarea inteligenței românești (învățători, avocați, ziariști etc.) care dacă n-au fost schingiuiți, uciși imediat au fost brutal expulzați ; 4. distrugerea sistematică a monumentelor de rezonanță spirituală, adică pe lîngă bisericile devastate sau dărîmate și obeliscurile, statuile și insignele, emblemele de aspect și semnificație istorică.

Crima antiromânească nu ține numai de 1940, după cum crima antisemită nu ține doar de 1944, etape de vîrf ale operațiunilor criminale ale ocupantului vremelnic. Tot un regim al terorii a fost și cel instaurat în Transilvania între 1940 și 1944. Faptele puse unele lîngă altele ne spun acest lucru : că ocupantul horthyst al Transilvaniei de nord a premeditat crima și a făcut apoi totul ca să-i salveze pe criminali.

Vinovații sînt mulți, nu toți cunoscuți pe nume, dar pînă la urmă identificabili. Absența proceselor pentru pedepsirea acestor crime împotriva umanității a creat vinovaților sentimentul că se poate și așa. Crimele lor sînt însă imprescriptibile.

ADRIAN RIZA : Sînt cu tot sufletul alături de cei care au provocat campania recentă împotriva tezei provocatoare de la Nantes care încearcă să reabiliteze nazismul. Și înțeleg foarte bine acțiunea lui Wiesenthal, ca și procesele recente desfășurate unul în Iugoslavia și unul în U.R.S.S. ai căror triști eroi au fost după 40 de ani, niște criminali fasciști, după unii, inofensivi. Nu. Fascismul, indiferent de forma sub care se camuflează, nu este inofensiv. Crimele fasciste nu au termen de prescripție, și este bine că e așa.

Am citit cîndva că fiul lui Borman, hăituit de remușcările unei generații întregi, s-a călugărit. Nu cunosc nici un fascist maghiar chinuit de remușcări. În ceea ce-i privește pe urmașii întru concepție ai vinovaților de la Trăznea, Ip, Gepiu sau Sărmaș, profitori odioși ai „uitării noastre", ei par din ce în ce mai activi. Măcar din acest motiv și cartea coordonată de Mihai Fătu și M. Mușat, **Teroarea horthysto-fascistă**, trebuia să apară.

M. UNGHEANU : Trecutul nu mai e mut. Documentele încep să vorbească. Istoria recentă a românilor începe să-și dezvăluie cutele ascunse. Teroarea horthysto-fascistă din nord-vestul României a lăsat răni adînci în ființa poporului român. Victimele care au tăcut vorbesc și ele. Faptele vorbesc de la sine, iar forța lor acuzatoare rămîne de o concretețe tragică. Antiumanismul nu face deosebire între popoare. Fascismul, într-una din cele mai hîde versiuni ale sale, horthysmul, a trecut între victimele sale preferate și pe români. Români și evrei, alături, au suportat în anii 40—44 teroarea horthystă. De acum înainte cînd vom zice Lidice sau Oradour sur Glane, vom zice și Ip și Trăznea. De acum vom ști mai limpede care era adevărata față a călăilor de la Moisei. Crima comisă în centrul Europei nu poate fi ascunsă, după cum încercarea horthysmului de a da înapoi ceasul istoriei n-a reușit. Actul revoluționar de la 23 August 1944 a dus atît la o eliberare socială, cît și la una națională. Sensul antifascist și antiimperialist al actului de la 23 August 1944 este cu atît mai grăitor cînd îl raportăm la horthysm. Acest act revoluționar a arătat că ceasul istoriei nu poate fi dat înapoi. Pacea și umanismul au fost instaurate în locurile de unde le-a alungat horthysmul. Dezvăluirea crimelor horthyste este o datorie către umanitate. Istoria se cuvine să fie scrisă așa cum a fost.

Masă rotundă coordonată de M. Ungheanu

ROMÂNIA
PĂMÎNT AL SPERANŢEI

La 1 august 1943, o puternică escadră aeriană americană decolată din Benghazi a atacat instalaţiile petroliere româneşti de pe Valea Prahovei. Cu prilejul acestui raid la joasă altitudine, considerat drept una dintre cele mai temerare acţiuni militare din al doilea război mondial, artileria antiaeriană şi aviaţia de vînătoare din România au doborît 36 bombardiere Consolidated Liberator B 24. Au fost capturaţi 110 prizonieri pe care autorităţile româneşti i-au instalat într-un lagăr improvizat în nişte vile ale staţiunii de odihnă Timişul de Jos, de lîngă Braşov, într-o pitorească zonă montană. Probabil nici o categorie de captivi din Europa acelui timp nu s-a bucurat de condiţii mai civilizate de existenţă decît aceşti curajoşi aviatori aliaţi.

Raidul de la 1 august 1943 — ca şi perioada de prizonierat a aviatorilor capturaţi de români — a fost reconstituit într-o carte care ocupă un loc important în bibliografia dedicată celui de-al doilea război mondial : Ploieşti, the Great Ground-Air Battle of 1 August 1943, apărută la New York, la începutul anilor '60. Din paginile ei, am aflat că în lagărul de la Timişul de Jos, alături de americani, timp de aproape un an încheiat, au mai fost internaţi doi civili de naţionalitate britanică şi mai mulţi militari din forţele armate engleze, iugoslave şi olandeze, ajunşi fiecare pe pămînt românesc printr-un concurs de împrejurări de un marcat dramatism. Din cartea lui James Dugan şi Carrol Stewart, al cărei titlu l-am pomenit mai sus, nu lipsesc informaţiile cu privire la această categorie de prizonieri, dar sînt sumare, eliptice şi parţial eronate. În ceea ce-i priveşte pe britanici şi olandezi, autorii nu sînt totdeauna prea siguri asupra identităţilor fiecăruia, asupra peripeţiilor traversate de fiecare într-un trecut apropiat, sau asupra momentului descinderii lor in lagăr. În contul unora dintre ei, se brodează poveşti fanteziste, în marginea adevărului, ca şi în Israels langer Arm, de Jozef Pieckalkiewicz, de care ne-am ocupat cu un alt prilej (v. Almanahul Flacăra 1986). Iugoslavilor nu li se declină numele şi nu înţelegem prea limpede cum au ajuns acolo. În consecinţă, ni s-a părut binevenită o trecere în revistă a acestor destine, intrate surprinzător în conjuncţie cu destinul altor soldaţi, cu mai mult sau cu mai puţin noroc, în funcţie de unghiul din care privim lucrurile. Fapt care ne-a determinat să întreprindem o cercetare amănunţită asupra insolitului subiect, în arhivele militare româneşti.

EVADAȚII ÎI PREFERĂ PE ROMÂNI

Evadați, via Budapesta

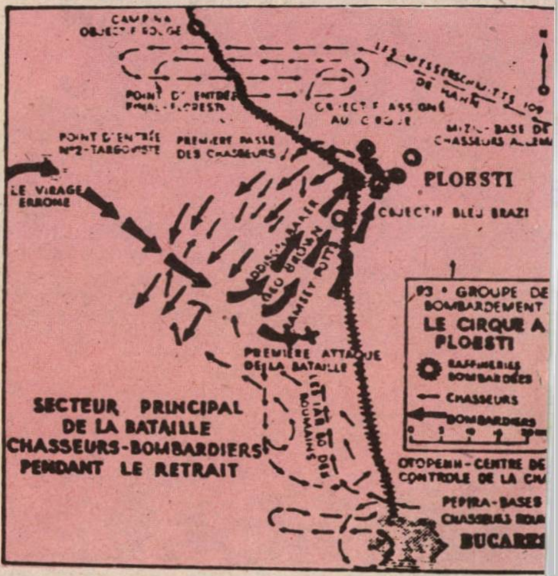
Cetățenii britanici la care ne-am referit, neapărați de vreo uniformă, au ajuns în puterea autorităților militare românești prin voința lor proprie. Jerome Caminada, reporter al ziarului **Times**, se născuse la 18 aprilie 1911, la Ladysmith, Africa de Sud. Căzuse în captivitate germană în Franța, la 26 mai 1940, în preziua dezastrului de la Dunkerque. A evadat din lagăr nazist și la 6 septembrie 1943, prin Ungaria, a trecut hotarul vremelnic impus de dictatul de la Viena și s-a predat grănicerilor români. La rîndul său, agronomul Robert Johnson, născut la 30 ianuarie 1912, în Middleham, Marea Britanie, a fost capturat de germani în Danemarca, la 20 aprilie 1940, în timp ce-și practica meseria în baza unui contract. La 10 septembrie 1942 a evadat și el dintr-un lagăr nazist, peregrinînd apoi clandestin prin Slovacia și Ungaria. A trecut nedreptele fruntarii impuse României de horthyști pe la Turda, împreună cu Jerome Caminada, și a fost și el internat în lagărul de la Timișul de Jos la 23 septembrie 1943, laolaltă cu reporterul ziarului **Times**.

La 28 septembrie 1943, lagărul a fost vizitat de Paul Ritter și Franck Bruderer, consilieri ai Legației elvețiene din București, însărcinați cu reprezentarea intereselor americane în România, precum și de Wladimir von Steiger, delegat al Comitetului Internațional al Crucii Roșii de la Geneva. „Cei doi deținuți civili..., evadați dintr-un lagăr din Ungaria — menționează o notă informativă a secției a II-a din M. St. M. —, au cerut o audiență specială reprezentanților Legației elvețiene". Audiența le-a fost acordată. Nu vom ști niciodată ce anume s-a discutat la Timișul de Jos între cei patru, dar speranțele britanicilor nu s-au prea împlinit. Din motive pe care le putem bănui.

Invocînd calitatea lor de civili, Jerome Caminada și Robert Johnson cereau să fie eliberați și repatriați, însă declarațiile lor contradictorii sfîrșiseră prin a stîrni suspiciuni și doleanța nu le-a fost luată în seamă. La Turda, cu numai trei săptămîni în urmă, mărturisiseră organelor contrainformative ale Corpului grănicerilor că au evadat dintr-un lagăr de prizonieri din Ungaria, unde ar fi suferit teribile privațiuni, față de care nenorocirile îndurate în Reich ar fi fost mai nimic. În schimb, la Timișul de Jos, cînd s-au simțit mai în largul lor și cînd au văzut că toată lumea se purta civilizat și prevenitor cu ei, i-au asigurat pe români că la Budapesta se bucuraseră de o totală libertate de mișcare, fiind frecvent invitați ca oaspeți de onoare în înalta societate ungară. Și pretindeau cel puțin un tratament similar, care li s-ar fi acordat, fără doar și poate, dacă s-ar fi putut înțelege de ce anume au trecut civilii britanici frontiera în România, de vreme ce au dus-o atît de bine la Budapesta. Ca-n sînul lui Avram, după propriile lor mărturii.

La data aceea, în consecința dictatului de la Viena, relațiile dintre România și Ungaria erau mai mult decît incordate. Autoritățile militare românești bănuiau că reporterul și agronomul erau manipulați de serviciile secrete horthyste. Asemenea fapte se mai întîmplaseră și prin anii '39, '41, cînd drumurile multor ziariști către București treceau pe la Budapesta, unde funcționau agenții redutabile de pervertire a conștiințelor. Cu rezultate care-și aflaseră uneori ecoul în presa britanică. Elogiile repetate ale lui Jerome Caminada și Robert Johnson la adresa Ungariei horthyste produceau iritare. În ceea ce-l privește pe cel din urmă, românii nu erau prea convinși că danezii ar fi avut ce învăța de la englezi în materie de agronomie. Nu ar fi fost exclus ca Robert Johnson să fi îndeplinit în Danemarca alte și alte misiuni. Dincolo de toate, în epocă, România și Marea Britanie se aflau oficial în conflict și nu românii declaraseră război Albionului.

Drept urmare, demersurile captivilor pe lîngă Legația Elveției și delegatul Comitetului Internațional al Crucii Roșii nu au produs nici un rezultat. Jerome Caminada și Robert Johnson au rămas internați la Timișul de Jos pînă la 23 august 1944, în tot acest răstimp plătindu-li-se solda cuvenită corespondenților de război căzuți în prizonierat, conform convenției de la Geneva, ratificată în România la 31 august 1931 și respectată de români nu numai în litera, ci și în spiritul ei.

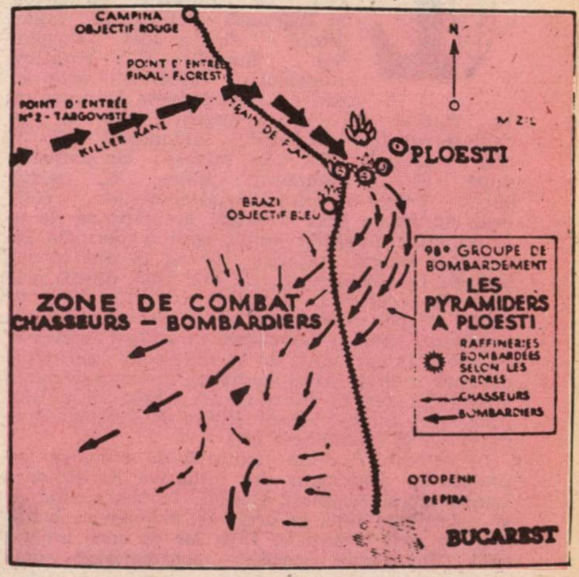

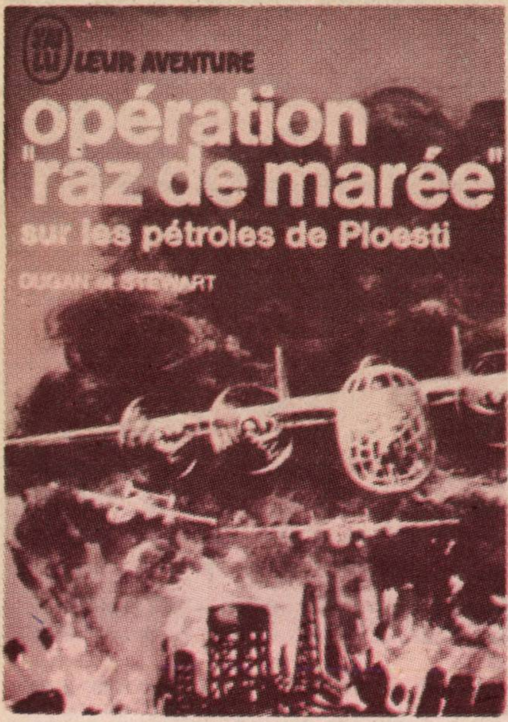
Un soi neobișnuit de oameni?

După Jerome Caminada și Robert Johnson, au fost aduși în cantonamentul de la Timișul de Jos subofițerii britanici Edward Lancaster și Reginald Collins. Al doilea, în cartea lui James Dugan și Carrol Stewart apare sub numele Douglas Collins. Pe seama lor, autorii americani enumeră evadări fără număr și situații spectaculoase, considerîndu-i un soi de spaimă a lagărelor germane din Europa întreagă. Chiar și după ce s-au predat autorităților militare românești, s-ar fi arătat, ni se spune, de nestăpînit. La București ar fi evadat din nou, răvășind intregul oraș și mobilizînd pe urmele lor intreaga garnizoană a Capitalei. Ulterior, ar fi fost încredințați unui batalion de elită, care nu dormea zi și noapte ca să nu le scape captivii de sub control. Și așa mai departe.

Bineînțeles, nu avem știre de aventurile lor din Germania, dar în România s-au dovedit a fi niște prizonieri ca oricare alții. Poate mai tenaci in a-și recîștiga libertatea, însă în nici un caz cu o aureolă de supraoameni. Asupra peripețiilor lor, James Dugan și Carroll Stewart fabulează total ilicit, cu frenezia dintotdeauna a celor ce consideră bordeiul și spița lor drept buricul și sarea pămîntului. În realitate, lucrurile s-au petrecut altfel.

Sergentul maior Edward Lancaster din Regimentul 8 Sherwood Foresters se născuse la 4 aprilie 1908, la Nottingham. Părinții săi se numeau Edward și Milicent. Era zidar de profesie și in 1935 se căsătorise cu Dorotheea. Avea doi copii in Marea Britanie. A căzut în prizonierat german la Ringabn, în Norvegia, la 27 aprilie 1940. Camaradul său, Reginald Collins, se născuse la 8 septembrie 1915, la Folkestone. Părinții săi se numeau George și Ann. Capturat in Franța, la Dunkerque, la 3 iunie 1940, a evadat împreună cu Edward Lancaster dintr-un lagăr de prizonieri din Germania și au trecut amîndoi frontiera în România. La 4 august 1943, după interogatoriile de rigoare, au fost internați laolaltă în lagărul de prizonieri sovietici de la Slobozia-Maia. Iar la 27 august 1943, secția de prizonieri din M. St. M. a decis transferarea lor alături de captivii americani. Au fost aduși la Timișul de Jos la 1 octombrie 1943, sub o escortă comandată de maiorul Ștefan Velescu. Pînă la această dată, în România nu se remarcase nici unul din ei prin fapte spectaculoase. Abia la Timișul de Jos a început cariera lor de organizatori ai unor tentative de evadare.

În realitate lucrurile s-au petrecut altfel

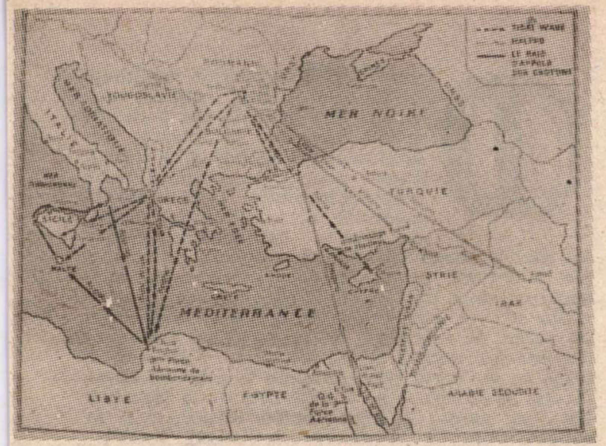
La Timişul de Jos, prima tentativă de evadare s-a înregistrat înainte de sosirea lui Edward Lancaster şi Reginald Collins în lagăr, Eroul ei a fost sergentul Russell D. Huntley, matricol 10600094, originar din Concord, New Hampshire. În raidul de la 1 august 1943 a fost radiotelegrafist la bordul avionului 371 Q din grupul 367. Se salvase cu paraşuta după ce locotenentul Elmer H. Reinhardt, printr-un efort supraomenesc, ridicase aeronava grav avariată la înăţimea de aproximativ 1 000 de metri, spre a permite întregului echipaj să sară. La cei 18 ani ai săi, Russell D. Huntley era cel mai tînăr dintre prizonierii americani. Probabil era tot atita de copt. A fost recapturat în primele ore după evadare. „Nici o pedeapsă nu a fost aplicată" — a menţionat omul de încredere al captivilor, cel mai înalt în grad dintre ei, maiorul William Henry Yaeger, în chestionarul primit de la William von Steiger, Paul Ritter şi Franck Bruderer, la 28 septembrie 1943.

În schimb, a doua tentativă de evadare s-a produs în mod sigur din iniţiativa lui Edward Lancaster şi Reginald Collins. În seara zilei de 16 noiembrie 1943, la orele 18, subofiţerii britanici au fost urmaţi în fuga lor de şase americani. „În aceeaşi noapte — consemnează notaraport nr. 975 104 a secţiei de prizonieri — au fost prinşi 5 din cei 6 americani. În ziua de 19 noiembrie 1943 a fost prins şi celălalt american... Evadarea s-a făcut printr-un tunel, săpat din una din camere, care a trecut pe sub reţeaua de sîrmă. Tunelul avea o lungime de 10 metri. Pămîntul scos era cărat printr-una din camere în pivniţă. La acest tunel s-a lucrat mai mult de o lună. În pivniţă s-au găsit două gamele şi două feţe de pernă în care au cărat pămînt. În momentul evadării, santinela de la postul nr. 3 a simţit, a deschis foc de armă, însă din cauza întunericului n-a putut lovi pe nici unul. S-a dat imediat alarma la gardă şi s-a trecut imediat la urmărirea lor. În prezent sînt urmăriţi cei doi subofiţeri englezi". Şi trebuie spus că Edward Lancaster şi Reginald Collins au ajuns destul de departe.

Între timp, se pare că şi alţi prizonieri se pregăteau să evadeze, pe propriul lor cont, fără asistenţă britanică. La 19 noiembrie 1943, cînd au fost transferaţi de la spitalul militar Z.I. nr. 315 din Sinaia în lagărul de la Timişul de Jos, locotenenţii Warden Weaver şi Milton Teltsar au fost supuşi unei percheziţii sumare. Asupra primului s-a găsit un fierăstrău minuscul care făcea parte din echipamentul fiecărui participant la misiunea Tidalwave şi două busole. Asupra celuilalt s-a găsit o cutie de carne conservată şi un plan al căii rutiere Sinaia — Bucureşti, editat de Oficiul Naţional de Turism. Conserva s-a predat la popotă şi celelalte ustensile au fost confiscate. În aceeaşi zi, americanul Russell D. Huntley, prins la a doua tentativă de evadare, precum şi Harry O. Baughn, Philip A. Rurak, James Brittain, Joseph Brown şi încă un subofiţer al cărui nume nu figurează în documente, au fost trimişi sub escortă spre un alt lagăr, spre a li se aplica un regim sever. Celorlalţi prizonieri li s-au ridicat aparatele de radio, cărţile de joc şi mingile de volei şi baschet, pentru o perioadă de 15 zile, drept pedeapsă pentru faptul că prin tăcerea lor au înlesnit evadarea. Însă prinţesa Ecaterina Caragea şi Eufrosina Gh. Ioan, şefa secţiei de prizonieri din cadrul Crucii Roşii române, au făcut un tărăboi fără margini pe culoarele Ministerului de război şi s-a revenit imediat asupra tuturor acestor măsuri. Numai evadarea în sine n-a scăpat de sancţiune.

Edward Lancaster şi Reginald Collins au fost prinşi de ţăranul Gheorghe Ilicaş din comuna Osmancea, judeţul Constanţa, cînd mai aveau

de parcurs numai 28 km pînă la frontiera bulgară. James Dugan şi Carroll Stewart susţin că fuga subofiţerilor a fost întreruptă după un schimb susţinut de focuri cu o întreagă companie de grăniceri. Autorii americani nu aveau de unde să ştie că o companie românească de grăniceri avea în primire cu mult peste o sută de kilometri de frontieră, nefiind chip să se afle vreodată adunată grămadă, chiar şi atunci cînd ar fi trebuit să se confrunte cu doi britanici din cale afară de combativi. Aievea, recapturarea prizonierilor a decurs mult mai simplu : „Devenind suspecţi la întrebările puse de locuitor — mărturisea raportul nr. 861 al maiorului Gheorghe Moruzzi, comandantul cantonamentului de la Timişul de Jos —, acesta i-a declarat arestaţi, predîndu-i postului de jandarmi şi, apoi, escortaţi, Inspectoratului Jandarmeriei din Constanţa". Atît şi nimic mai mult.

Subofiţerii americani şi britanici implicaţi în tentativa de evadare au rămas sub regim sever timp de 27 de zile. La 21 decembrie 1943, au revenit la Timişul de Jos, sub paza unei escorte comandată de sergentul major Petre Marian. Pentru fapte asemeni celor săvîrşite de ei, Convenţia de la Geneva prevedea sancţiuni care nu puteau să depăşească 30 de zile. Aşa că totul a fost O.K. în cazul americanilor. În cazul britanicilor, fireşte, totul a fost **all right**. Altă tentativă de evadare a fost înregistrată abia în primăvara anului următor, fiind zădărnicită chiar din faza pregătirilor ei. Iniţiatorii ei au fost aceiaşi Edward Lancaster şi Reginald Collins, mai mult decît imprudenţi cînd se lansau în astfel de întreprinderi.

În cazul lor, fără doar şi poate, medalia libertăţii ar fi avut un revers tragic. Este mai mult decît **sigur că ar fi ajuns din nou într-un stalag** din Reich. Şi nu ar fi avut altceva de făcut decît să-şi reia strădaniile de la zero. Asta în cel mai bun caz.

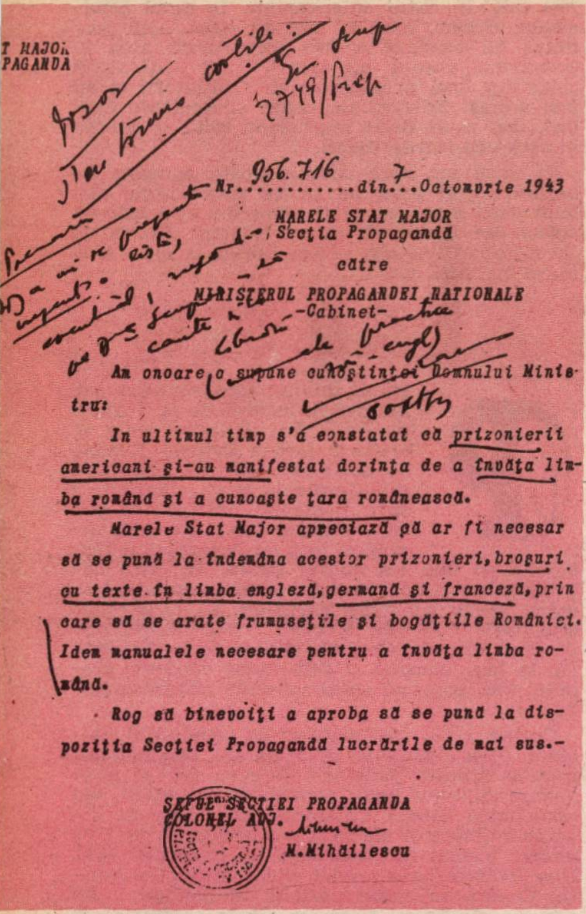
Ştafeta iugoslavă

Primul militar iugoslav adus sub escortă în lagărul de la Timişul de Jos a fost căpitanul activ de artilerie Jordan Evtović. Evadase dintr-un lagăr de prizonieri din Germania şi se îndreptase spre România întrucît se ştia că mareşalul Ion Antonescu ordonase încă de la începutul războiului ca **nici un militar străin**, de orice naţionalitate ar fi, ajuns în puterea armatei române, **să nu fie remis naziştilor.** La 13 septembrie 1943, Jordan Evtović şi-a încredinţat destinul Biroului Statistic Militar de la Cernăuţi. De la bun început, a fost tratat conform gradului său, primind solda cuvenită ofiţerilor prizonieri.

Curînd, i s-a mai alăturat un compatriot, soldatul Jiva Jivanović, de 27 de ani, originar din comuna Izneste, judeţul Pojarevaţ, care şi el evadase dintr-un lagăr german de prizonieri, din vecinătatea Vienei. Călătorind clandestin cu diverse mijloace, a sfîrşit prin a ajunge cu un tren militar tocmai în Basarabia. La 11 august 1943, Jiva Jivanović s-a predat plutonierului Constantin Condrache, şeful postului de jandarmi din comuna Bulboca. Timp de cîteva săptămîni, a fost reţinut pentru cercetări la Legiunea de jandarmi din Tighina. Adevărul fiind că de cercetat n-a prea fost cercetat, situaţia sa fiind deosebit de limpede. Dar Jiva Jivanović avea un scris elegant, caligrafic, şi jandarmii l-au folosit cît au putut tărăgăna şi ei lucrurile, utilizîndu-l ca furier. La 16 septembrie, a fost repartizat ca om de serviciu în lagărul prizonierilor americani de la Timişul de Jos, gradul său neîngăduindu-i o altă condiţie. A sosit în lagăr în ultimele zile ale lunii septembrie.

Mult mai tîrziu, la începutul anului următor, a ajuns în cantonamentul din Carpaţii meridionali încă un militar iugoslav : sergentul major activ Voin Sreten Panaitović. Fusese capturat de germani la Visegrad, în Bosnia, la 20 aprilie 1941. A evadat dintr-un lagăr de prizonieri din Germania şi numai el ştia cum a reuşit să ajungă tocmai în comuna Lipnic din judeţul Soroca, unde s-a predat autorităţilor româneşti, în ianuarie 1944.

În sfîrşit, ajungem şi la captivii evocaţi în cartea lui James Dugan şi Carroll Stewart. La 1 octombrie 1943, au descins la Timişul de Jos încă trei subofiţeri iugoslavi : plutonierii majori Milos Gelitović, Voislav Jivković, şi Vladimir Radeţki. Povestea lor se deosebea substanţial de a celorlalţi, fără a fi mai puţin dramatică. Toţi făceau parte din contingentul 1935. Odiseea lor începuse în zilele cînd Germania, Italia, Unga-

T MAJOR
PAGANDA

Nr. 956.716 din 7 Octombrie 1943

MARELE STAT MAJOR
Secţia Propagandă

către

MINISTERUL PROPAGANDEI NAŢIONALE
-Cabinet-

Am onoare a supune cunoştinţei Domnului Ministru:

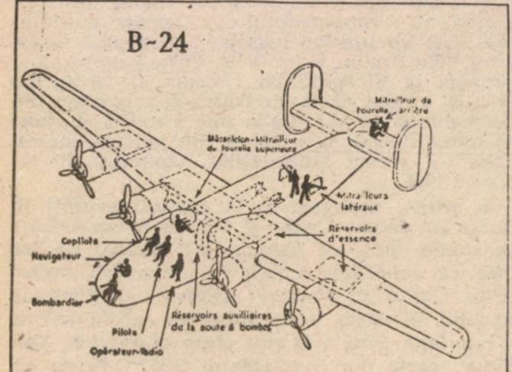
In ultimul timp s'a constatat că prizonierii americani şi-au manifestat dorinţa de a învăţa limba română şi a cunoaşte ţara românească.

Marele Stat Major apreciază că ar fi necesar să se pună la îndemâna acestor prizonieri, broşuri cu texte în limba engleză, germană şi franceză, prin care să se arate frumuseţile şi bogăţiile României. Idem manualele necesare pentru a învăţa limba română.

Rog să binevoiţi a aproba să se pună la dispoziţia Secţiei Propagandă lucrările de mai sus.-

ŞEFUL SECŢIEI PROPAGANDA
COLONEL ADJ.
M. Mihăilescu

ria şi Bulgaria atacaseră Iugoslavia. La 10 aprilie 1941, decolaseră cu acelaşi avion de pe aerodromul Ciacik, angajîndu-se într-o misiune de bombardament în spaţiul aerian al Bulgariei. James Dugan şi Carroll Stewart au fost convinşi în cartea lor că echipajul sîrb ar fi dorit să aterizeze în liniile britanice din sudul peninsulei Balcanice, dar ar fi fost capturat de români. În realitate, şi în cazul acesta, lucrurile s-au petrecut în alt chip.

Limanul dezmoşteniţilor: România

După ce şi-a îndeplinit misiunea, în timp ce se mai afla în aer, echipajul a recepţionat o radiogramă disperată, prin care era anunţat că aerodromul Ciacik fusese ocupat de germani. Alte piste disponibile, la o distanţă calculată în raport cu autonomia de zbor a bombardierului lor, nu mai existau. În virtutea împrejurărilor, cei trei subofiţeri au preferat să dirijeze aparatul spre est, pe o rută paralelă cu Dunărea, în speranţa că vor găsi mai devreme sau mai tîrziu un teren de aterizare, de preferat pe teritoriul român. Au regăsit pămîntul abia în Dobrogea, după ce au cerut prin semnale luminoase autorizaţia să aterizeze pe aerodromul de la Mamaia. Nu erau numai la limita carburanţilor, ci şi la capătul puterilor. După un scurt rulaj, bombardierul a capotat şi Milos Gelitović, Voislav Jivković şi Vladimir Radeţki, mai mult sau mai puţin grav răniţi, au fost internaţi în spitalul militar din Constanţa.

Erau în convalescenţă cînd România a intrat în război. După ce s-au însănătoşit, cei trei subofiţeri iugoslavi au ajuns în compania primilor prizonieri sovietici, în lagărul de la Slobozia-Maia. La 30 septembrie 1943, s-a decis transferarea lor în lagărul americanilor de la Timişul de Jos. Încă din primele zile ale captivităţii lor, Crucea Roşie română le procurase cărţi în limbile sîrbă şi croată, înzestrîndu-i în acelaşi timp cu toate efectele şi obiectele de higienă personală necesare. Şi chiar le erau necesare, pentru că nimeni nu pleacă într-o misiune de bombardament cu lenjerie şi periuţă de dinţi. Au primit şi raţii normale de hrană şi ţigări, însă alte facilităţi nu li s-au acordat, referindu-ne cu precădere la soldă.

Convenţia de la Geneva nu avea în vedere drepturi de soldă pentru subofiţeri. Pe de altă parte, România nu participase la agresiunea germano-italo-ungaro-bulgară împotriva Iugoslaviei şi, în consecinţă, subofiţerii sîrbi nici nu erau consideraţi prizonieri de război. În mod firesc, în cazul lor, Convenţia de la Geneva era inoperantă. Avînd-se în vedere împrejurările neobişnuite în care au ajuns sub jurisdicţia autorităţilor militare româneşti, nu puteau beneficia decît de un statut de internaţi de excepţie. Nici o convenţie internaţională în vigoare în timpul dat nu reglementa situaţia unor asemenea oameni. Şi nici României nu i se putea pretinde mai multă bunăvoinţă decît îi îngăduiau resursele ajunse în pragul epuizării.

Exceptîndu-i pe prizonierii rezultaţi din ostilităţile din răsărit — aproape 60 000 la număr trataţi şi ei conform Convenţiei de la Geneva —, ţara era plină de dezmoşteniţi sosiţi pe pămîntul ei generos în căutarea unei mîngîieri, a unui adăpost, a unui codru de pîine. În multe oraşe şi sate se mai aflau destui militari şi civili cehoslovaci şi polonezi, refugiaţi în România încă din primăvara şi toamna lui 1939. Vreo mie de prizonieri francezi evadaţi din Reich fuseseră repartizaţi de Marele Stat Major la diverse adrese discrete, ferite de atenţia germanilor, în provincie şi mai ales în vecinătatea imediată a Capitalei, şi întreţinerea lor, de asemenea, presupunea cheltuieli importante. Cunoaştem oameni care au avut ocazia să se întîlnească cu unii din ei la ştrandul hotelului-restaurant Lido, în inima Bucureştilor !... În aceleaşi împrejurări, aflaseră adăpost în România sute de militari

olandezi, belgieni, norvegieni şi greci, evadaţi de asemenea din Germania. Sau alţi militari britanici decît cei evocaţi, care nici ei nu izbutiseră să se îmbarce la Dunkerque, şi străbătuseră continentul de la un capăt la altul, spre a se sustrage captivităţii naziste.

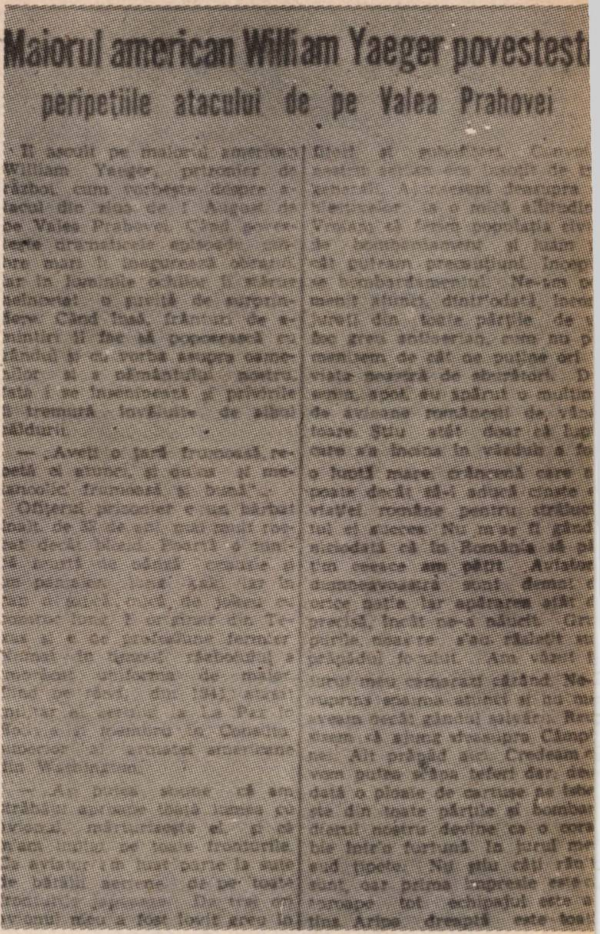
Chiar în vara lui 1943, după căderea lui Benito Mussolini, autorităţile militare româneşti au refuzat să predea germanilor pe cei aproape cinci sute de militari italieni surprinşi de evenimente departe de patria lor, care nu mai doreau să lupte sub steag fascist. Implicit, românii şi-au asumat şi întreţinerea lor. Colac peste pupăză, li s-a alăturat curînd un lot important de muncitori spanioli. Din prea multă gugumănie, acceptaseră de bunăvoie să lucreze la o uzină de benzină sintetică din Reich şi cînd au văzut despre ce era vorba au dat bir cu fugiţii. Şi tot spre România s-au îndreptat, disperaţi şi flămînzi. În primăvara şi vara lui 1944, încă o mie şi ceva de prizonieri americani s-au alăturat compatrioţilor lor capturaţi în anul trecut. Peste toate, mii şi mii de evrei din întreaga Europă aflată sub jug nazist sau horthyst căutau o salvare între hotarele româneşti. Şi, într-adevăr, s-au salvat, autorităţile româneşti nu au îngăduit deportarea lor în lagărele de exterminare ale Germaniei naziste.

„Oricine ar fi ei"

Şi nu numai la Timişul de Jos, ci şi în alte lagăre şi cantonamente din România cuvîntul de ordine a fost omenia. Un fapt deosebit de interesant, de aceeaşi factură, s-a întîmplat în primăvara anului următor. La 21 aprilie 1944, din raţiuni pe care nu le cunoaştem, colonelul sîrb Liuba Iovanovic, comandantul Corpului 65 al cetnicilor lui Draga Mihailovic, a trimis o scrisoare maiorului român Victor Georgescu, şeful subcentrului militar de informaţii nr. 13 din Orşova. În mesajul său, parvenit peste Dunăre prin intermediul unor pescari, colonelul sîrb întreba dacă se putea refugia în România împreună cu un pluton de militari subalterni. Înainte de a primi vreun răspuns, Liuba Iovanović, însoţit de alţi 28 cetnici, chiar s-a refugiat pe teritoriul român, trecînd clandestin Dunărea, probabil plasat într-o situaţie limită de partizanii lui Iosip Broz Tito.

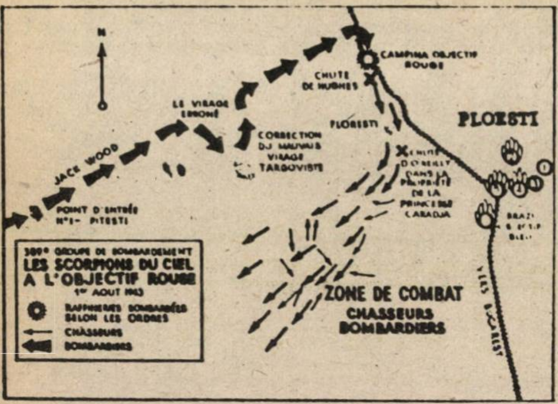
O vreme, au fost cazaţi într-o vilă părăsită de proprietar, din Orşova. Dar provizoratul acesta nu se putea prelungi infinit. Maiorul Victor Georgescu l-a sfătuit pe colonelul sîrb să înainteze o petiţie mareşalului Ion Antonescu, prin care să solicite precizarea statutului sub care vor rămîne în România. Pe memoriul lui Liuba Iovanović, la 5 iunie 1944, şeful statului român de atunci a aşternut următoarea rezoluţie: **„Orice om de bună credinţă care se va refugia din cauze politice pe teritoriul român va fi primit şi ţinut sub scutul legilor române, deci la adăpost de orice neplăceri din partea terţilor, oricine ar fi ei."** În cazul în speţă, terţii nu puteau fi decît germanii. În aceeaşi zi, generalul Ilie Şteflea, şeful Marelui Stat Major, a dispus ca rezoluţia în speţă să fie considerată drept **ordin permanent pentru orice organ militar român.**

Nu ne-am antrenat gratuit într-o digresiune. Întîmplări asemănătoare celor expuse pînă aici, din septembrie 1939 pînă în august 1944, au adunat şi au făcut să stăruie între hotarele unei

Maiorul american William Yaeger povesteşte peripeţiile atacului de pe Valea Prahovei

Românii tot mai surpate, un răstimp mai îndelungat sau mai scurt, peste un sfert de milion de nefericiţi. Acestora li s-au adăugat refugiaţii proprii, din teritoriile pierdute în vara lui '40. Cu alte cuvinte, cauzele în virtutea cărora subofiţerii sîrbi de la Timişul de Jos nu primeau soldă nu erau de ordin subiectiv. Fireşte, situaţia lor de oameni şi de soldaţi nu era de invidiat. O înţelegeau şi românii. S-a ivit totuşi o ocazie prielnică ieşirii lor din impas, la 5 martie 1944, cînd mareşalul Ion Antonescu, inopinat, a întreprins o vizită în lagărul de prizonieri din Carpaţii meridionali. Cum e lesne de înţeles, subofiţerii iugoslavi nu au lăsat să le scape şansa de a ieşi la raport.

Un document militar din epocă menţionează că Milos Gelitović, Voislav Jivković şi Vladimir Radeţki au cerut „să fie lăsaţi liberi pe teritoriul ţării româneşti în scopul de a lucra şi a-şi cîştiga existenţa". Şeful statului român a fost luat prin surprindere. Sau uitase, sau habar nu avea de existenţa lor. I-a ordonat totuşi maiorului Gheorghe Moruzzi, comandantul lagărului, să înainteze un raport adecvat Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, mai exact colonelului Radu Davidescu, şeful cabinetului militar. Maiorul s-a conformat şi a certificat în raport că în timpul captivităţii comportarea iugoslavilor a fost exemplară. Mareşalul Ion Antonescu a dispus să se prospecteze posibilitatea angajării lor în activităţi productive. La 2 august 1944, celor

trei subofiţeri le-a fost găsit un plasament la Societatea Anonimă forestieră LOMAS, proprietatea unui etnic sîrb, cetăţean român. La 20 august 1944, internaţii au înaintat autorităţilor o nouă petiţie, prin care cereau să fie eliberaţi **sub cuvînt de onoare** că nu vor întreprinde nici o acţiune de natură să provoace dezordini în România. Însă înainte ca cererea lor să ajungă la Bucureşti, au survenit evenimentele de la 23 August 1944, cînd România s-a alăturat efortului militar aliat.

După această dată, toţi ofiţerii, subofiţerii şi soldaţii iugoslavi menţionaţi în evocarea noastră, ca şi britanicii la care ne-am referit, şi-au recîştigat automat libertatea de mişcare.

Un tandem cu „va urma"

Nu puteau lipsi din această colecţie de destine răvăşite de conflagraţie şi nişte figuri de tot misterioase. Acestea au descins în lagărul de la Timişul de Jos în primăvara anului următor capturării americanilor. La 12 aprilie 1944, secţia a II-a informaţii din M.St.M. i-a ordonat maiorului Gheorghe Moruzzi să se prezinte în Capitală pentru a prelua şi escorta personal la Timiş doi prizonieri olandezi. Maiorul nu era un naiv şi a înţeles că i se încredinţa o captură de soi. Într-adevăr, era vorba despre doi ofiţeri olandezi de marcă: contraamiralul Laom Dooman şi aghiotantul său Dederic Walter baron von Lynden. Cînd germanii au invadat Olanda, refuzaseră să se angajeze sub cuvînt de onoare că nu vor ridica armele împotriva lor. Şi ei evadaseră dintr-un **stalag** din Reich, predîndu-se autorităţilor româneşti, şi se aflau în acel moment la Biroul Statistic Militar din Bucureşti, organ de contrainformaţii mascat al armatei române.

În cartea lui James Dugan şi Carroll Stewart, numele contraamiralului olandez, probabil captivul cu cel mai înalt grad din România acelui timp, apare ortografiat L.A.C. Doorman, iar cel al aghiotantului său sub forma baron van Lyndon. Nu ar fi exclus ca furierii secţiei de prizonieri din Marele Stat Major, confruntaţi cu onomastica şi patronimele unui întreg continent, să le fi dactilografiat numele într-o formă coruptă. Dar autorii americani se înşeală cînd îşi închipuie că au fost camarazi de captivitate cu compatrioţii lor chiar din momentul cînd au descins aceştia pe Valea Timişului. Au sosit în lagăr, însoţiţi de maiorul Gheorghe Moruzzi, abia la 15 aprilie 1944. Fără nici o escortă. Faţă de români, ofiţerii olandezi nu ezitaseră să-şi angajeze onoarea că vor avea o conduită întru toate loială. S-au comportat loial.

A plutit în permanenţă în jurul lor un aer de taină şi de stranie discreţie. Vor fi fost personaje de seamă în ierarhia armatei lor şi germanii, implicit, puneau un preţ important pe capetele acestora? Vor fi fost angrenaţi în confruntările din culisele conflagraţiei? Cine mai poate să ştie?! Limpede este că documentele secţiei de prizonieri le-au vehiculat cu o maximă zgîrcenie identitatea. În unele rapoarte, am surprins numai aluzii deosebit de vagi cu privire la existenţa lor. Ceea ce ne determină să nutrim convingerea că şi ofiţerii români, poate chiar explicit, şi-au angajat onoarea în ocrotirea contraamiralului olandez şi a aghiotantului său.

Aceştia au avut în permanenţă statutul de internaţi politici. La sfîrşitul lui mai 1944, au fost vizitaţi la Timiş de un consilier al Legaţiei Suediei din Bucureşti. Convorbirea s-a purtat între şase ochi şi numai şase urechi i-au reţinut replicile. După 23 August 1944, cei doi olandezi nu s-au alăturat americanilor şi britanicilor care au zburat spre Foggia cu avioanele Flotei a 15-a americane. Curînd, s-a propus deplasarea lor în lagărul de triere de la Corbeni, în vederea repatrierii. Mai departe, documentele tac. Dar sîntem convinşi că sub tăcerea lor se ascunde o poveste senzaţională. Îi vom cerceta cu un alt prilej dedesubturile.

Cartea lui James Dugan şi Carroll Stewart a făcut carieră şi cititorii străini, neavînd posibilitatea să verifice toate afirmaţiile autorilor, sînt nevoiţi să accepte, sub beneficiu de inventar, o sumă de enormităţi dintre cele mai stranii. De pildă, de unde le-a parvenit celor doi americani informaţia stupidă că poliţiştii români, în plină canicula, erau obligaţi să poarte căciuli căptuşite cu blană de iepure? Ca să nu mai vorbim şi de alte bizarerii. Mai supărătoare se arată a fi, însă, răstălmăcirea statutului moral al poporului nostru, prin acreditarea unor versiuni dintre cele mai neloiale cu privire la resorturile adînci ale comportamentului românilor în raporturile cu militarii străini ajunşi temporar sub puterea lor. Această răstălmăcire ne propunem s-o spulberăm şi precizările noastre, întemeiate pe cercetări întreprinse în arhivele militare, prin ele însele reprezintă în demonstraţie un argument superior. Îndeobşte, în literatura dedicată celui de-al doilea război mondial, despre prizonieri s-a vorbit doar în cifre. Faptul că la noi, după atîta amar de ani, se mai poate afla aproape totul despre un om care a traversat pe aceste meleaguri un moment de cumpănă al existenţei sale este prin excelenţă revelator. În România, un om a fost totdeauna un om.

Mihai Pelin

OTHELLO grandiosul maur și FRANCO ZEFFIRELLI

Să ții minte, Iago!

Trecînd prin cele mai grele și spectaculoase încercări — un cutremur, cîteva raiduri aeriene, grave îmbolnăviri, un love story italian al deceniului —Franco Zeffirelli (și echipa lui) și-a dus pînă la capăt ambițiosul proiect al celui mai scump film-operă care s-a putut realiza vreodată. Avîndu-l ca star pe Placido Domingo, turnarea acestui film este o adevărată legendă.

Într-o aripă retrasă, a unei fortărețe îndepărtate, scăldat într-o baie de lumină artificială, marele maur cade în genunchi, cu inima zdrobită de disperare, în timp ce Iago îi dă tîrcoale, pîndind cum șarpele veninos al geloziei năpădește sufletul și sîngele victimei. Două mîini se ridică la cer, ca aripile sfîrșite ale unui uriaș, pentru a ucide femeia pe care Othello o mai iubește încă. Aparatul alunecă lent într-un travelling înapoi. Zeci de tehnicieni, care au văzut întreaga scenă dinainte, rămîn, de tulburare, nemișcați. Un reporter încercat de ani, fotografiază conștiincios fiecare clipă, în timp ce lacrimi sincere îi brăzdează obrajii. „Benissimo", mormăie, mai mult pentru sine, Zeffirelli. „Opriți". Scena se descompune, misterul ei topindu-se într-un du-te-vino infernal și într-un vacarm ce devenise obișnuință. Cîțiva artiști ai machiajului încep să mișune pe lîngă Othello și Iago, retușîndu-le chipul, aranjîndu-le părul, pregătindu-i pentru viitoarele prim-planuri. Regizorii-asistenți se ceartă între ei, dînd tot felul de comenzi. Se solicită repoziționarea aparatului de filmat, pentru schimbarea unghiului. Comenzile se încrucișează. Se stropesc pereții și solul, pentru a mai potoli praful alb și gros al sudului fierbinte al Italiei.

Zeffirelli își găsește un mic răgaz să se arunce în scaunul de piele, regizoral, bînd o gură de whisky și mîngîind-o puțin pe Bambina, terrier-ul de care este nedespărțit.

„Benissimo" înseamnă pentru el că este deplin mulțumit. Zgîrcit în superlative, Zeffirelli se arată rar entuziasmat în timpul filmărilor. „Perfetto" este expresia cea mai înaltă a elogiului său.

„Stupendo" (uimitor, uluitor, fantastic) este expresia rezervată rarelor momente dramatice, de apocalips. În acest al 9-lea film al său, strigătele de „stupendo" se aud aproape zilnic, stimulînd întreg personalul de producție — măgulit în amorul propriu doar de o reacție a regizorului — făcîndu-i, pe toți, să alerge mîncînd pămîntul și să acționeze ca într-o lume miracu-

Un moment de incordare in timpul filmărilor: alături de Zeffirelli, secretara de platou, consultantul Rolf Feichtinger și nelipsita Bambina

loasă. Marele magician poate fi uneori nemulțumit chiar de sine și atunci se apostrofează supărîndu-se și trimițîndu-se la culcare. După cum stropesc cu și mai multă apă, cu și mai mult zel, oamenii lui și-au dat seama nu numai că regizorul nu va pleca, dar că el este în toane atît de proaste, încît totul treubie să fie mai mult decît perfect, pentru a nu fi martorii unei noi explozii.

„Posizione", răcnește unul dintre asistenți. „Fiecare la locul lui".

Abia din acest moment, regizorul se poate adresa actorilor principali. Indicațiile lui sînt scurte, seci, nepoliticoase chiar, dar sînt repede însușite. Dintr-odată, zîmbetul jovial, de satisfacție de sine, dispare de pe chipul lui Zeffirelli: **„Să ții minte"**, tună el către Iago, **„sifilis"...**

Primul asistent al regizorului strigă prelung: „Liniște !". Se aude vocea lui Zeffirelli secerînd aerul: „Motor". O pocnitură din degete și, la ora patru, tragedia maurului începea să fie înregistrată pe peliculă.

„Am să fac opere mari"!

Dacă Franco Zeffirelli nu s-ar fi născut, spun marii ziariști ai lumii, el ar fi trebuit să fie născocit pentru a turna „Othello". Tîrzia operă a lui Verdi — care a făcut, cîndva, gloria operei italiene și unica piesă a lui Shakespeare care a suportat să fie îmbogățită firesc prin adaptarea muzicală — impuneau un regizor care să fi cucerit Stratford-ul, tot atît de mult ca și Scala. Și l-au găsit în italianul anglofil, care-l venerează pe marele bard și care îl înfruntă, cu un devotament revoltător pe compozitor.

Singur pe scena lumii, Zeffirelli a reușit să țină multă vreme afișul. Mai mult de un sfert de veac în urmă, el a copleșit Teatrul Old Vic prin pasiunea tinerească cu care a împrospătat **Romeo și Julieta** și a făcut senzație la Stratford-upon-Avon cu John Gielgud în **Othello.** El a făcut un star din Joan Sutherland în senzaționalul **Lucia** la Covent Garden, a adus-o pe Maria Callas la Dallas, l-a adus pe **Much Ado** la Paris, pe **Hamlet** la Roma și tot el a creat nemuritoarea legendă Callas-Gobbi în **Tosca**, la Royal Opera House, în 1964.

Odată cu anii, spectacolele sale au crescut tot mai mult în extravaganță, nemulțumindu-i pe producători, uimindu-i și încîntîndu-i pe spectatori.

„Am să fac opere mari", s-a pronunțat Zeffirelli, într-o bună zi, lipsit de modestie.

Un personaj sus-pus, al vieții new-yorkeze, și-a cîștigat un bun renume pentru că i-a dat lui Zeffirelli 1 milion de dolari, să-i cheltuiască numai pentru **operă.**

În ciuda filmografiei sale restrînse, Zeffirelli e recunoscut drept unul dintre liderii cinematografului italian, moștenind un colț din mantia propriului său mentor, Luchino Visconti, care l-a convertit să treacă de la scenografia de teatru la regia de film, făcîndu-și-l asistent.

Tot el i-a domesticit pe Burton și pe Taylor prin **The Taming of the Shrew** (Scorpia neîmblînzită), i-a filmat ca

adolescenți, pe **Romeo și Julieta** — producția pe care mulți o văd ca pe capodopera regizorului — și, în 1977, a realizat, pentru ecranul televiziunii, **Isus din Nazaret.**

Acoperindu-și, în cele din urmă, cheltuielile, acest ultim film al său s-a dovedit fantastic de avantajos. **The Champ** a adus un beneficiu de 15 milioane, **Endless love** (Dragoste nesfîrșită), a cîștigat 80 milioane. Acum producătorii sînt cei ce vor să lucreze cu Zeffirelli.

Othello – Placido Domingo (dreapta) și Iago – Justino Diaz (stînga)

●

Refuzînd categoric să joace disperarea printr-o criză convulsivo-epileptică, Placido Domingo optează pentru o reprezentare artistică a căderii umane

Primul a fost Domingo

Prin natura sa, opera cere ca primul angajat să nu fie regizorul, ci cîntărețul principal. Placido Domingo, regele operei, a fost abordat de societatea Cannon din Israel (Menahem Golan și Yoram Globus) să interpreteze o temă muzicală. I s-a oferit rolul principal în **Trubadurul** de Verdi, cu Roberto d'Anna ca regizor și Zubin Mehta la pupitru. Apoi, Domingo le-a propus să cînte **Othello** : cu Carlos Kleiber ca dirijor și cu Zeffirelli, ca regizor. Domingo și-a expus pretențiile, pentru că e obișnuit să i le satisfacă toată lumea, fără ezitare. Cannon deliberează cu grabă și acceptă colaborarea. S-au semnat contractele, s-au pus banii la dispoziție, așteptîndu-se produsul finit după 18 luni. Încă din faza proiectului, producătorii și-au dat seama că **Othello** o să coste mai mult decît orice altă operă filmată. Dar cunoscînd faptul că apetitul publicului pentru opera filmată a fost cultivat, prin drumul deschis de filmele **Don Juan** de Losey, **Carmen** de Francesco Rossi, **Traviata** lui Zeffirelli (distincte de înregistrările de televiziune ale anilor de operă), producătorii au fost siguri că riscul nu va fi în pierdere. Oricum, ei s-au așteptat ca apariția unui film ca **Othello** să compenseze lanțul de produse subartistice (**Lifeforce, Ordeal by Innocence**), pe care firma Cannon și-a construit considerabilul imperiu.

Domingo, bucuros, și-a reglat programul pe următoarele două luni și i-a făcut cunoscută propunerea lui Zeffirelli. **„Am lucrat împreună** Tosca, la **Metropolitan"**, își amintește regizorul. **„Nu trecea o zi fără ca Domingo să nu-mi spună ! Hai să facem** Othello, **dacă mai** **așteptăm mult, s-ar putea să fie prea tîrziu..."**. Amîndoi înțeleg, astăzi, că mîna destinului i-a unit în aceeași dorință.

Domingo are acum 45 de ani și, în mod cert, pe plan mondial, nu are adversar pentru rolul titular, satisfăcînd și cea mai severă parte a criticii internaționale de specialitate.

„Pe Dumnezeul meu", exclamă Lord Olivier, urmărind **Othello** pe video, în vila lui

Descoperirea lui Zeffirelli: Edwin Francis (în Montano), luînd lecții de scrimă

Zeffirelli. **„Nu numai că joacă tot atît de bine ca și mine, dar cum cîntă..."**.

Ajuns la vîrsta de 63 de ani, cînd orice om se concentrează asupra proiectelor neîmplinite, Zeffirelli a început **Othello** cu o precipitare uimitoare. Primul contact cu Cannon la 1 martie, anul trecut, pentru ca în mai să promită că va prezenta copia finală la Festivalul Filmului de la Cannes (un an mai tîrziu). Ceea ce a și făcut.

La conferința de presă de la Cannes, Zeffirelli este întrebat de jurnaliști, cu ostentație : **„Cum puteți să vă prostituați, lucrînd cu firma Cannon ?"** Menahem Golan, unul dintre producători, i-a smuls microfonul din mînă : **„Noi am făcut cîteva filme de nivel coborît, de violență"**, admite el, **„dar vom finanța, pentru Zeffirelli, o operă de artă. Sînt pregătit să pierd cîteva milioane pentru acest proiect"**.

„Menahem a început ca regizor de film", explică partenerul lui. **„Cînd i-am spus că îl aveam pe Zeffirelli, am crezut că leșină. Îl divinizează"**.

Al doilea a fost Diaz

În acest stadiu, forța care conduce mai este, încă, Domingo. Alegîndu-și regizorul, acum își selecționează starurile. Pe vremea cînd juca **Tosca** în Puerto Rico, Domingo a fost distribuit împreună cu un prieten vechi, Justino Diaz. Impresionat de al său Scarpia, Domingo îl întreabă pe Diaz dacă-l știe pe Iago. Portoricanul își scutură capul. Domingo are, totuși, încredere să mizeze pe el și, după ce îl pune să-i cînte cîteva arii, îl expediază, rapid, la Zeffirelli, în Italia.

Din această zi, Diaz poate crede, cu tot sufletul, în steaua lui. După un turneu meteoric la Metropolitan, în anii '60, cariera lui a stagnat. El a cîntat de cîteva ori în Statele Unite și Europa, în săli bune, dar n-a dat niciodată lovitura cea mare. A apărut o dată la Covent Garden, de cîteva ori pe discuri, dar niciodată în film. La 46 de ani este un șmecheraș, care n-a prea cîntat cine știe cît. („Eroul", în operă, nu e, de regulă, baritonul).

Zeffirelli care avea repulsie să folosească un actor care nu are experiența lui Iago este, la început reticent, apoi se lasă convins după o discuție și de succesul probei filmate a lui Diaz. Chiar de la începutul filmărilor, Diaz a fost o adevărată revelație, nefiind niciodată nevoie să i se explice ceva de două ori, întrecîndu-l chiar pe grandiosul Domingo, în cîteva stranii confruntări. **„Acesta e primul meu Othello"**, meditează el, **„dar, făcîndu-l cu un regizor ca Zeffirelli e**

ca şi cum l-aş fi cîntat de 200 de ori. Franco te face să simţi fiecare frază".

Odată cu Desdemona apare regizorul

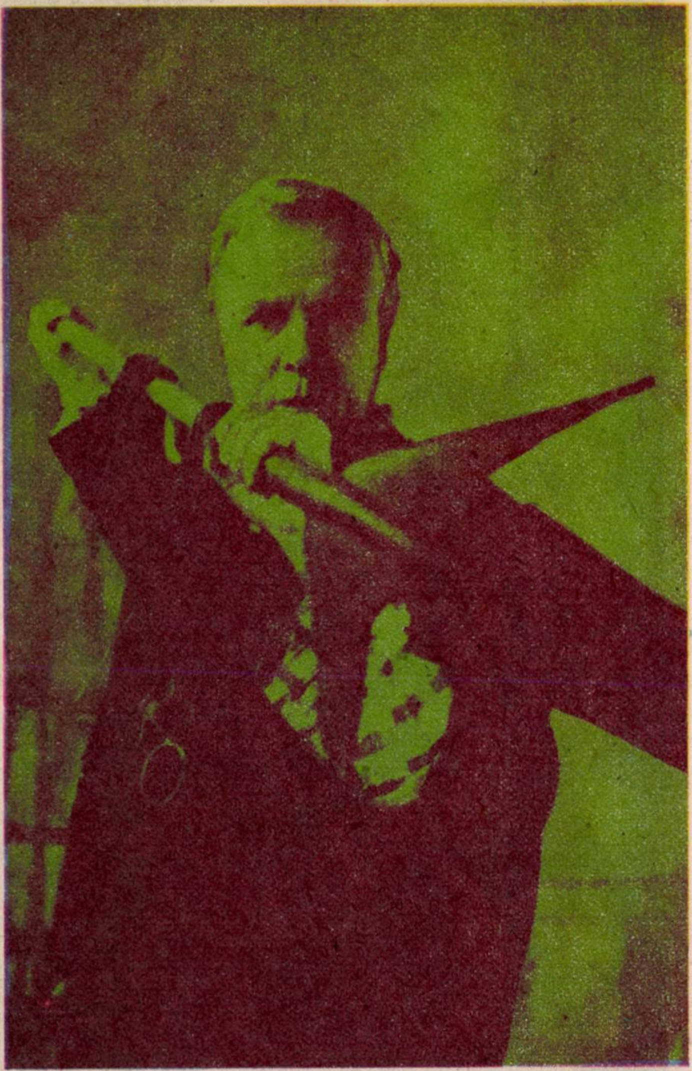
asupra Desdemonei, nu încape nici o îndoială. Şi Domingo şi Zeffirelli o doresc pe Katia Ricciarelli, o frumoasă blondă, soprană italiană. Există o singură rezervă. Înclinaţia ei pentru paste făinoase a maturizat-o prea de timpuriu. Zeffirelli stipulează în contractul ei să slăbească 10 kilograme, dacă vrea să-şi păstreze rolul. Katia slăbeşte 12 kg. El i-a dat dispoziţie să nu se expună toată vara la soare, pentru ca pielea ei să fie în puternic contrast cu pielea închisă a maurului. Domingo a părăsit mingea. Cel care începe să devină singurul răspunzător, conducînd cu autoritate, este, de-acum, Zeffirelli. Făcînd o prospecţie în sudul Italiei, pentru a alege locul filmării, el a coborît într-un castel părăsit din sec. al XII-lea pe coasta Adriaticii, la Barletta. Ruinele au fost restaurate pentru a forma un cordior de trecere spre camerele care servesc drept capelă, bibliotecă, dormitor, sală de arme. Plăci mari de polistiren au acoperit pereţii, formînd false arcade, încadrate de incredibilele sculpturi ale unor lei impunători, părînd din piatră masivă. În tavanele boltite s-au scobit cavităţi, pentru a instala arcurile de lumină. Un set de grupuri electrogene, de rulote, de cinemobile cu recuzită, cu costume, face să se ridice, din exterior, zidurile castelului. Întreaga Barletta rămîne stupefiată. Nu s-a mai întîmplat, acolo, ceva atît de palpitant, din vremea Renaşterii. Încîntat de aşezarea unei biserici pe malul mării, la Trani, Zeffirelli decide să filmeze aici scena furtunii, de la începutul operei. Cu întreaga echipă, el aşteaptă săptămîni la rînd, fără ca vremea să i se supună. Iată-l forţat să abandoneze un moment crucial pe mîna unuia dintre asistenţi. Desigur, ar fi putut să construiască decorul italian pe un platou, dar Zeffirelli, care e un mare fantezist, nu acceptă să-şi filmeze viziunile decît acolo unde le

Pentru a păstra rolul Desdemonei, Katia Ricciarelli a respectat cu stricteţe două clauze contractuale: să slăbească zece kilograme şi să nu se expună nici o zi la soare, timp de un an de zile...

simte că pot exista de-adevăratelea. El decide să filmeze secvenţele următoare în Creta, dîndu-le drept Ciprul din piesa lui Shakespeare. Cîteva secvenţe le-a planificat în decorul autentic al Veneţiei, cîteva în Tunisia, unde a montat **Traviata,** şi restul, în studiourile Cinecittà, din Roma. În orice caz, costurile cresc vertiginos. Proiectul iniţial al firmei Cannon, de 5 milioane, s-a dublat. Cei implicaţi, presupun că, în timp, cheltuielile se vor tripla, devizul putînd ajunge uşor la 15 milioane de dolari, triplul bugetului oricărei opere filmate. Zvonuri alarmante vin din partea lui Globus, numai pentru a atenua extazul lui Menahem Golan, în urma vizionării primelor secvenţe developate.

În luna iulie protagoniştii merg la Milano unde se fac play-backurile. Dirijorul pre-

Zeffirelli mînuind o lance pentru a demonstra protagoniştilor mişcările armei într-o scenă de luptă

ferat, Kleiber, conform previzibilului imprevizibil, a renunţat. Bagheta este acum în mîinile lui Lorin Maazel, primul dirijor al Operei de Stat din Viena, mai nou, un maestru itinerant, în căutarea altor piscuri. Zeffirelli l-a făcut să înregistreze fiecare secvenţă de 3—4 ori, în tempo-uri diferite pentru a avea posibilităţi de alegere, la momentul necesar. **„Mr. Maazel are o tendinţă spre solemnitate"**, se plînge Zeffirelli. **„El face opera cu 10 minute mai lungă. Dar e un foarte bun dirijor".**

Play-back-urile au costat 500 000 de lire sterline, de 4—5 ori mai mult decît înregistrarea obişnuită a oricărei alte opere (înregistrările au fost făcute de o firmă britanică).

În ultima vară, Zeffirelli a cheltuit cu larghete, sume mari, în vederea stabilirii distribuţiei rolurilor episodice. Cea mai stranie alegere este pentru Montano — fostul guvernator al Ciprului. Edwin Francis, un tînăr englez, lucrînd în Austria ca scenograf de teatru, solicită impresarului lui Zeffirelli o angajare, sperînd că va fi acceptat printre asistenţii acestuia. El a fost invitat la vila regizorului, la Positano, şi, după o scurtă conversaţie, i s-a oferit un rol. Francis nu a mai jucat niciodată, din ziua cînd făcea parte din corul de copii. El şi-a petrecut prima lună de filmare cu un instructor, învăţînd să lupte precum Cassio cu spade medievale autentice. Zăngănitul armelor se putea auzi în întreg castelul. La ora mesei, unul sau celălalt, era, în mod curent, rănit.

O deprimare învinsă

Domingo s-a întors, în septembrie, la Chicago, pentru ultimul spectacol de operă, înaintea filmărilor. El a deschis stagiunea cu **Othello.** În timpul acela, un cutremur înspăimîntător se abătu asupra Mexicului, distrugîndu-l. Acolo locuiesc multe dintre rudele sale, acolo s-a născut şi a crescut el însuşi. Imediat, după căderea cortinei, Domingo a zburat către zona distrusă. Părinţii lui au fost salvaţi, dar patru dintre rudele apropiate au murit. Cînd s-a întors din Mexic, două săptămîni mai tîrziu, Domingo era un alt om. Viaţa lui, pînă atunci, fusese senină şi sănătoasă. Dintr-odată, cunoscuse o altă faţă a vieţii, care-l întoarse pe dos. **„Trăieşte izolat, pentru o vreme, pentru a păstra, în tăcere, regretul pentru cei dispăruţi"**, explică un prieten de-al lui. **„Mexicul a fost pentru Domingo primul loc unde a răsucit robinetul de baie — acolo nu i s-a întîmplat nimic rău, niciodată".**

Prima lui reacţie a fost să-şi anuleze toate contractele pe un an, cedînd concertele în favoarea victimelor cutremurului. A convocat directorii operelor din lume, cerîndu-le concursul, în acest sens. El s-a gîndit să anuleze chiar şi filmările, dar, după ce a reflectat, şi-a dat seama că afacerea implică prea mulţi bani şi a cedat cu amabilitate.

Domingo a ajuns în Barletta două zile mai tîrziu şi Zeffirelli i-a permis să se odihnească o săptămînă. Tristeţea lui era deprimantă şi pentru ceilalţi. Prietenii au încercat şi nu au reuşit să-i alunge mîhnirea. Dar Domingo este un profesionist.

Odată costumat și machiat în negru, fără să fie deloc inhibat, el s-a abandonat personajului. Totul a fost uitat — cu excepția acelei tragedii prin care a trecut și de care depinde, cît se poate de vizibil, realizarea sîngeroasei drame a lui Shakespeare.

„Sangue, sangue, sangue", urlă el, amenințător, printr-o ușă, strigîndu-și disperarea pierderii oricărei speranțe. Înfruntările lui cu Iago l-au determinat pe Zeffirelli să împingă luptele lor pînă aproape de moarte. In timpul nopții, cînd ultimele cadre au fost trase, actorii au devenit palizi cînd au realizat ce și-au făcut unul altuia. **„Lancea m-a făcut să-mi pierd capul"**, urlă Diaz. **„Ți-am spus, Franco, ai exagerat"**.

Regizorul are o imaginație crudă

Regizorul a văzut conflictul dintre ei din perspectiva unei boli venerice. **„Nu e prea pregnant imprimată în mintea voastră**, expune el pedant, **ideea că în Anglia elizabetană, oricine, în special soldații, aveau sifilis. Mintea li se aprindea din cauza acestei boli. O boală incurabilă, fără scăpare, cauzînd disperare și brutalitate. De aceea, ei întreceau măsura în tot ce făceau, erau vicioși și perverși"**. Pentru Othello el diagnostică o formă de epilepsie, ca simptom secundar și invită un medic eminent să simuleze un atac, în folosul lui Domingo. Tenorul a refuzat categoric să exprime o stare convulsivă. **„Este un act inestetic"**, a spus el sever, fără menajamente.

Diaz a avut și mai puțin succes în schimbarea tacticii lui Zeffirelli. Lui i-ar fi plăcut ca Iago al său să fie un om onest, incitat la rău de poziția lui Othello față de Cassio (încurajat pe nedrept). **„Ai greșit"**, îl întrerupe regizorul, **„asta-i o interpretare banală"**.

Zeffirelli, catolic desăvîrșit, îl vede pe Iago **„ca pe însăși întruchiparea spiritului răului, nimic altceva decît o încarnare a diavolului". „Nu poate fi nici o îndoială, că întreaga lui comportare e inspirată de diavol. Se pot vedea asemenea lucruri chiar și astăzi. Privește la tinerii libanezi cărora li se iau interviuri înainte de a fi aruncați în aer, cu mașinile pline de dinamită ; poți vedea că sînt posedați. Tot așa au fost și Brigăzile Roșii, în Italia. Oricine altcineva care dorește răul altor ființe este condus de Satana. Cu filmele mele încerc să fac numai bine"**.

Zeffirelli dînd indicații regizorale lui Placido Domingo

În ciuda vieții de boem, pe care o duce ca celibatar, Zeffirelli este credincios bisericii, aducînd prozeliți noi catolicismului, cu **Jesus of Nazareth**.

Pentru prima dată, l-a întîlnit pe Domingo, la Vatican, la o Misă de Beethoven, pe care Zeffirelli a regizat-o pentru Papa Paul al VI-lea. **«Am adus două orchestre, coruri și soliști celebri din Germania — și pe acest tenor, un tînăr spaniol, rotofei, cu obrajii bucălați, dar cu ce voce... Cînd Papa a mulțumit interpreților, numai el și cu mine am îngenuncheat și i-am sărut roba... Ceilalți, toți luterani, au înclinat capul, rămînînd nemișcați. Placido plîngea de emoție : „De m-ar putea vedea, acum, maică-mea..."»**. Din clipa aceea, l-am iubit.

Cele două oracole ale filmului „Othello"

În timpul filmărilor, Zeffirelli și Domingo au consultat permanent, două oracole. Unul era Rolf Feichtinger, care a stat tot timpul în spatele re-

gizorului. Supervizind, pînă acum, fidelitatea muzicală a peste 15 filme, el și-a dezvoltat o abilitate unică în armonizarea mișcării buzelor în sincron cu play-back-ul. „Perfetto", declară, la un moment dat, Zeffirelli. „Da, Rolf ?" Austriacul îl întrerupe liniștit : „Este asincron...". Zeffirelli reia secvența fără comentarii. Noaptea, tîrziu, după un pahar, Rolf este tentat să reflecteze. **„Presimt ceva senzațional : se va schimba ceva în întreaga natură a operei în film".**

Al doilea arbitru, filmîndu-i lui Domingo fiecare mișcare cu o cameră video, este soția tenorului, Marta. Fostă cîntăreață de operă, ea îl însoțește pretutindeni, sfătuindu-l și criticîndu-l mai sever decît oricine altcineva. **„Si, pel ciel, Placido"**, șuieră către soțul ei, cerîndu-i să accentueze prima silabă a ariei răzbunării. Domingo acceptă cu supunere. Zeffirelli nu are nimic de obiectat.

Alte evenimente externe se interpun mersului firesc al filmărilor. Trei israelieni au fost omorîți în Cipru și raidul lor aerian se întoarce împotriva cartierului general al palestinienilor din Tunis. **„Este evident că nu vom mai putea filma pentru Israel, în Tunis"**, spune cineva din echipă.

Zeffirelli refuză să găsească o altă localitate și se claustrează, făcîndu-și planuri, pînă tîrziu, către miezul nopții. Unii spuneau despre el că are o spontaneitate reținută, alții îl acuzau de machiavelism. El e, însă, cît se poate de fericit doar cînd lucrează singur cu Domingo sau cu Diaz. Posibilitățile limitate de interpretare ale Katiei sau dificultatea rostirii ei îl irită. **„Voi subtitra versiunea italiană"**, spune el repulsiv, vrînd să schimbe sensul discuției.

În scenele de masă el este predispus acceselor de furie, **„izbucnind în răcnete, pînă își distruge victimele, iar pe alții îi lasă să tremure de frică"**, spune unul dintre cei vizați. Doar cu starurile rămîne cumpătat.

Spectacole pentru sinistrați

Domingo își consumă nopțile la telefon, pledîndu-și cauza de a cînta gratuit. El s-a retras din **Othello** de la Covent Garden, sperînd să intre, în centrul atenției, în stagiunea actuală, anulînd și angajînd alte concerte în Mexic. Primul spectacol a fost sărbătorit la Bari, într-o duminică în care nu filmau. Beneficiul s-a ridicat la cifra de 70 000 de lire sterline, dar ceva a ratat momentul. Două soprane l-au anunțat, în ultima clipă, pe Domingo, că se retrag. Propria lui voce, afectată de nenorocirea și de șocul din Mexic, i s-a voalat în timpul celor două arii importante și a fost obligat să-și ceară scuze în public, pentru motivul că nu este în formă perfectă. Greutatea concertului a rămas pe umerii Katiei și ai lui Diaz. Katia cea blondă a dat lovitura cu o bombă de ultimă oră. Două zile înainte, făcu publică vestea logodnei cu Pippo Baudo, o personalitate de vîrstă medie, echivalentul lui Johnny Carson sau Terry Wogan. Ricciarelli, pînă la 39 de ani nu a fost căsătorită, deși, în presă, i s-au atribuit tot felul de iubiri. „Micuța Katia, în sfîrșit, fericită", apăru pe manșeta tuturor publicațiilor, ultima răutate a ziariștilor.

Baudo s-a asociat cu Zeffirelli, în calitate de co-prezentator al concertului lui Domingo. Mexicul este uitat, Domingo, eclipsat. El găsește repede consolare într-un spectacol la o școală din Barletta, care a urcat rețeta, într-o singură zi, prezentînd un cec de 300 000 de lire (120 lire sterline) pe care elevii i-au colectat între ei.

Scaunul de piele al regizorului

În fiecare zi, la orele 12 și seara, între 8 și 9, Zeffirelli conduce o procesiune grea și plictisoasă, în afara cetății, trecînd peste podul mobil, către confortul relativ al celui mai bun hotel din Barletta. Zeffirelli prezidează o masă de staruri, de soții și de invitați preferați. La vremea lichiorului, regizorul este într-o formă nebună. El rămîne pe scaun pînă la trei dimineața, jucînd cărți sau vorbind de fotbal : el urăște pe Juventus și a fost dat în judecată de ei pentru calomnie. Dis-de-dimineață, la ora șase, Zeffirelli se trezește blajin ca un copil, fără urmă de furie.

„Anglia m-a ridicat", anunță el cu vehemență, într-o noapte. El ar dori să se întoarcă la Covent Garden și la National Theatre, dar recunoaște că nu-i mai sînt acceptate propunerile. **„Nu sînt destul de plecat, nu am aripile destul de frînte, pentru Peter Hall".**

În dimineața următoare, scaunul de piele regizoral a dispărut de la închisoarea-cetate. Era primul indiciu care sugera că filmările luaseră sfîrșit la Barletta. Scaunul fusese îmbarcat direct pentru Creta. Trei zile mai tîrziu, gălăgioasa „familie" a lui Zeffirelli a luat avionul pentru Grecia. Timp de o lună au filmat noapte de noapte și au dormit ziua. Antrenîndu-se cu toții să realizeze, într-o noapte de decembrie, secvența furtunii, mulți din echipă s-au îmbolnăvit grav ; zece dintre ei au murit de pneumonie virală. Cu toate acestea drame, filmările au continuat.

Puțin timp după aceste întîmplări, la o petrecere importantă, la Roma, puțin înainte de sărbători se produce incredibilul : vine rîndul lui **Zeffirelli să cadă. Este dus de** urgență la spital și tratat de pneumonie. O noapte întreagă i-a trebuit pînă și-a revenit.

Starurile, concediate, s-au împrăștiat în toate direcțiile, schimburile de amabilități continuînd, prin telexuri și telefoane, de la distanță.

Ultimele zile ale lui **OTHELLO** s-au filmat, centimetru cu centimetru, în emoții. Zburînd pentru o zi la Madrid, Domingo a suferit o dublă operație de hernie. Diaz a trebuit să vină de la San Juan, Ricciarelli, probabil, din luna sa de miere.

Trecînd prin atîtea „evenimente", Zeffirelli și trupa lui au trebuit să termine filmul, pentru a se ține de cuvînt și **Othello** a fost prezentat anul acesta, în mai, la Cannes.

Nicoleta Gherghel

DE LA FRUMOSUL AMOREZ LA HAMLET

Richard Chamberlain a reuşit să devină — datorită filmelor de televiziune — milionarul semi-excentric, adorat de tot mai pasionatele femei ale lumii, de care nu ştie cum să se mai ascundă...

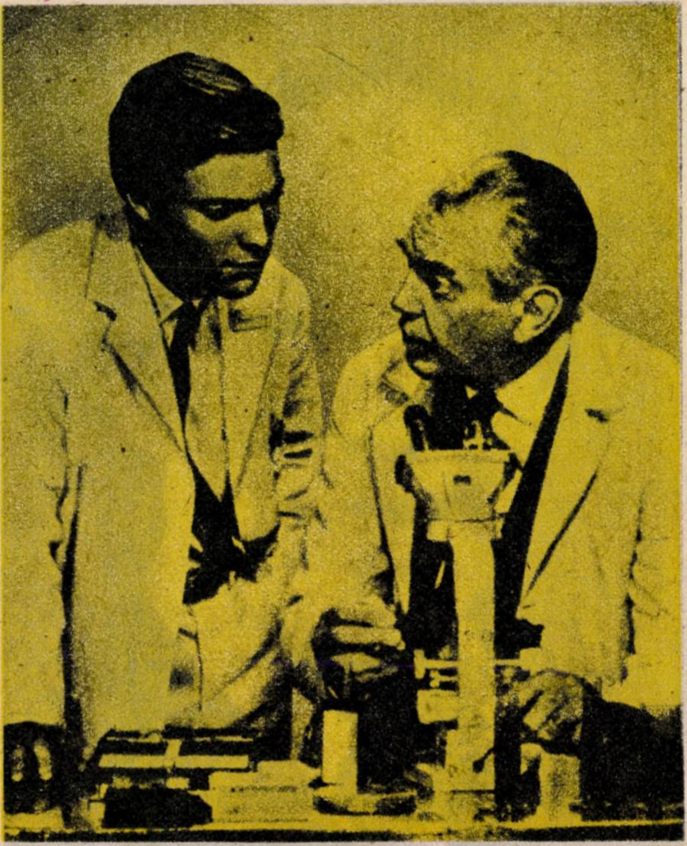
Richard CHAMBERLAIN REFUZĂ SUCCESUL

Atît de frumos încît poate fi oricînd un pericol!

Prin anii '60 era cel mai bun medic. Nu a greşit niciodată un diagnostic. Nu a fost niciodată morocănos cînd era trezit, cu noaptea în cap, pentru a consulta vreun bolnav închipuit. Nimeni nu l-a văzut, vreodată neglijent, cu halatul şifonat, în nici o împrejurare. Şi dacă, totuşi, vreo umbră de îndoială se abătea asupra chipului senin, liniştit, ...atunci era acolo dr. Gillespie, directorul spitalului, pentru a limpezi toate lucrurile... **Dr. Kildare,** căci despre el este vorba, era atît de iubit, atît de frumos, încît telespectatorii lumii întregi aşteptau, cu emoţie, lăsînd totul la o parte, aventurile lui. Şi dacă e greu de aflat cîtor caractere le poate da viaţă, însufleţindu-le, atunci nimeni nu se mai îndoieşte de talentul care l-a condus prin profesiunea de... medic ...la renumele mondial.

Richard Chamberlain, junele-prim considerat în mediile feminine, atît de frumos, încît poate fi, oricînd, un pericol —, care a devenit la fel de bogat şi de celebru ca şi dr. Kildare, nu a visat niciodată să devină actor. Talentul său şi l-a manifestat prin tuşele penelurilor şi prin vîscozitatea uleiurilor. Studiind arta, în general, şi pictura, în special, proaspăt întors în ţara sa din Coreea, unde l-a prins războiul, s-a decis să se dedice profesiunii lui Picasso, Dali, Goya, Michelangelo...

A deschis cîteva expoziţii în Los Angeles, bine primite

Richard Chamberlain este azi la fel de bogat ca și Dr. Kildare

de critică, dar, drumul deschis de pictură s-a răsucit, într-o bună zi, cînd un producător de televiziune i-a oferit rolul principal într-un serial de televiziune. Lipsurile l-au determinat să accepte și, în următorii doi ani, era deja o stea de necontestat.

Pentru un triumf autentic

Virtuos între virtuoși, Richard n-a prea crezut într-o astfel de stea. Dîndu-și seama, la timp, că poate rămîne un simplu robot sau un bun de consum care să alimenteze foamea nebună a industriei televiziunii, Chamberlain abandonează micul ecran, pentru a se dedica, în exclusivitate, teatrului și cinematografului. Pentru prima lui incursiune în teatru, el „aterizează" direct pe Broadway, alături de Mary Tyler Moore. Prima ieșire pe scenă : un dezastru. Au avut loc doar patru reprezentații și spectacolul a căzut cu scandal, din cauza înverșunării și indignării tuturor criticilor.

Dar Richard nu s-a speriat și a decis să-și încerce norocul în altă parte. A plecat direct în Anglia. Ajungînd în cercurile unui regizor „de neatins" — Richard Lester — acesta îi face propunerea de a deveni soțul nevropat al lui Julie Christie în **Petulia.** Chamberlain acceptă și, de astă dată, realizarea sa este o adevărată revelație. Ridicat în slăvi, acum, de întreaga critic engleză, Richard prinde curaj să facă teatru și se gîndește, nici mai mult, nici mai puțin, decît la **Hamlet.**

Însoțit de o trupă, în întregime engleză, Richard pune în scenă **Hamlet,** într-o localitate aflată la 50 km de Londra. Succesul este atît de mare, încît televiziunea, atentă la publicul shakespearean, care l-a proclamat drept cel mai bun Hamlet al deceniului, i-a oferit un contract fabulos, numai ca să-l joace pe prințul Danemarcei, avîndu-i ca parteneri pe John Gielgud și pe Michael Redgrave.

Foarte curînd, se prezintă la el Ken Russell, și consacrarea mondială, alături de Glenda Jackson, veni ca un vis frumos (cu **„Celălalt chip al iubirii).**

Aplaudat, divinizat în Europa, transformat într-un actor prestigios, fostul **dr. Kildare** face cale întoarsă în S.U.A. Colegii l-au primit pe jumătate supărați, pe jumătate uimiți. Producătorii s-au plecat cu respect în fața fostului june-prim care a învins „ocara" anterioară a presei, în fața noului Richard, care s-a sustras succesului ușor, comercial, și au început să-i ofere contracte de vedetă la cel mai înalt nivel.

Despre el se putea spune la trecut : **a fost** curtezanul frumos, care a suferit din cauza asalturilor prea multor femei, al prea multor admiratoare ; a apucat cerul cu ambele mîini la o vîrstă cînd alții abia își începe o carieră ; a preferat să riște totul, pentru a-și reabilita prestigiul. În prezent se spune : Richard a învins și învinge, tot mai mult, cu fiecare clipă...

Așa a ajuns la **Păsările cîntă pînă mor,** un succes fabulos în toată lumea și la impecabilul **Șogun,** în urma realizării căruia a fost caracterizat, ca și John Blackthorne, drept **opusul** lui Toshiro Mifune în istoria Japoniei medievale.

Un excentric cumintc

Astăzi, Richard se află în posesia a trei proprietăți, una în Los Angeles, o alta în Hawai și o a treia, în New York, este hrănit de un bucătar francez și de un altul chinez, care călătoresc împreună cu el, pretutindeni, preparîndu-i tot felul de specialități, după dorință și stare... Obișnuit să cumpere opere de artă, de cînd dispune de

bani, Chamberlain își împodobește pereții cu tot felul de măiestrii din toată lumea, aducînd, pe această cale, un mic prinos pictorului frustrat.

La cei 51 de ani ai săi, Richard face tot ce dorește, dispune de viața lui cum vrea, îi face plăcere să urmeze chiar capriciile modei (excentricitățile lui fiind totuși **cuminți**), toate acestea, însă, în schimbul unei munci asidue, bine făcute.

Ca și zbuciumatul cardinal din cartea lui Coleen McColough, ca și marinarul englez care ajunge în Japonia (din **Șogunul**), ca și **dr. Kildare**, Richard Chamberlain este un milionar semi-excentric care a reușit, paradoxal, pentru că a dorit să fugă și să scape de succesul mărunt al **amorezului** și pentru că a putut depăși în acest fel ștacheta coborîtă a fostului decorativism exterior. Femeile te urcă, femeile te coboară, a auzit el o vorbă din bătrîni... Și, fugind de ele, iată-l **bogat**, încălzit de dragostea lumii...

Olimpia Nicola

Chamberlain în rolul unui șogun... ● rol care l-a făcut să devină chiar replica occidentală a lui Toshiro Mifune... numai pentru a nu mai fi recunoscut ● Și iată-l pe Richard Chamberlain în viața de toate zilele

E.M. CIORAN

CELE DOUĂ ADEVĂRURI

După cum povestește o legendă de inspirație gnostică, a avut loc, în cer, o bătălie între îngeri. În această luptă, adepții arhanghelului Mihail i-au învins pe susținătorii Dragonului. Îngerii indeciși, care s-au mulțumit doar să privească, au fost izgoniți pe pămînt pentru a se gîndi și a lua o decizie în favoarea uneia din părți, opțiune foarte greu de luat, deoarece nu mai duceau cu ei nici o amintire despre luptă și nici despre propria lor atitudine ambiguă. Astfel, începutul istoriei ar avea drept cauză o îndoială, iar omul ar fi rezultatul unei ezitări originare, al incapacității sale de a formula o opțiune, înaintea surghiunului. Azvîrlit pe pămînt, pentru a învăța să opteze, va fi condamnat la faptă, la acțiune și nu va avea succes, decît în măsura în care a reușit să-l distrugă pe spectatorul din el. Cum numai cerul permite neutralitatea, pînă la un anumit punct, istoria, dimpotrivă, va apărea ca o pedeapsă pentru cei care, înainte de a se manifesta, n-au găsit nici o justificare pentru opțiunea luată. Se-înțelege de ce oamenii au atita grabă pentru a se înscrie la o cauză, a se uni, a se aduna în jurul unui adevăr. În jurul cărui adevăr?

În perioada budismului tîrziu, în special la școala **Medyamika**, accentul se punea pe opoziția radicală dintre adevărul real, sau **paramartha**, care aparținea omului liber, și adevărul comun sau **samvriti**, adevărul „voalat" sau mai bine zis, „adevărul erorii", privilegiu sau blestem al omului ne-liber.

Adevărul real, care își asumă toate riscurile, inclusiv pe acela al negării oricărui adevăr și a înseși ideii de adevăr, este o prerogativă a inactivului, care se situează, în mod deliberat, în afara faptelor și pentru care contează numai înțelegerea inconsistenței (bruscă sau metodică, aceasta nu mai are importanță), înțelegere, care nu este însoțită de nici un sentiment de frustrare, ba, dimpotrivă, căci deschiderea la non-realitate implică o misterioasă îmbogățire. Pentru el, istoria va fi un vis urît, la care se va supune, pentru că, oricum, nimeni nu vrea să fie în situația de-a avea coșmarurile pe care le-ar dori.

Pentru a înțelege esența procesului istoric, sau, mai bine zis, **lipsa** lui de esență, trebuie să se supună evidenței că toate adevărurile pe care le poartă cu sine sînt adevărurile erorii, și așa este, pentru că le atribuie o natură proprie, pe care n-o au, o consistență, pe care nu pot să o aibă. Teoria adevărului dublu permite înțelegerea locului pe care-l ocupă, în istoria irealităților, istoria, apoteoză aberantă, paradis al somnambulilor, obnubilație în marș. Dar, trebuie să spunem, nu există, în totalitate, o lipsă de esență, pentru că tot are o esență, esența amăgirii, cheie a tot ceea ce orbește, a tot ceea ce ajută a trăi în timp.

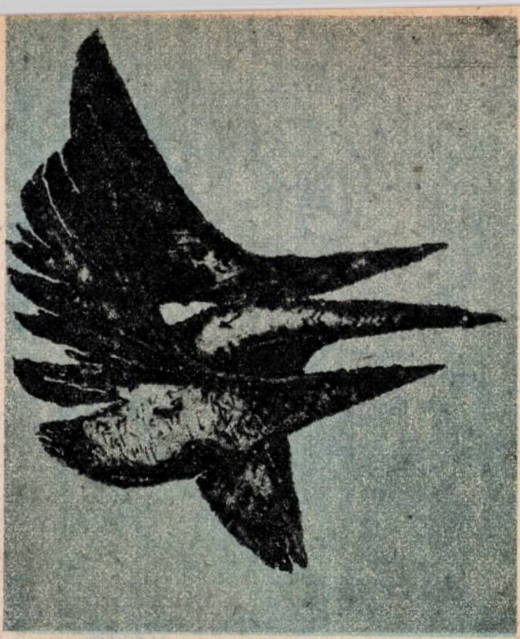

Sarvakarmaphalatyaga... Scrisesem acest cuvînt, cu mulți ani în urmă, pe o foaie albă de hîrtie, pe care o lipisem pe un perete din camera mea, în așa fel, că puteam s-o privesc toată ziua. Am ținut-o acolo, mai multe luni, pînă cînd, într-o zi am aruncat-o, deoarece mi-am dat seama că eram atras, din ce în ce mai mult, de magia sa și, mai puțin, de conținut. Totuși, ceea ce însemna : **renunțarea la fructul faptei** are o anumită importanță, pentru că cel care, cu adevărat, își dă seama de aceasta, nu mai are nimic de făcut, deoarece ar fi atins unica limită valabilă, aceea a adevărului real, care le anulează pe toate celelalte, goale, gol el însuși, pe de altă parte, dar gol, conștient de el însuși. Să ne imaginăm un act de conștiință, suplimentar, un pas în plus spre trezire, iar cel care-l va face va fi o fantasmă inclasificabilă. Cînd s-a atins acest adevăr limită, începe jocul unui rol trist în istorie, care se confundă cu totalitatea adevărurilor — eroare, adevăruri dinamice, al căror principiu, oricare-ar fi, este iluzia. Cei care s-au trezit, dezamăgiți, inevitabil debili, nu pot să fie motorul evenimentelor pentru că le-au văzut inutilitatea. Interferența celor două adevăruri este fertilă pentru trezire, dar nefastă pentru faptă. Marchează începutul unei fisuri, atît pentru individ, cît și pentru o civilizație, inclusiv pentru o rasă.

Înainte de trezire, se traversează ore de euforie, ca acelea pe care le-ar putea cunoaște un înger beat. Dar după abuzul de iluzie, urmează dezgustul. Trezirea este înstrăinarea de orice, este exfanatică prin excelență și nu mai poate suporta încărcătura de himere, seducătoare sau grotești. Se îndepărtează atît de mult, că nu mai înțelege cum de a putut să se lase cucerit de ele. Datorită lor a putut să strălucească și să se afirme.

Acum, cu greu, își mai poate imagina trecutul, dar și viitorul. Le-a delapidat substanța, așa cum fac popoarele, care, abandonate demonului schimbării, evoluționează destul de rapid, încît, epuizîndu-și idolii, termină prin a nu mai avea rezerve. Charron comenta că la Florența, în zece ani, s-au petrecut atîtea evenimente, cît în cinci sute de ani în regiunea Grisones și conchidea că o comunitate nu poate supraviețui, decît în măsura în care a reușit să **ajungă** la spirit.

Societățile arhaice au dăinuit atît de mult timp, pentru că nu cunoașteau dorința de înnoire și de prosternare permanentă în fața altor simulacre, iar cînd acestea se schimbă, cu fiecare generație, nu trebuie să ne așteptăm la o longevitate istorică. Antica Grecie și moderna Europă sînt tiparile de civilizație atinse de moarte precoce, ca o consecință a unei avidități de metamorfoză și al unui consum excesiv de zei și de înlocuitori ai acestora. China și Egiptul de demult s-au împotmolit atîtea milenii într-o magnifică scleroză. Sau societățile africane înainte de contactul cu occidentul. Acum se află și ele amenințate, pentru că au adoptat alt ritm. Pierzînd monopolul stagnării, se grăbesc tot mai mult și merg fără oprire, după modelul adoptat, spre distrugerea civilizațiilor lor, incapabile să mai dureze mai mult de zece, douăsprezece secole. În viitor, popoarele care ajung la o hegemonie se vor bucura și mai puțin timp de ea, deoarece istoriei, care se desfășoară lent, i s-a impus inexorabil o istorie gîfîitoare. Cum să nu se mire faraonii și **colegii** lor chinezi ?

Tablouri de Bogdan Stihi

Instituțiile, societățile, civilizațiile diferă ca durată și semnificație, fiind supuse unei legi care dorește ca impulsul, greu de oprit, factor de avansare, să se relaxeze, și să se oprească, după un anumit timp, astfel declinul corespunde unei încetiniri a delirului, acel generator de forță. Față de perioadele de expansiune, de demență pentru realitate, cele de declin par chibzuite, și sînt, destul de mult, ceea ce le face să fie tot atît de funeste ca și primele.

Un popor care s-a realizat, care și-a delapidat talentele, și și-a exploatat, pînă la ultima limită, resursele geniului, își ispășește aceasta, nemaiputînd să dea nimic. Și-a îndeplinit misiunea, aspiră doar la stagnare, dar, ghinionul lui, nu se va putea bizui pe osteneala necesară efectului. Cînd romanii — sau ceea ce din ei mai rămăsese — au vrut să se odihnească, au năvălit barbarii peste ei. Se citește în manuale despre invazii, că germanii, care serveau în armata și administrația statului, au adoptat nume latine ; dar, odată cu invaziile, și-au reluat numele german. Obosiți, în retragere din toate sectoarele, foștii stăpîni nu mai erau nici temuți, nici respectați. „O fatală lîncezeală domnea peste tot" nota Salviano, cel mai acerb censor al delicvescenței antice în ultimul său studiu.

Într-o noapte, mă aflam în metroul parizian și priveam în jurul meu : toți veneam din altă parte... Între noi, totuși, două sau trei figuri de **aici**, siluete incomode, care parcă-și cereau scuze că se aflau acolo. La fel mi s-a întîmplat și la Londra. Astăzi, migrațiile nu mai au loc prin deplasări compacte, ci prin infiltrații succesive : unul se „insinuează" încet, încet, printre „indigenii", destul de istoviți și diferențiați pentru a se mai umili la ideea unui „teritoriu". După o mie de ani de supraveghere, se deschid porțile... Gîndindu-te la nesfîrșitele rivalități dintre francezi și englezi, dintre francezi și germani, s-ar putea spune că ei, toți, slăbindu-se reciproc, n-aveau

Grafică de Luminița Tudor

altă misiune decît să grăbească ora ruinii comune, pentru ca alte specimene ale umanității să vină să preia schimbul. La fel ca în antichitate, noul **Volkerwanderung** va suscita o confuzie etnică ale cărei faze nu se pot prevedea cu claritate. În fața unor indivizi, atît de diverși, ideea unei comunități cu o anumită omogenitate este de neconceput. Inclusiv posibilitatea unei mulțimi, atît de heteroclite, sugerează faptul că în spațiul pe care-l ocupă nu mai exista, între autohtoni, dorința de a salva nici măcar umbra unei identități. La Roma, în sec. al III-lea e.n., la un milion de locuitori, numai șaizeci de mii erau de origine latină. Din momentul în care un popor și-a îndeplinit misiunea istorică pe care-o avea, nu mai are nici un motiv pentru a-și păstra deosebirile, pentru a-și veghea unicitatea, pentru a-și salva trăsăturile, într-un haos de ființe.

. . . .

Cînd o națiune și-a pierdut orgoliul și nu se mai simte argument sau justificare pentru univers, se exclude ea însăși din viitor. **Și-a înțeles** soarta sau nenorocirea, după cum vrea fiecare să creadă. Și dacă în ambițios cauzează disperare, îl fascinează, în schimb, pe meditativul puțin depravat. Merită atenție numai națiunile periculos de avansate, mai ales, cînd întrețin relații turbulente cu Timpul și-i fac curte lui Clio din nevoia de a se autopedepsi, autoflagela. Pe de altă parte, această nevoie incită la aventură, mare sau mică. Fiecare dintre noi lucrează **împotriva** propriilor interese și nu sîntem conștienți de acest lucru, pe timpul cît acționăm, dar dacă exagerăm oricare epocă, vom vedea că fiecare se agită și se sacrifică, aproape întotdeauna, pentru un adversar virtual sau declarat : oamenii revoluției pentru Bonaparte, Bonaparte pentru Bourboni, Bourbonii pentru Casa de Orleans. Poate că istoria inspiră numai gluma și nu are nici un obiectiv. Dar nu, are mai multe, dar le realizează invers. Fenomenul este, în mod universal, verificabil. Se realizează contrariul obiectivului propus, se avansează în direcția contrară a frumoasei minciuni pe care cineva și-a propus-o ; de aici, interesul pentru biografii, genul literar cel mai puțin plicticos, în comparație cu toate celelalte, care sînt îndoielnice.

Voința n-a folosit niciodată, nimănui : cu cît este mai controversat un lucru, cu atît este mai important și solicită cele mai multe privațiuni. Acest adevăr este valabil atît pentru scriitor, cît și pentru un cuceritor, de fapt, pentru oricine. Orice scop invită la tot atîtea reflecții ca și acel al unui imperiu, sau al omului însuși, foarte orgolios că a ajuns la poziția verticală și foarte preocupat să n-o piardă și să revină la înfățișarea primitivă, dar terminînd pînă la urmă cursa tot așa cum a început-o : gîrbovit și păros. Peste fiecare ființă apasă amenințarea de-a reveni la punctul de plecare (parcă pentru a ilustra inutilitatea itinerarului, a oricărui itinerar), iar cei care se sustrag acesteia dă impresia că escamotează o obligație, că refuză să-și joace jocul, inventîndu-și un mod de a decădea, care, de altfel, este paradoxal.

Rolul perioadelor de decandență este acela de a despuia o civilizație, de-a o dezbrăca de prestigiul și aroganța care rezultă din realizările ei. Așa se poate judeca ceea ce valora și ceea ce valorează, ceea ce era iluzioriu în efortul și convulsiunile sale.

Pe măsură ce se desparte de ficțiunile care-i asigurau renumele, va da un pas considerabil spre cunoaștere... spre dezamăgire, spre trezirea generalizată, avans fatal care-o va proiecta în afara istoriei, pentru că nu mai este prezentă, nu mai strălucește în această istorie. Universalizarea trezirii, fruct al lucidității, ea însăși fruct al eroziunii reflexelor, este semnul emancipării, la nivel de spirit și de capitulare, la nivelul faptelor, în mod precis, ale istoriei, care se reduce la un stadiu de faliment : din momentul în care privirile se îndreaptă spre ea, ești în situația unui spectator consternat. Corelarea mecanică ce se stabilește între **istorie** și **sens** este tipul perfect al adevărului-eroare. Istoria comportă, dacă vreți, un sens, dar acest sens o chestionează, o neagă, în fiecare moment, și o restituie picantă, sinistră, lamentabilă și grandioasă, irezistibil demoralizatoare. Și cine-ar lua-o în serios dacă n-ar fi drumul însuși al degradării ? Chiar faptul de-a te ocupa de ea, spune destul de mult despre ceea ce reprezintă, despre conștiința pe care-o avem despre ea, după Erwin Reisner, simptom al sfîrșitului timpuriilor. Într-adevăr, nu poți să fii obsedat de istorie, fără să cazi în obsesia pentru sfîrșitul ei. Teologul se gîndește la evenimente **cu privirea** îndreptată către judecata finală : temătorul (sau profetul) către un decor mai puțin fastuos, dar la fel de important. Și unul și celălalt dau ca sigur o calamitate, asemănătoare cu aceea pe care tradițiile indienilor Delaware o proiectau din trecut și în timpul căreia se rugau nu numai oamenii, din cauza terorii, dar și animalele.

Dar despre perioadele senine ce se putea spune ? Există, fără îndoială, mai ales cînd seninătatea este un coșmar strălucitor, un calvar **obținut**.

Raluca Grigorcea : „Peisaj"

Noi nu putem să admitem, precum alţii, că tragicul este legea individului, şi nu a istoriei. Spre deosebire de omul tragic, istoria este silită şi mai marcată de modul în care se închide cercul curiozităţii pe care-o suscită. Istoria este pasionantă pentru că ştim, din instinct, ce surprize o pîndesc şi ce admirabilă ieşire oferă înţelegerii... Pentru un spirit avertizat, ea nu adaugă prea mult insolubilului, drumului îngust fără ieşire originală. La fel ca şi tragedia, istoria nu rezolvă nimic, pentru că nu există nimic de rezolvat. Spionarea viitorului este, întotdeauna, o nebunie. Păcat că nu se poate respira, deoarece toate evenimentele par suspendate în aer. De fiecare dată cînd se lasă simţite, ceva mai mult, se observă un asalt pentru acces la determinism, de furie fatalistă. Prin arbitrar, se explică numai **suprafaţa** istoriei, aparenţele pe care aceasta le îmbracă, vicisitudinile ei exterioare, nu profunzimile, cursul real pe care-l conservă, în ciuda oricărui fapt, de orice natură, inclusiv misterios. Unul se întreabă stupefiat de ce Hanibal n-a cucerit Roma. Dacă ar fi făcut-o, astăzi ne-am fi mîndrit, în van, că descindem din cartaginezi. A susţine că hazardul, capriciul şi, în sfîrşit, individul nu joacă nici un rol în istorie este o inepţie. Totuşi, de fiecare dată cînd se caracterizează viitorul, verdictul **Mahabharatei** vine inevitabil către spirit : „Nuditatea destinului nu poate să fie descifrată, nimic în această lume nu este rezultatul faptelor noastre"... Victime ale unei duble încîntări, striviţi între cele două adevăruri, condamnaţi a nu putea să înţelegem de ce se doreşte celălalt lucru, sîntem destul de clarvăzători pentru a nu fi nişte decepţionaţi, dincolo de iluzie şi de absenţa iluziei, aproape de Rancé, care, prizonier al trecutului său, şi-a consacrat existenţa de sihastru, pentru a polemiza cu cei pe care-i abandonase, cu acei autori de pamflete, care puneau la îndoială sinceritatea convertirii lor, arătînd prin aceasta că era mai uşor să reformeze capcana decît a se sustrage din veac. Tot aşa şi cu istoria, nimic nu este mai uşor decît îndepărtarea de ea, că, de fapt, se iese doar la suprafaţă şi nu este posibil s-o uiţi. Istoria este obstacolul revelării ultime, barieră care se ridică numai dacă s-a înţeles nulitatea oricărui eveniment, cu excepţia aceluia care reprezintă însăşi această percepere, graţie căreia se atinge, pe moment, adevărul real, adică victoria asupra tuturor adevărurilor. Atunci se înţelege fraza lui Momsen : „Un istoric trebuie să fie ca un dumnezeu, trebuie să iubească totul şi pe toţi inclusiv pe diavol". Cu alte cuvinte, să nu ai preferinţe, să te exerciţi în absenţă, în obligaţia de a nu fi nimic mai mult. Este permis să-ţi imaginezi omul eliberat ca pe un istoric lovit în mod subtil de atemporalitate.

Lumea antică trebuie să fi fost foarte afectată dacă a avut nevoie de un antidot atît de eficient pentru cel administrat de creştinism. Lumea modernă este la fel, dac-o judecăm după soluţiile celor care aşteaptă miracole. Epicur, înţeleptul cel mai puţin fanatic, a fost şi este marele păgubaş.

În româneşte de
D. Filipescu

Ceramică de Nicolae Gadonschi

Medici şi literaţi (2)

Într-o notă anterioară am avut prilejul de a prezenta unele aspecte ale interferenţelor dintre medicină şi literatură, ca domenii ale umanisticii, ilustrate prin personalităţi ale literaturii care fie erau medici, fie aveau ca formaţie iniţială medicina, fie erau scriitori cu surprinzător de întinse cunoştinţele medicale, ceea ce s-a oglindit în opera lor, fie, în sfirşit, subiectele din domeniul medicinei le-au fost o sursă predilectă de inspiraţie.

Continuăm aşadar prezentarea, numărul mare al personalităţilor obligîndu-ne la aceasta.

● Studierea operei lui Shakespeare sub aspectul cunoştinţelor sale medicale şi utilizării în piesele sale a acestora a constituit o surpriză. Astfel s-a apreciat, ca urmare a studiilor amintite, că de la marele Will ne-a rămas cea mai bogată sursă de informaţie medicală din istoria literaturii medicale, despre aceasta afirmîndu-se : „Dintre toate citatele de ordin medical întîlnite în opera sa, nu e unul care să nu trezească admiraţie prin justeţea sa, prin detaliul minuţios şi mai ales prin incontestabila exactitate ştiinţifică... Iar această observaţie ascuţită, această intuiţie genială este întovărăşită de incontestabile cunoştinţe tehnice asupra artei medicale a epocii sale". ● Deşi a avut faţă de practica medicală a timpului şi în special faţă de medici o atitudine critică, polemică, Molière ne-a oferit în piesele sale o istorie vie a medicinei din Franţa secolului al XVII-lea ; satira antimedicală molierească, criticînd denaturările scolastice şi dogmatice ale practicii medicale oficiale, susţinea progresul medicinii, umanismul său hipocratic. ● Tot un dramaturg, H. Ibsen, poate şi pentru faptul de a fi fost timp de 6 ani farmacist, şi-a creat personajele principale din piesele sale Hedda Gabler, Nora, Raţa sălbatică, Strigoii, utilizînd cunoştinţe medicale, ceea ce a determinat pe unii exegeţi ai operei sale să dea o interpretare psihiatrică comportării personajelor din amintitele piese. ● Capodopera lui Cervantes, Don Quijote, analizată prin prizma problemelor de ordin psihiatric pe care le pune şi mai ales a cunoştinţelor autorului în acest domeniu, a făcut să se vorbească de „Cervantes psihiatrul". ● În mod similar s-a vorbit de „Descartes, medic", de „Doamna de Sevigné, medic fără diplomă". Tot aşa la noi, mulţi cititori, după lectura cărţii Ilenei Vulpescu, „Arta conversaţiei" s-au întrebat dacă autoarea nu este cumva medic.

★

Dintre medicii scriitori sau scriitorii medici, fie că au profesat concomitent medicina, fie că au renunţat la aceasta pe măsură ce s-au afirmat în literatură, menţionăm : ● Eruditul M. V. Lomonosov a ilustrat cu strălucire toate domeniile abordate ; era medic, savant multilateral — chimist, metalurgist, mineralog — şi remarcabil poet, stîrnind admiraţia lui Puşkin şi determinîndu-l pe criticul rus Bielinski să afirme : „Literatura noastră începe cu Lomonosov ; el i-a fost părinte şi îndrumător, a fost Petru cel Mare al ei". ● În secolul 18, dincolo de Canalul Mînecii, au trăit şi au creat irlandezul Oliver Goldsmith rămas în literatura universală mai ales prin romanul Preotul din Wakefield şi scoţianul George Tobias Smollett care a ilustrat prin scrierile sale, alături de alţii, iluminismul englez. ● Jean Paul Marat, cunoscut mai ales pentru activitatea sa politică, era medic şi a avut o activitate publicistică susţinută : poezii, pamflete, eseuri. ● Pierre Cabanes şi el medic, şi-a ilustrat polivalenţa ca poet, eseist, biograf, filosof, enciclopedist. ● Eugène Sue, chirurg şi romancier, cunoscut mai ales prin „best-seller"-ul apărut în 1842 — „Misterele Parisului", dar şi prin alte numeroase scrieri, a manifestat o prolificitate deosebită în ale scrisului, cu toate că au rezistat timpului numai o parte a scrierilor sale, în epocă bine primite. ● Dramaturgul german Georg Büchner, ale cărui piese de teatru se află în repertoriul permanent al teatrelor germane (Leonce şi Lena, Moartea lui Danton, Woyzeck), mult jucat şi la noi, a fost şi el medic. ● Ca şi austriecii Arthur Schnitzler şi Karl Schönherr şi germanul Friedrich Wolf, medici şi dramaturgi. ● Lenau, născut cum se ştie pe teritoriul ţării noastre, şi poetul revoluţionar bulgar Hristo Botev, la fel, legat de ţara noastră, între altele şi prin studiile efectuate la noi, au făcut studii de medicină. ● Francezul André Breton a cărui operă a fost influenţată de studiile sale medicale (viaţa psihică, visele, arta copiilor) a fost şi el medic, ca şi alţi cunoscuţi scriitori francezi : ● Luc Durtin, fost preşedinte al Asociaţiei medicilor-scriitori din Franţa, a practicat medicina 40 de ani, concomitent cu o activitate literară susţinută ; romancierul contemporan apreciat, André Soubiran, marele critic de artă Elie Faure, medic anatomopatolog, Henri Mondor, profesor de chirurgie, membru al Academiei de Medicină al Academiei franceze, eseist, biograf al lui Mallarmé şi al lui Paul Valéry, prieten al acestora ca şi al lui André Gide. ● O menţiune specială se cuvine unui alt mare scriitor francez şi el medic şi membru al Academiei franceze, Georges Duhamel, pe care e bine să-l lăsăm să ni se confeseze în legătură cu cele două pasiuni ale sale, arta medicală şi arta scrisului : „Este adevărat că am dat tot ce era mai bun din puterile mele pentru a scrie cele vreo 80 de cărţi. Sînt considerat de contemporani şi de concetăţenii mei ca un scriitor. Dar medicina este formaţia mea din tinereţe... Ea mi-a deschis ochii asupra lumii. Medicinei îi datorez cel mai bun din ceea ce ştiu...". ● Americanul Frank-Gill Slaughter, chirurg, dar şi romancier de succes, foarte mult citit, a publicat numeroase romane, iar germanul de origine italiană Hans Carossa, era şi el medic, dar şi poet şi prozator. ● În sfirşit, încheiem şi această succintă enumerare, atît de departe de a fi completă, cu menţionarea prozatorului german de factură expresionistă Alfred Döblin, a umanistului şi multivalentului italian Carlo Levi, medic, pictor, poet, eseist şi romancier ; a medicului-scriitor englez George Warwick Deeping, autorul, între altele, al romanului Sorell şi fiul.

Dr. Constantin Bogdan

Grafica : Eugen Taraş Oituz

Pe drumul de ÎNTOARCERE

De la nuntă, iată-mă venită direct aici, la servici, spune Letiţia. Colegele sînt toate în jurul ei. Are vocea voalată, desigur, din cauza oboselii. Îşi aduce aminte un amănunt. Reia firul povestirii şi lucrul acela mărunt pare să explice mai bine şirul întîmplărilor. Femeile îi simt încordarea. Cineva observă că are sub ochi cearcăne mici de pînză albăstrie. Şi că riduri mărunte, abia vizibile altădată, stau acum să se adîncească. O noapte de coşmar. Omul acela mort în mijlocul şoselei. Apoi nebunia cursei... Neliniştea ei s-a transmis şi colegelor. Una din fete ar vrea să-i aducă un pahar cu apă, dar nu se desprinde din locul în care stă. Letiţia îşi opreşte povestea. Într-adevăr, sună telefonul.

— Alo...

O voce baritonală face să vibreze aparatul.

— Letiţia, pe tine te caută... E de la miliţie...

Cînd au început, de fapt toate ? Invitaţia la nuntă venise de vreo două săptămîni. Se mărita fata celei mai bune prietene. Surpriza era atît de mare !... Pe Ancuţa o considerau cu toţii încă un copil. Evenimentul forfeca imaginea blîndă a trecerii timpului. Părinţii păşeau fără să vrea în altă vîrstă. Un „mîine" îi arunca în contingentul bunicilor. Copiilor li se aspreau peste noapte liniile feţei : devenau maturi prin responsabilităţile care începeau să le acopere umerii cu o haină groasă.

— Fetele, povestea Letiţia, fetele mele, nu mai trăiau parcă decît pentru seara aceea pe care şi-o închipuiau de poveste. Nu mai vorbeau decît de rochiile pe care aveau să le poarte. Nu se gîndeau decît la viitorii parteneri de dans. Îşi închipuiau ce o să zică unul, cum o să se supere altul... Îşi formulau chiar replici spirituale pe care se munceau apoi să le memoreze. Urmărindu-le, mă surprindeam cîteodată gîndindu-mă că evenimentul în sine nu mai avea nici o importanţă pentru ele, deşi se mărita cea mai bună prietenă a lor. Desigur, nu era aşa. Fetele copilăriseră împreună. Raveca, mama miresei, îmi era ca o soră. Fusesem nedespărţite la şcoală, apoi la facultate... Şi printr-o stranie coincidenţă şi bărbaţii noştri fuseseră ani şi ani împreună şi rămăseseră prieteni, cum se spune, „la cataramă". Descopeream însă în această împrejurare o urmă de răutate : Ancuţa se mărita : fetele mele mai aveau de aşteptat încă. Deşi n-aş fi vrut să mă despart niciodată de ele, lucrul acesta trebuia să se întîmple. Şi atunci de ce puteam să gîndesc în felul ăsta ? Îmbătrînesc, desigur. Spuneţi şi voi : nu-i aşa că am început deja să judec ca o soacră ?

Natalia Tofan : „Natură statică"

Femeile zimbesc. Nici una nu-i pune o întrebare. O lasă să povestească. Îşi dau seama că astfel se va linişti, că numai aşa se va depărta de coşmarul pe care l-a trăit o noapte întreagă.

— Fetele îşi aduseseră deja rochiile de la croitoreasă. Stătuseră în faţa oglinzii o după amiază întreagă. Cadourile erau cumpărate. Bărbatu-meu mi-a telefonat că n-o să vină acasă. O lucrare urgentă îl reţinea la servici. „Şi ce e mai rău, îmi spuse, aşa cum stau lucrurile, n-o să mă mişc de-aici cîteva zile". „Bine, dar miine e nunta..." „Iei fetele şi te duci. Fără vorbă. O să fii şi mamă şi tată pentru cîteva ore. Te descurci tu !" „Bine, dar ce-o să zică lumea ?" „N-o să zică nimic ! Le telefonez eu. Or să înţeleagă foarte bine. Dacă stau eu aici, la Exploatare, să rezolv chestia asta, ei pot să-şi vadă nestingheriţi de petrecere. M-am gîndit la toate, fii fără grijă". Ce era să fac ? Îmi spusese ce se intîmplase acolo. Trebuia să pună pe picioare o instalaţie în foarte scurt timp. Conducerea îi încredinţase lui această operaţie delicată. Şi el, ca de obicei, „se sacrificase". Peste cîtva timp mi-a telefonat Raveca. „Am vorbit cu bărbatul tău, mi-a spus tot. Să nu cumva să nu vii ! Vom face o nuntă mică după cîteva zile special pentru el. Să nu ne lipsească". M-a înduioşat chestia asta. Ce era să-i mai spun ? Petrecerea era colea, aproape, în sat, la Prundişu. Mi-am urcat fetele în maşină, am pus darurile în portbagaj şi am plecat. Nunta a fost o adevărată desfătare. Fetele au dansat toată noaptea. M-am simţit minunat, mai ales că toţi au venit să-mi mulţumească pentru gestul lui Relu. Ştiţi cum e în oraşelul nostru : nu poţi să ascunzi nimic ! Am plecat de-acolo ceva după miezul nopţii. În maşină impresiile erau o cascadă. Conduceam încet, cu prudenţă. Nu prea merg noaptea. Cînd, deodată, vocea aleia mici, a Roxanei, ne-a îndreptat atenţia spre o maşină imensă parcată în centrul comunei : „Uite, mamă, e maşina lui nea Pandele, vecinul nostru ! Oare ce-o fi căutînd la ora asta tîrzie, aici ?" „Nu poate fi mastodontul lui, zic". „M-am uitat la număr, îmi răspunde, e 1013. Asta e numărul lui : uşor de ţinut minte". „L-o fi ajuns şi pe el somnul, cine ştie de unde vine !" Şi discuţia reintră pe vechiul făgaş. Eram la capitolul toalete. Nunta a fost o adevărată paradă a modei.

Î se păru că în depărtare un om face semne disperate cu mîna. Schimbă lumina şi acela dispăru deodată în întuneric. Apoi îl văzu cum îşi mişcă braţele. O clipă se gîndi să nu oprească. Dacă necunoscutul... Opri totuşi. Cu vocea sugrumată de emoţie omul spuse că la vreo cinci kilometri un bărbat de vreo cincizeci de ani a fost lovit de o maşină. „Mergeţi la miliţia de aici, din comună, i-a spus Letiţia, iar eu voi anunţa postul de la marginea oraşului".

— Pînă acolo am mers şi mai încet. Din cînd în cînd îmi apăsam inima care se zbătea într-o mare a neliniştii. Am văzut o luminiţă mişcîndu-se. M-am apropiat şi am coborît din maşină. Fetelor le-am spus să nu se dea jos. Voiam să le feresc de o asemenea privelişte. Victima era întinsă pe asfalt. Lîngă el, un bărbat ţinîndu-şi de ghidon bicicleta şi încă unul, acela care făcuse semn cu lanterna. „Cînd te uiţi la el, parcă doarme, zise unul din ei. Probabil are multe leziuni interne". „Dar dacă..." „Nu, mă întrerupse acela, nu mai e nici o şansă... S-a întîmplat de cîtăva vreme. Dacă ar fi fost ajutat imediat...". „Dacă şoferul ăla ar fi oprit atunci...", completă celălalt.

Am pornit imediat. Ceva necunoscut mie mă îndemna să apăs mai tare pedala acceleraţiei. Nu ne depăşise nici un vehicol. Dacă îl voi ajunge pe făptaş ? Fetele au înţeles gîndul meu şi parcă le-am simţit ghemuindu-se pe bancheta maşinii. Era puţin probabil să-l mai ajung... Şi dacă îl ajungeam, cum aş fi putut să-l opresc ? „Vezi, poate ne bagi într-un pom şi la un accident mai adaugi unul", spuse mezina, deşteapta familiei. Nu i-am răspuns. Aş fi vrut să-mi dezlipesc talpa de pe pedala acceleraţiei, dar undeva în faţă mi se păru că zăresc două luminiţe roşii.

Secvenţele care au urmat au fost aidoma celor dintr-un film care a rulat pe ecrane : un mic autoturism încearcă să depăşească un enorm autotren. Nu se văd decît roţile gigantului, care ameninţă în fiecare clipă să strivească fragilul automobil. Cînd, neputincioasă, m-am retras în spatele uriaşului, am auzit-o din nou pe Roxana : „E 1013 ! Mamă, uită-te la număr". Am rămas pentru o clipă fără grai. Cum, Pandele să omoare un om şi să fugă de la locul faptei ? Era cu neputinţă ! Un om ca el... Emoţia era atît de mare, încît nu mi-am dat seama că trebuie să mă uit şi eu la număr ! Cînd am făcut-o am simţit deodată că mă destind. I-am spus Roxanei să-l mai privească o dată. Fata n-a înţeles în prima clipă apoi am auzit-o oftînd. „Vai, ce bine că nu e el !" Era colegă cu fata cea mare a şoferului. Prima grupă a cifrelor de pe număr era 31 în vreme ce Pandele avea o matricolă ce începea cu 21... „Îţi dai seama, mamă, dacă nu erai tu şi altcineva ar fi putut să încurce cifrele ca noi, ce ar fi putut să păţească nenea Pandele ?"

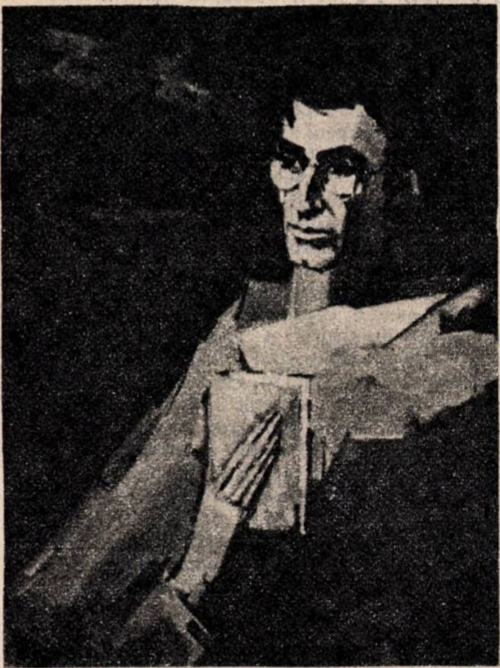
Ajunsă în oraş Letiţia se opri mai întîi la miliţie. Acolo relată cu lux de amănunte toate cîte i se întîmplaseră. Apoi se duse acasă. N-a mai putut să adoarmă. Dimineaţa se urcă din nou în maşină şi plecă la servici. Acum povesteşte colegelor filmul unei nopţi pe care n-o s-o uite multă vreme. Femeile stau toate în jurul ei. Deodată îşi opreşte şirul vorbelor. Într-adevăr, sună telefonul. O voce baritonală face să vibreze aparatul : „...Vă mulţumim mult. Datorită dumneavoastră omul, dacă mai poate fi numit om, a fost descoperit. Victima este Ion Petre, artificier la noi, la Exploatare... avea patru copii..."

Letiţia nu mai aude, lasă jos receptorul şi plînge....

Victor Beda

Augustin Costinescu : „Debarcader"

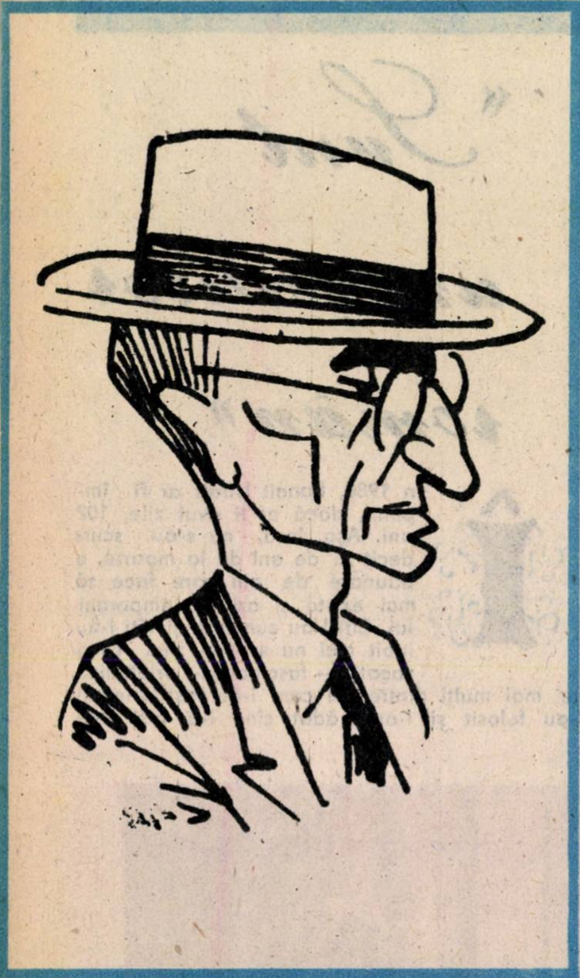

„Sunt un scriitor român"

În 1986, Panait Istrati ar fi împlinit, dacă ar fi avut zile, 102 ani. Așa, însă, nu s-au scurs decît 51 de ani de la moarte, o adunare de ani care face să mai există și azi contemporani lui. Ciți l-au cunoscut și ciți l-au iubit nici nu se mai știe. Avînd vocația – fascinația – prieteniei, cei mai mulți dintre cei care i-au fost prieteni l-au folosit și l-au trădat cînd i-a fost mai

Panait Istrati – tablou de Vespasian Lungu ● Aspect de la festivitatea inminării premiului „Panait Istrati"

greu. Ceilalți, care nu i-au fost prieteni, l-au urît și l-au urmărit cu obstinație pentru a-l distruge fizic și moral. Numit „Haiduc al siguranței" (ce ar fi fost mai ușor pentru denigratorii străini decît să-l includă pe necunoscutele liste ale siguranței române !), împotriva lui a fost montată de foarte departe o campanie de presă, dirijată de „umanistul" Barbusse (cu rol de păpușă a unui ventriloc mustăcios) și îngăduită de cel care îl numise „Gorki al Balcanilor", prietenul și protectorul său, Rolland. A murit singur, aproape fără prieteni, în „țara nimănui", între linia celor care nu-l iertau pentru vederile sale de stînga dinainte și linia celor care îl considerau vîndut și trădător al vechii sale credințe. De altfel, nimic nu este mai ușor decît să defăimezi un scriitor care-și afirmă cu curaj opiniile sale bune sau rele despre lumea în care trăiește. Dacă ne gîndim bine, puțini au fost acei scriitori — de la noi, desigur, — care ar fi scăpat de „gura lumii", începînd cu Eminescu și Creangă. De aceea, Panait Istrati, hulit și dinafară, dar și dinăuntru, intră și el în seria ilustră a „batjocoriților" în viață. Umbra creată artificial s-a întins deasupra numelui său și după moarte, el lipsind din cursuri și manuale. Aceasta nu înseamnă — cum crede un improvizat istratolog — că lipsea și din conștiința cititorilor. A fost, este și va fi citit, indiferent de opinia cuiva. Este unul dintre faimoșii scriitori ai lumii, ale cărui cărți nu dispar din biblioteci. Și totuși, abia în 1964, prin apariția monografiei lui Al. Oprea, care, în prealabil, prezentase documente cît se poate de elocvente prin care îl „dezvinovățea" de infama calomnie. Panait Istrati este „reabilitat" oficial. În 1976, Al. Oprea tipărește o nouă monografie „Panait Istrati" care, în realitate, prin bogăția materialului inedit, este o continuare a primei. Fosta Editură pentru literatură a reacționat și ea prompt și astfel, în 1966, apar primele volume din **Opere alese** prefațate de Al. Oprea, în traducerea lui Eugen Barbu. Ultimul volum apărut, 8 (versiune Eugen Barbu și Andrei Ion Deleanu) apare în 1983. Cum se vede, această serie e departe de a fi epuizat opera lui Panait Istrati. Meritul însă de a fi înlăturat prejudecățile atît de periculoase în ceea ce îl privește îi revin, deopotrivă, lui Al Oprea și Eugen Barbu. Și aceasta indiferent de opiniile proaspeților istoriografi. E cu atît mai salutară hotărîrea organizatorilor „Zilelor Istrati" din acest an, Cenaclul Uniunii Scriitorilor și Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Brăila, de a acorda Premiul Panait Istrati lui Eugen Barbu. În acest sens, pe lîngă meritul de a-l fi redat cititorilor români, există între cei doi scriitori multe similitudini ; și în scris, dar și în viață. Deci, nu întîmplător l-a tradus Eugen Barbu, căruia orice i se poate contesta, dar nu și faptul că este un mare scriitor, pe Panait Istrati. Farmecul extraordinar al limbii și, mai ales, al construcției frazei, iubirea de cei sărmani, o viață închinată scrisului, levantului și levantinilor ; dar și fascinația prieteniei în ciuda acelorași mari și mici trădări și trădători ; dar și franchețea opiniilor bune sau rele, fericite sau nefericite (e nevoie să mai amintim articolul lui Istrati despre Eminescu ?); dar și incomoditățile unor personalități puternice care au știut și știu să-și facă dușmani, să-și creeze adversari tenaci, ori chiar să-i încălzească la sîn, cum se zice. L-a trădat Eugen Barbu pe Panait Istrati ? Să fim serioși, de trădat l-au trădat toți cei care n-au făcut nimic pentru a-l readuce între scriitorii români, în cultura română, acolo unde se dorea el însuși, toți cei ce se străduiesc să ne convingă ori că este francez prin adopție, ori grec după tată. „Sunt în primul rînd un scriitor român", scria Panait Istrati.

Prin acordarea Premiului Panait Istrati lui Eugen Barbu nu s-a făcut un act de complezență față de un scriitor care să dea, și-i dă, o aură specială, ci, mai ales, un act de recunoaștere a meritelor incontestabile ale celui care și-a asumat cu un curaj exemplar aventura extraordinară de a-l reda limbii și literaturii române pe vagantul Panait Istrati.

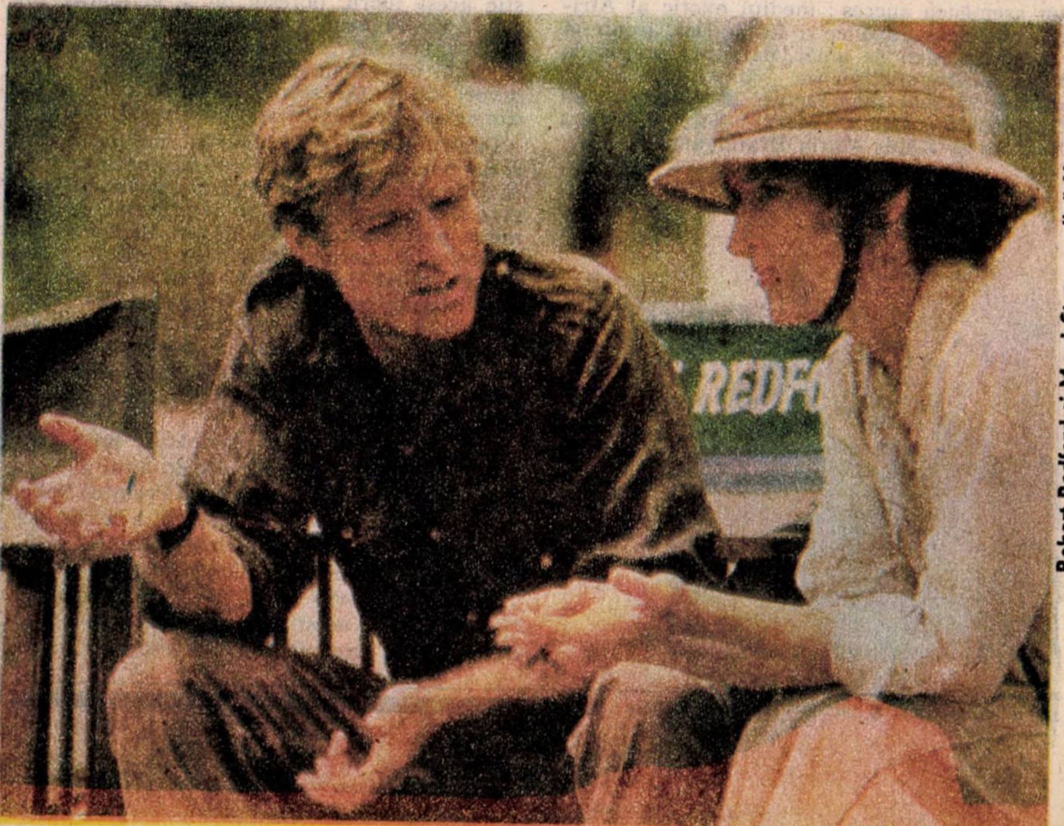
Iulian Neacșu

Un film despre care se vorbește

Meryl Streep : Karen

AMINTIRI DESPRE AFRICA

Robert Redford și Meryl Streep, adică Hatton și Karen

„Amintiri despre Africa"
Un film despre care se vorbește

«Dorothy Chandler Pavilion" din Hollywood a devenit la 24 martie 1986 locul de desfășurare a ceremonialului anual pe care îl așteaptă cu înfrigurare nu numai lumea cinefilă din America, dar și spectatorii și amatorii de film din întreaga lume: decernarea de către Academia americană a filmului a Premiilor Oscar. Este vorba despre mica statuetă de aur care răsplătește cele mai bune creații de film americane și străine, pe cei mai buni regizori și actori din ultimul an calendaristic.

Anul acesta Premiul Oscar a fost cîștigat de regizorul american Sydney Pollak pentru filmul „Amintiri din Africa". Acest film a obținut de altfel șapte Premii Oscar: pentru regie, pentru cel mai bun film al anului, pentru cel mai bun scenariu după o operă literară (Kurt Luedtke), pentru cel mai bun operator (David Watkins), pentru cea mai bună punere în scenă, pentru cea mai bună muzică (John Barry), pentru cel mai bun sunet.

După cum se vede, filmul lui Pollak a obținut un succes total. Opera lui are tot ce trebuie unui film pentru a fi încununat de un asemenea succes: mediul exotic al Africii, nostalgia după ce a fost odată, ironie și un anumit gen de umor, dar, mai presus de toate, el beneficiază de contribuția a trei dintre cei mai mari actori ai cinematografiei contemporane: Meryl Streep, Robert Redford și Klaus Maria Brandauer.

Klaus Maria Brandauer în rolul lui Bron

Kurt Luedtke a scris scenariul „Amintirilor din Africa" după cartea scriitoarei daneze Isak Denisen (Isak este pseudonimul, Denisen numele de fată al lui Karen Blixen, eroina cărții) apărută în anul 1937. Este o carte autobiografică în care, la întoarcerea în Danemarca, autoarea povestește aventura ei sub soarele torid al Africii. „Am avut o fermă în Africa, la poalele muntelui Ngong", așa începe cartea ei de amintiri. Aceasta este și propozițiunea cu care începe filmul lui Pollak.

«Amintiri din Africa" este mai întîi drama iubirii dintre un bărbat și o femeie, dar și drama dragostei dintre o femeie și o țară. Femeia este Karen Blixen iar țara este Kenya colonială. Acțiunea începe înaintea primului război mondial, la Nairobi, capitala Kenyei, unde Karen vine împreună cu familia ei, din Danemarca. Karen visează să se realizeze de aceea și-a cumpărat o plantație de arbori de cafea, „la poalele muntelui Ngong". La scurt timp după venirea în Kenya ea se mărită cu baronul Bror Blixen, fratele logodnicului care o părăsise. O căsătorie din alte rațiuni decît dragostea — dacă dragostea poate fi o rațiune! — Karen cîștigă un soț și un titlu nobiliar, în timp ce Bror, interpretat magistral de Klaus Maria Brandauer, pune mîna pe banii lui Karen. Scenele filmului lasă să se întrevadă, dincolo de legătura lor intimă, cinismul. Karen și Bror știu exact cine sînt și nici nu pot, nici nu vor să joace altceva. Bror nu este capabil să fie un sprijin pentru o femeie; Karen, care știe acest lucru, dorește de la el măcar un copil, dar în locul acestuia primește o „boală franțuzească". Căsnicia lor sfîrșește în singurul mod logic și posibil, prin divorț. Un divorț calm, făr scene, fără ură. Relațiile camaraderesc-ironice vor continua.

Pentru Karen divorțul este mai puțin dureros pentru că datorită lui destinul i-a scos în cale dragostea vieții ei, pe scriitorul englez Denys Funch Hatton interpretat — nici nu se putea altfel — de Robert Redford. Între cei doi tineri se înfiripă o dragoste adevărată, plină de gingășie, chiar dacă stările conflictuale nu lipsesc. Dragostea lor sfîrșește însă tragic, cu moartea scriitorului. În felul acesta, Karen rămîne doar cu nostalgia amintirilor despre viața și dragostea trăite în vremea cînd avea o fermă în Africa.

«Fermă în Africa" a lui Isak Denisen, care în anul 1937 a candidat pentru Premiul Nobel pentru literatură, a atras demult numeroși creatori, printre care Orson Welles și David Lean. În cele din urmă aceștia au renunțat invocînd desfășurarea prea lentă, fără peripeții a ac-

ţiunii. Din acest motiv nici Sydney Pollak nu a fost prea entuziasmat atunci cînd Kurt Luedtke i-a prezentat prima versiune scenografică a „Amintirilor din Africa". Cum însă după filmul „Tootsie" cu care a repurtat un succes triumfal, Pollak nu mai primise nici o ofertă, s-a lăsat pînă la urmă convins. Impresionant în carte şi în film este marele arc pe care Karen Blixen îl parcurge de la dragostea cea mai curată, cea mai mare, pînă la a pierde totul. In felul acesta „Amintiri din Africa" este povestea unei femei care a pierdut, dar a rămas neînvinsă. Se pare că aceasta este o trăsătură tipică a eroinelor literaturii scandinave. Este suficient să ne gîndim numai la Anna din „Anna din pustiul siguranţei", excelentul roman al scriitorului norvegian Dagfin Gronoset.

Pollak a căutat îndelung interpreta pentru rolul lui Karen. În cele din urmă s-a oprit la Meryl Streep, „pe care nu o cunoşteam personal ci numai din filme. De cum a intrat în încăperea în care mă aflam mi-am dat seama că ea este interpreta ideală a acestui rol. Desigur, Meryl este o stea şi se comportă ca atare, dar cu talentul şi temperamentul este o actriţă-creatoare, care îşi pregăteşte perfect fiecare rol".

Pollak a făcut o alegere fericită. Mulţi critici de film sînt de părere că în „Amintiri din Africa" Meryl Streep a făcut cea mai bună creaţie din întreaga ei carieră cinematografică chiar dacă nu a obţinut mult rîvnitul Oscar pentru interpretare feminină într-un rol principal. La cei treizeci şi cinci de ani ai săi Meryl Streep are deja la activ două premii Oscar: unul pentru cea mai

Două secvenţe din filmul „Amintiri despre Africa"

bună interpretare feminină într-un rol secundar (pentru creaţia din „Kramer contra Kramer") şi unul pentru cea mai bună interpretare într-un rol principal (pentru rolul Sophiei din „Alegerea Sophiei").

Rolul lui Hatton, Pollak l-a încredinţat lui Robert Redford. Începînd din anul 1966, acesta este cel de al şaselea film pe care îl realizează împreună, primul fiind „Proprietate interzisă", după care au urmat „Aşa am fost", „Cele trei zile ale Condorului" etc.

O scenă din film

„Ne cunoaştem de mulţi ani şi ne-am înţeles întotdeauna fără să fie nevoie să ne explicăm ceva unul altuia, spunea Pollak. Nu avem acelaşi ideal de viaţă, dar ne uneşte interesul pentru problematica socială, în special aspectele morale ale vieţii". În interpretarea lui Redford, Hatton este un personaj hemingwayan.

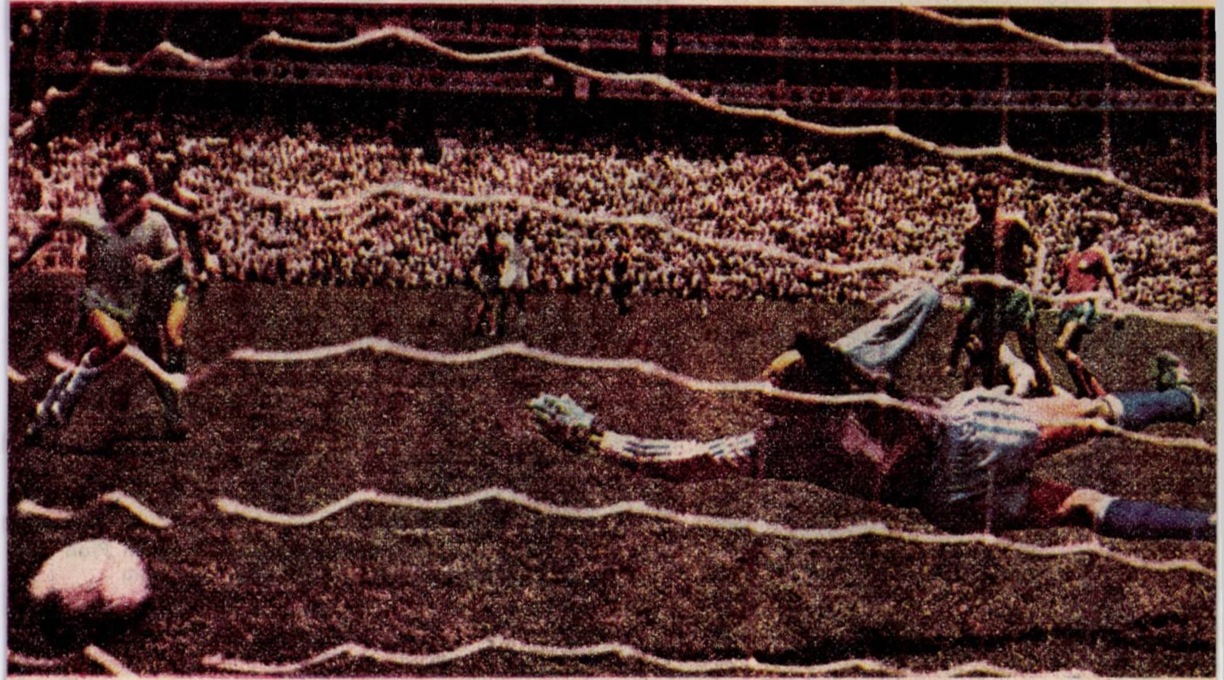
Filmul lui Pollak a fost distins pe merit. În pofida lungimii sale — durează două ore şi trei sferturi — el nu plictiseşte, la aceasta contribuind exterioarele extraordinare, întregul film fiind turnat în Kenya, interpretarea artiştilor şi contribuţia remarcabilă a tuturor realizatorilor.

Nene

O parte din realizatori la festivitatea decernării Oscarurilor

GOOOOOL!!!

REMEMBER, MEXICO

Platini într-un duel acrobatic

Ecourile celei de a 13-a ediţii a Campionatului mondial de fotbal din iunie 1986 par a se stinge, încet, cu totul. Doar argentinienii, vest-germanii şi francezii mai ţin minte locurile pe care le-au ocupat în final. Adică : 1. Argentina, 2. R.F.G., 3. Franţa.

În rest...

Această ediţie a fost a

Golul curios marcat de Maradona portarului belgian Pfaff (stînga) ● Fază din meciul Polonia – Brazilia

Hugo Sanchez, idolul tribunelor mexicane, a rămas dator din toate punctele de vedere

„Studiu plastic". Fază din meciul R.F.G. – Danemarca

doua organizată pe pămînt mexican. Gurile rele zic că mexicanii au avut în vedere faptul că echipa noastră națională se va califica pentru turneul final și dorea să-i ofere ocazia obținerii — tot pe pămînt mexican —

Dan Elkjaer – periculosul atacant danez – în acțiune ● Lineker (Anglia) – golgeterul Mundialului a avut suficiente probleme cu agresivii apărători uruguaieni

a unei performanțe superioare celeilalte ediții mexicane, cînd, oricum, ne-am ales cu o statuie a lui Dembrovschi la Guadalajara...

Fapt este că Mexicul a găzduit o adevărată sărbătoare a fotbalului,

Balet aerian (fază din jocul Argentina — Uruguay)

Moment crucial în partida Brazilia — Franța: Zico ratează un penalti (stînga, sus) ● În fața lui Schumacher, Platini pare a fi un monument al neputinței (stînga, jos) ● Falcao sau bucuria golului (sus)

